

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

Ա. ՏԱՐԻ — ԹԻԻ ԺԱ. — ՆՈՅՆՄԱՐԵՐ — 1860

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ

ՀՐԱՀԱՆԳ

Մեր Հայոցս ազգայնութիւնն ու բարոյականութիւնը զարգացնելը
որ եղանակաւ կարելի և օրինաւոր կլինի այժմեան լուսաւորութեան
հոգւոյն համաձայն և զուգընթաց լինելու համար :

Մեր ազգի նման մի ազգի մէջ ազգայնութիւն և բա-
րոյականութիւն զարթուցանելու կամ զարգացնելու համար
կամ թէ մեր ազգը ազգայնութեան և բարոյականութեան մէջ
լուսաւորելու համար, երկու ամենամեծ և ամենակարեւոր տա-
րերը կան նրան ծանօթացնելու. այս տարերքն են իր լեզուն և
իր կրօնը, առանց որոց մեր մէջ ոչ Հայկական ազգայնութիւն
և ոչ Ազգային բարոյականութիւն կարող է լինիլ : Մի ազգի
մէջ ազգայնութեան զգացմունքը զարթուցանել կամ զարգաց-
նել կիմանանք, երբ նրա իր ազգի պատմութիւնն ամենայն
հանգամանօք և կերպարանօք ցոյց կտրուի, նրա բարոյական
քաղաքական և իմացական կառարելութիւնները կամ պակա-
սութիւնները արեգական նման կյայտնուի : Նրա աչաց ա-
ռաջը կբերուի իր նախնեաց երեւելի անձանց հռչակաւոր գոր-
ծերը, արիւթութիւնները, զիւցազնութիւնները. բարերարու-
թիւնները և այլն, և այլն : Ազգային և բարոյական զգացմունքը

ներով և մասձմունքներով ծնած և սնուած և մեծացած երեւելի անձանց վարքը և բարքը կնկարագրուի թէ ընդհանուր քաղաքական կենացը մէջ և թէ մասնաւոր առանձին կենաց մէջ իրանց ճակատագրովն ու աշխատանքովը, իրանց յաղթանակներովն ու ձախողանքներովը. մի խօսքով ազգային հրահանգ տալ կիմանանք մի ազգի իր պատմութիւնը, իր լեզուն, իր կրօնը, այսինքն՝ օրէնքները, իր երկիրը, իր բարքն ու վարքն իրան ծանօթացնել. իսկ բարոյական հրահանգ կամ ազգային բարոյականութիւն տալ՝ կիմանանք մի ազգի, երբ նրա հոգին իր կրօնի վարդապետութեամբը կկրթենք, նրա կամքը նոյնպէս իր կրօնի օրէնքներովը կուղղենք և նրա ընկերականութիւնը իր եկեղեցւոյն կանոններովը կկանոնաւորենք: Կարծենք, այս երկու հանգամանքները լինին մարդկային և ընտանեկան դաստիարակութեան, ընկերական և քաղաքական լուսաւորութեան հիմնական սկզբունքները:

Ներկայումս մեր ազգի մէջ այլեւայլ սկզբունքներով և այլեւայլ գաղափարներով օրագիրներ և լրագիրներ ունինք, բայց դրեթէ ամէնուն պաշտօնը մեզ մեծ մասամբ եւրոպական լուսաւորութիւնը փոխանցնել է. ունինք քաղաքական լրագիրներ, բանասիրական օրագիրներ, ունինք ազգային և ընդհանուր անցքերու, դէպքերու վրայ խօսող, քննող թերթեր, բայց չունինք տակաւին մի բուն իսկ ճշմարիտ շրջաբերական հանդէս, որոյ մէջ միմիայն մեր ազգի, մեր կրօնի, մեր լեզուի ընդհանուր և ընդարձակ նկարագիրը երեւան հանէ իրանց ամէն կերպ հանգամանքներով և կերպարանքներովը:

Ասուել է և ասուում է միշտ, որ աստուածային դիտութիւններից յետոյ, որոնք մեզ Աստուծոյ և մեր հոգւոյ հետ եղած յարաբերութիւններ են սորվեցնում երկնային արքայութեան մէջ երկնային քաղաքացի լինելու ճանապարհը ցոյց տալու համար, ազգային ուսմունքներն են հարկաւոր, այսինքն՝ մեր արեւակցաց և կրօնակցաց հետ յարաբերութեանց և պարտականութեանց դիտակցութիւնը, որոնց գործադրութեամբ միմիայն կարող կլինինք բարեբաստութիւն և խաղաղութիւն ունենալ մեր մէջ միմեանց հետ, մի ազգ, մի կրօն, մի լեզու կազմելու համար, ամուր և յայտնի ազգայնութեամբ,

պարզ և ուղիղ բարոյականութեամբ :

Եթէ այս սկզբունքս միանգամ մենք իբրև Հիմնական և ճշմարիտ ճանաչելու լինինք, անպատճառ նրա մեղանից պատճառով պարտականութիւններն ևս ի գործ դնելու ամենեւին չենք վարանիլ և որ և է ձեռնարկութեան ձեռք կղարենք, որպէս զի այս ճշմարիտ և Հիմնական սկզբունքս մեր ազգի իւրաքանչիւր անդամի սրտի և մտքի մէջ ծաւալի և Հիմնուի :

Արդ՝ ո՞վ մեզանից պիտի յանձնառու լինի այս՝ ըստ մեր կարծեաց Հիմնական և ճշմարիտ սկզբունքս դատաքննել և ծանօթացնել մեզ և նրա արդիւնքից և հետեանքից ճաշակել և իմացնել տալ մեզ, կամ թէ ո՞վ պիտի յոյց տայ մեզ մի այսպիսի պաշտօն կատարելու եղանակը մեր ազգին մէջ : Ահա այս խնդիրս է, որ մենք յանդիմումնք լուծել կամենալ մի քանի խօսքով և նրա վրայ մեր ազգի ուշադրութիւնը հրաւիրել :

Մի ազգի, մանաւանդ մեր ազգին, աղքատութիւն, կրօն և լեզու ծանօթացնելու համար, կամ ուրիշ կերպ ոմանց բանագիտաց նման ասելով, մեր ազգը ոտից մինչև գլուխ վերանորոգելու համար, մենք ազատ և համարձակ հողույ և մշտաց ամուր համոզմամբ կսկսենք, թէ ուրիշ ոչինչ հարկաւոր չէ, բայց միայն հռչակել և ի լոյս բնծայել բոլոր իր փառաւորութեամբն ու թշուառութեամբը մեր ազգային եկեղեցական և զրախանական, նախնեան և արդեան պատմութիւնը իր թէ բնդհանուր և թէ մասնաւոր իրողութեանց հանդամանքներովը, որոնց խորհուրդները և հետեանքները յայտ յանդիման արեգական նման երևան հանուին ի լուսաւորութիւն համօրէն ազգիս և իւրաքանչիւր անդամին, որպէս զի ճանաչեցնելով նրանց իրանցից պատճառով պարտականութիւնները և իրանց ունենալու իրաւունքները իւրաքանչիւր ազգի անդամ առպահով լինի իր անձովն ազգին վրայ և համօրէն ազգն ևս նրա վրայ վստահ :

Այսպէս երևում է մեզ, երբ մեր ազգը իր ազգայնութեան քաղցր և անմահ զգացմունքը կճաշակէ, երբ իր զրախանութեան փառքն ու պարծանքը կճանաչէ և երբ իր եկեղեցւոյն նուիրած պարզ և ուղիղ բարոյականութիւնը, անբաւ

և յայանի բարերարութիւնները կզգայ, կլինի ինքն իրան միասերունդ, միակրօն և միալեզու ընկերութիւն հոգևորապէս և մարմնաւորապէս եղբայր և քոյր, զուգահայր և զուգամայր, այս է մեր ազգի վերանորոգութեան առաջին յօդուածը:

Ա. յո՛ւ, մեր ազգի մէջ տախալին ներկայումս մի այսպիսի դործ ոչ թէ չի երևում, այլ ծագումն անգամ շատ հեռի է. ինչ պատճառաւ չենք իմանում, կամ թէ իմանաւ ենք՝ հասկանալ չենք կամեւում:

Մի այսպիսի ձեռնարկութեան հոգին գլխաւորապէս մեր ազգայնութեան և բարոյականութեան կազմող գլխաւոր տարերքն մեզ ծանօթացնել պիտի լինի և ոչ թէ ներկայումս մեր ընկերական վիճակին մի քանի խախտւած և ժամանակաւոր հանգամանքները տակնուվրայ անելու դործի, առանց նրանց տեղ մեր ազգի համար սեպհական և պատշաճաւոր տարերք հաստատելու: Մտոյգ և արժան է, որ պարտական ենք բնաջինջ անել այլևայլ ազգերից վեր առած չար սովորութիւնները թէ ընդհանուր ազգի միջից և թէ ազգի մասնաւոր մի անձի վրայից, և նա միայն փառաց և մեր ճշմարիտ յարգանաց արժանի է, որ մեր մէջ մտած այլևայլ մոլութիւնները հալածելով՝ նրա տեղ մեր ազգի օրինաւոր յատկութիւնները կտեղաւորէ. Ազգայնութեան և բարոյականութեան սերմը, ըստ մեզ ինչպէս ազգի իւրաքանչիւր անդամին, նոյնպէս համօրէն ամբողջ ազգին կվերաբերի:

Ինչպէս պէտք է անել այս: Նախ՝ պէտք է մեր ազգին մտաց առաջը ներկայացնել մեր Հայկական ազգայնութեան և ազգային բարոյականութեան կազմող գլխաւոր և հիմնական տարերքը և թէ որչափ մեր արդեան ընկերական վիճակը մեր նախնեան վիճակից փոփոխուել և հեռացել է, մեկնել և ցոյց տալ այս փոփոխութեանց և հեռացման հազար ու մէկ պատճառները, նրանց յառաջ դալու ակունքը, ինչ որ մեր տարրապաշտ նախնիքներից մեզ մնացել է, ինչ որ մեր հայրենեայ, մեր եկեղեցւոյն պարտական ենք, ինչ որ մեր թագաւորութենից և նախարարութենից մեր աշխարհին և մեր վրայ է անց կացել, յետոյ ինչ որ մեր բարուց և վարուց մէջ են մտել Պարսիկներից, Յոյներից, Արաբացիներից, Թաթար-

ներից, վերջապէս մինչև մեր օրերն անգամ Թուրքերից և Ռուսներից մեր մէջ անզգայաբար թափանցած սովորութիւնները: աւանդութիւնները կարող և պարտական ենք քննել և նրանց սերմունքներուն արմատանալը, զարգանալը և մեր մէջ աղետալի և թիւնաբեր պտուղներ տալը ճանաչել:

Այո, այս պարտական ենք անել. որոնք մեր ազգը իր պատուական և ազնուական ձիրքերովն ու շնորհքներովը, իր այժմեան ունեցած կէս բարբարոս և խորթ ու փորթ յատկութեանց մէջ. եթէ անհոգ և անփոյթ լինելով չենք շտապիլ այս անելու, հաւաստի լինինք, որ հետ զհետէ աւելի դժուարին կ'լինի նրան իր բուն սեպհական բնասւորութիւնը տալ: Այս անելով կ'իմանանք ազգն ոտից մինչև գլուխ վերանորոգել:

Ուշեմ ընթերցող, մի՞թէ միմիայն մի լոկ Եւրոպական ուսմունք և գիտութիւն բաւական կ'լինի այս ձեռնարկութեանս համար, խնդրում եմք և, զոհացողն իմ հարցումս մի պատասխանով:

Մի այսպիսի ձեռնարկութիւն մեր ազգը լուսաւորելու համար կամ թէ նրան ոտքից մինչև գլուխ վերանորոգելու համար, իրա միջում միմիայն մի քանի տեսական գիտութեանց և հմտութեանց զօրութեամբ չի բաւականանալ, այլ պէտք է անպատճառ ստոյգ և յայտնի ճանաչել այն ախունքն, ուստից բղնել է մեր Հայկական ազգայնութիւնն ու ազգային բարոյականութիւնը. ընտանենալ այն երկրին մէջ, ուրաղի ջրերիցը մեր բարքն ու վարքը ոռոգուել և պարարել են, զգալ այն քամին, որ մեր աշխատանքները պտղաբեր և արգասաւոր են արել:

Մինչև մեր արդեան ընկերական վիճակին չար սկզբանց չար պտուղները ջնջելու, դառն աղբերաց դառն ջրերը ցամաքացնելու, մի խօսքով մեր մէջ այժմուսն գանուած այլևայլ և օտարոտի տարերց ազգակործան հեռանքներն ու հոգեկորուստ արդիւնքներն անհետացնելու համար ջանք և փորձ անենք, պարտական ենք դիմել մինչև մեր աշխարհին, մեր ցեղին սկզբնասւորութիւնը, ձևացումը և զարգացումը ճանաչել. իմանալ մեր լեզուին ծագումը, կազմութիւնը և աճումը:

քաջ սովորել քրիստոնէութեան ինչ կերպով մեր աշխարհին մէջ եկեղեցի հաստատելը և այնպէս հետ զհետէ զննել և քննել այն զլխաւոր իրերը, դէպքերը և անցքերը, որոնք վերջապէս մեզ այժմեան վիճակին մէջ հասուցին. օրինակի համար, Հայկազանց հաստատութեան ժամանակ մեզ պէտք է իմանալ, թէ մեր նախնիք Ասորեստանցւոց քաղաքական և կրօնական լուսաւորութենից ինչ ազդեցութիւն կրեցին և ինչ տարերք ընդունեցին նրանցից. յետոյ Պարսից քաղաքակրթութենից, որուն արմատը Հնդկացը լինելուն, կարծեմ, տարակոյս չկայ. յետոյ Յունաց կամ մեծին Աղէքսանդրի աշխարհակալութենից ինչ տպաւորութիւն, է ստացել, նոյնպէս Պարթևաց աշխարհակալութիւնը մեր աշխարհին մէջ Բարձր Ասիայից ինչ քաղաքակրթութիւն է բերել իրա հետ և այս Պարթևական և Յունական լուսաւորութիւնը խառնուելով և գրեթէ իրա զանդուած անելով Հայկականը, ինչ իրողութիւն, ինչ հանգամանք և ինչ հետեանք յառաջ բերաւ. ո՞րն է վերջապէս քրիստոնէութենից յառաջ մեր նախնեաց ազգային և բարոյական ճիշդ և յայտնի կերպարանքը, մի՞թէ քրիստոնէութիւնը բոլորովին անհետացրուց նրանց. շառաւիղներն ու ազդեցութիւնը, նոյնպէս զրազաշտական, մահմետական, Յունական, Պապական և նորերումն երիցական կարծիքները և համազումները անգամ ինչ աստիճան մեր բարոյականութեան և ազգայնութեան վրայ լաւ կամ վատ ազդեցութիւն արին, և այլն և այլն :

Մի այսպիսի գործ յառաջ բերել և լոյս տալ մեր ազգին ինքն իրան ծանօթացնելու համար, իր խառնի խուռն տարերց մէջ դռնուիլը իմացնելու համար, և յոյս և ուժ տալ այս խառնաշփոթ վիճակից դուրս գալու, անշուշտ մի ամենաամեծ և բարերար ձեռնարկութիւն անել կլինի մեր ազգին համար, այսինքն՝ ոտից մինչև գլուխ վերանորոգել կլինի. մեզ Հայկական ազգայնութիւն և ազգային բարոյականութիւն տալը մենք մեզ համար վերանորոգութիւն կհամարենք և այս ձիրքն ու շնորհքը մեզ անշուշտ միմիայն Նւրոպայից չպիտի արուի մեզ, այլ մեր աշխարհից, մեր եկեղեցիից, մեր ընդունից : Բանականութիւնը անհուն մի արեգակ է, ինչպէս Նւ-

րոպիոյ դաշտերն ու անտառները լուսաւորելէ, մեր Հայոց աշխարհիս ձորերն ու հովիտներն ևս կարող է լուսաւորել. վեր կալ քեզ նրա լուսի գէմ դրուած թանձր սրահակը, կտեսնես, որ նրա լոյսը մեր ամենուն սրտին մէջ կցոլանայ. ո՞վ պիտի վերցնէ այս վարագոյրս. մենք ամէնքս թէ հոգեւորականքս և թէ աշխարհականքս մեր կրօնի մեզ տուած հոգւոյ և մտաց ազատութեամբը :

Մի ամենամեծ և կարեւոր հանգամանք, որ մեր ազգի պատմութեան մէջ ակներև իրօք և արդեամբ երևում է ըստ մեր հաստատուն կարծեաց, ինչպէս յայտնել ենք շատ և շատ անգամ, մեր ազգայնութիւնը և բարոյականութիւնը բոլորովին մեր եկեղեցւոյն պարտական ենք. ոչ մի ազգի մէջ այս հանգամանքը մենք չենք կարողանում նշմարել. պնդում ենք, թէ ոչ մի ժողովուրդ ոչ այնչափ բարոյական բարիք և ոչ այնչափ կեանք չէ վայելել իր քաղաքական օրէնքներից և հայրենական սահմանադրութեանց, ինչպէս մեր ազգը վայելել է միջին դարու մէջ և արդեան ժամանակի սկզբներից մինչև մեր օրերը. ներկայումս է, որ այս բարոյական վիճակը դրդուել, սարսել է և փլչելու ու ջնջուելու մօտեցել է. վասն զի մեր եկեղեցւոյն պաշտօնեայք թէ բարոյապէս և թէ նվթապէս անգործունէութեան մէջ տապալել են. ի հարկէ այս իրանց դանդաղութիւնը մեզ մահաբեր է եղել :

Մի ազգ որ և իցէ կերպով, որ կամենայ յառաջանալ, լաւ գիտենք, որ իր զարգացման և յառաջացման առաջին պայմաններն են՝ արդարութիւն, բարոյականութիւն և ազատութիւն : Հարցնում եմ քեզ, խոհեմ ընթերցող, մի՞թէ այս երեք երևելի յատկութիւնները մեր մէջ մի շարունակ տիրապետութիւն ունեցել են կամ թէ ունին ներկայումս : Այս մի խնդիր է, որ ոչ ես և ոչ դու չենք կարող այստեղ լուծել :

Մի աններելի յանցանքով դատապարտուած անձինք նըրանք են մեր մէջ, որոնք միշտ ջան և փոյթ են արել և աշուտմեն մեր ազգը մի մշտնջենաւոր մնացական վիճակի մէջ պահել. իսկ նրանք, որոնք կամենում են, որ մեր ազգի յառաջադիմութեան ընթացքը մի անհնարին մոլեղնութեամբ

լինթանայ, ամենից անվեհեր հոգևով և խելքով մարդն անդամ մի ժամանակ սարսափեցնում և շուարեցնում են և հազիւ հազ իրանց հեռեողք գտնելով՝ բարձի թողի են անում ազգային յառաջագիմութեան աշխատակից լինիլ միմիայն նրա համար, որ ամբողջ ազգն իրանց օրինակին չեն հեռւում - չենք ասում սրանց համար, թէ մի աններելի յանցանքով դատապարտուած են, ոչ, քան լիցի, այլ խնդրենք, որ իրանք ներողամիտ լինելով ազգին էբրև աններելի յանցանաց տէր չդատապարտեն մի անձի համար մի երևակայական աշխարհի մէջ բնակիլ ցանկանալը հնարաւոր բան է, բայց կամենալ, որ մի ամբողջ ազգ մի մտացածին ազգայնութիւն և բարոյականութիւն ունենալու դիմէ, կարծենք շատ լաւ բան չի լինիլ որչափ փառաւոր, որչափ հոյակապ երևութով որ լինի մեզ այդ վիճակը, եթէ չէ կարելի նրա մէջ մեր ունեցած բուն տարերքը մոծանել հայկական ազգայնութիւնը և ազգային բարոյականութիւնը, այսինքն՝ մեր եկեղեցին, մեր լեզուն և այլ կարեւոր իրերու ակունքը և այլն :

Միթէ մի խորին փորձառութիւն մեզ ցոյց չէ տալի որ կարի վտանգաւոր է խիստ շտապելով մի ազգ օրինաւորագոյն լուսաւորութեան մէջն անգամ յանկարծ կամենալ մոցնելը : Ամէն ազգ իր սովորութիւններն, իր աւանդութիւններն, իր միտութիւններն և իր լաւ կամ վատ վարքն սւ բարքն ունի : Ստոյգ է, մի իմաստուն գլուխ այս սովորութեանց, այս աւանդութեանց և այս վարուց և բարուց մէջ շատ չար մոլութիւններ և հեռութիւններ կարող է տեսնել, կարող է նոյն ազգին սեպհական հոգւոյն յուզմունքներ անճոռնի և անուղիղ նպատակաւ ուղղուած լինելը նկատել, նրա աւանդութիւններն ու պատմութիւնները սուտ և հիւստուած լինելն իմանալ, սակայն մի ազգային դատախարակի կամ թէ մի ազգի մէջ լուսաւորութիւն ծաւալել ուղղող մի անձի առաջին և գլխաւոր արհեստն այս մոլորութեանց հետ վարուիլ գիտենալը պէտք է լինի : Բաւական չէ, որ ազգի միմիայն մի փոքրագոյն մասը տեսնէ այս չարիքը, այլ մեծագոյն մասը պէտք է լուսաւորուի, համոզուի, որպէս զի կարող լինի դատողը :

Թիւն և ընտրողութիւն անելով նրանք սպառնալու վանէ իրա միջեց դատապարտելով :

Սոյնպէս ըստ մեր կարծեաց վտանգաւոր է մի որ և է ազգի , բայց առաւել ևս մեր ազգի , երկար ժամանակ նրա և ընտկացութեան պահանջմունքները յետ մղելով մի ուղղակի դէմառ դէմ պատերազմ բաց անել իր ազգային եռանդադին և վառվռուն զգայմանց որձանքը կանգնեցնելու , չար և շատ չար է այս բռնաբարութիւնը , որն որ մեջ գաւազանը ձեռին մեր գլխի վրայ է կանգնել . քաջ գիտենանք , որ այն ժամանակ կմոլորինք և ցաւալին այն է , որ այնպիսի մոլորութեանց մէջ կղխենք , որ այնուհետեւ ոչ խելք , ոչ դատողութիւն , ոչ զղացմունք , ոչ պարտք և ոչինչ մի խօսքով մեզ չեն կարող լինիլ հանդարտեցնել և մեզ ուրիշ ճանապարհի վրայ կանդնեցնել :

Մի ժողովրդեան լուսաւորութեանը համար աշխատող մարդ պարտական է մի նուրբ և զգոյշ քննողութեամբ և դիտողութեամբ կռուել և դատել այն դաղաւարտներն ու զգայմունքները , որոնք իր անձին սեպհականացնելով այն ժողովրդեան մէջ պիտի տարածէ , որուն թէ բարոյական և թէ իմացական զարգացմանը համար ինքն աշխատում է . իր պարտականութիւնը միմայն այս կամ այն վարդապետութիւնները սահմանել և ապացուցանել պիտի չլինի , այլ այն ժողովրդեան վրայ որ և է կերպով ի բարին ներդործել և նրա համար միայն դործ տեսնել և ոչ թէ մի ազգ կամ ժողովուրդ ստեղծել , ինչպէս որ ինքն երազումէ իրա համար :

Մենք կարծում ենք , որ ազգ և ազլնք իրանք իրանցից են դոյացել և իրանք իրանցից են դոյանում և ոչ թէ մի հողեղէն օրէնսդրի կամ մի լուսաւորչի ձեռամբ : Ամէն ազգ իր օրէնքը , վարքն ու բարքը ունեցել է և ունի , եթէ չունենար , ոչ ազգ և ոչ ժողովուրդ եղած կլինէր : Մի օրէնսդիր կամ լուսաւորիչ իր ժողովրդեան օրինաց և կանոնաց պարտական է և կարող է միայն խարտոցով դիպչել և ոչ տապարով , եթէ նոյն այս օրէնքներն ու կանոնները պատուաւորու և բողբոջելու մեծ պէտք ունին իր ամենամեծ և անհրաժեշտ պարտքը պիտի լինի իր ժողովուրդը բուն նրա օրէնքներովն ու կանոն-

ներովը, սովորութեամբն ու աւանդութեամբը բարոյական և նիւթական կատարելութեան հասցնելու պատրաստել և յարմարցնել, բայց մի ամենամեծ զղուշութեամբ և նախաձեռնութեամբ վասն զի կարող է մի և նոյն ժամանակ այն ժողովուրդն, որոյ համար ինքն աշխատում է մի անդամանելի կոշտեան վիճակի մէջ հասցնել, նրա կեանքն ու հոգին որ է նրա կամ կրօնը, կամ օրէնքները մեծ վտանգի մէջ գլորել, որոնց համար կարծում էր ինքը կենդանութիւն և գործունէութիւն տալ: Եւ խլէ և ջնջէ այն հաստատութեան և տեսիլանութեան արմատներն, որոնք նոյն ժողովրդեան վարուցն ու բարուցը, սովորութեանցն ու աւանդութեանցը մէջ են բռնել և որոնց համար ինքը մտքումն էր դրել ուղղութիւն և պարզութիւն տալ: Ամէն բանից յառաջ և ամէն բանից վեր պէտք է դասէ այն յարգանքն ու մեծարանքը, որ պալատական է տալ իր ազգային ընկերականութեան և նրա ճշմարիտ և հաւատարիմ անդամոց, վասն զի իր պաշտօնը խանգարել և ստեղծել չէ, այլ պահպանել և լուսաւորել իր միմայն առանձին պարտքը չէ կամենալ կամ չկամենալ, թէ նոյն ազգի մէջ, որոյ անդամն է և ինքը, պէտք է հոգեւորականաց կամ աշխարհականաց դասը տիրապետէ թէ ոչ, կամ թէ ազգային ժողով, կամ ժողովրդեան կամքը, կամ թէ ուսումնական միաբանութիւնը և այլն պէտք է տիրեն թէ ոչ, այլ լաւ ճանաչելով, քաջ տեղեկանալով ամենայն կերպով այն այլեայլ տարերքն, որ նոյն ազգային ընկերականութիւնն են կազմում, նրանց արժանաւորութեան և պակասութեան վրայ մի ուղիղ և ճիշդ քննադատութիւն և նկատողութիւն անել և նրանք զարգացման ճանապարհին վրայ Գնել, միշտ իր մտքումն ունենալով, որ նրանք այնպիսի հանգամանքներ են, որ ամէն ազգաց մէջ գտնուում են և երևում այլեայլ կերպարանքով և անշուշտ այն ազգի կեանքն, որոյ կենդանութեան համար ինքն աշխատում է, նոյն հանգամանքներից է կախուած:

Մենք կարծում ենք, որ մեր ազգային ընկերականութեան թէ բարոյական և թէ մտաւորական զարգացման առնչական եղած գիտութեանց մէջ շատ յառաջ չենք դնացել, որպէս

զէ մի նրբապննին ճշդութեամբ կարողանանք լաւ ըմբռնել, թէ ի՞նչ կերպով կամ ի՞նչ չափով մեր մէջ տիրապետող իշխանութիւնք (авторитетъ) ազդեցութիւն պէտք է ունենան մեր ազգայնութեան և եկեղեցւոյն հաստատութեան և տեաքանութեան համար: Քաջ ևս զիտենք, որ աշխարհիս մէջ ոչինչ չկայ, որ անխորիս լինի, որ և է իշխանութիւն և ազդեցութիւն կարող են չափաւորուիլ, փոփոխուիլ և վերանորոգուիլ ըստ ժամանակին պահանջման: Սրա համար նաև մի^օ թէ նախատեսութիւն և իմաստութիւն հարկաւոր չէ. Մի որ և է ազդեցութիւն չէ կարելի կործանիլ, մինչև որ մի ազգի կամ մի ընկերութեան ընդհանուր և ակներև օգուտն ու շահը չը դատապարտէ նրան իբրև անպիտան և փնասակար. վասն զի ընդհանուր ազգն իր օգուտովն, իր դատողութեամբն ու ազատութեամբը շատ և շատ յառաջ է և նախապատիւ այն ազդեցութիւններից և իշխանութիւններից, Որովհետև այս իշխանութիւնքն ու ազդեցութիւնքը նոյն ազգի ընդհանուր օգտիւ և նոյն ազատ հաւանութեամբն են ունեցել իրանց զոյութիւնն ու տեաքանութիւնը. ուստի երբ ազգն անպիտան և փնասակար է դատում նրանք, մինչև նոյն ժամանակ և իրաւունք է ստանում նրանց կործանման աշխատելու ընդդէմ. նրանց բռնաբարութեան:

Մենք ոչ թէ կարծում ենք, այլ համոզուած ենք կարծելու, որ ով որ մեզանից կամ կամաւ կամ հարկաւ կոչուում է մեր ազգային բարոյական և մտաւորական զարգացման համար աշխատել, պարտական է մեր ազգի եկեղեցին և օրէնքները և այլն և այլն յարգել և պաշտպանել և ամենայն ժամանակ այն օրէնքներն ու կանոնները, այն բարքն ու վարքը, որոնք հնանալով վատթարացել են և այն ազնիւ և բարձր պաշտօններն ու աստիճանները, որոնք վատթար մարդկանց ձեռքն անցնելով, նոյնպէս իրանց նման վատթարացել և ցածացել են, ինքը նրանք վատթարութենից հանելու, նրանք ցածրութենից բարձրացնելու և առ լուսաւորութիւն գլխել տալու, զարգացման մէջ մտցնելու պարտական է և մինչև անդամ մի ապառնի, ընտրելազոյն և կատարելազոյն այլափոխութիւն կրել տալու նրանց արժանի անելու. Այո՛, ուշիմ

ընթերցող, մեր ազգի դարգացման համար աշխատողաց առաջին և գլխավոր նպատակն այս պէտք է լինի, որպէս զի իրանց օրինաւոր աշխատանքն օրինաւոր հեռանկը յառաջ բերէ : Նախ իրանք ցոյց տալով իրանց յարգանքը հոգւոյ և մտաց ազատութեան, նոյն ամէն ազգայիններից պիտի պահանջեն առանց բռնութեան, որպէս զի նրանք ևս իրանց ազատ հոգւոյ և ազատ մտաց կամեցողութեամբ ու հաւանութեամբ ի մի կէտ ուղղեն իրանց նպատակը ազգին մի խելք, մի կամք տալու համար :

Բայց այս կերպով ներդործելու ժամանակ մեր ազգի երջանկութեան և ապահովութեան համար պէտք է նաև թէ իրանք ընտիր լինին և թէ նրանց ընտիր շինելը ցոյց տան, որոնք ազգային պաշտօններ պիտի վարեն ազգային ընդհանուր օգտի համար աշխատելու : Իրանք ցոյց տալով իրանց ազգայնոց մի ակներև և անարատ վարք, բարք և ազգութիւն, նոյնները պիտի պահանջեն այն անձինքներից, որոնք ազգային պաշտօնից մէջ են կարգուել : Տաղանդաւոր, առաքինի, ճարտար, վարժ և փորձ մարդիկ միայն կ'ճանաչեն, կ'յարգեն նոյն այս ձիրքերն ունեցող մարդկանց : Մենք կարծում ենք, որ մեր ազգըն ու մեր եկեղեցին ոտից մինչև գլուխ վերանորոգելու համար, նրանց օրինաց, նրանց կանոնաց, նրանց վարդապետութեան, նրանց պատմութեան և աւանդութեան փոփոխութիւն տալ ամենևին հարկ չէ, այլ նոյն օրէնքներն ու կանոնները վարող, նոյն վարդապետութիւնները վարդապետող, նոյն պատմութիւնը մեկնող և նոյն աւանդութիւնը պահպանող անձինքը փոփոխել, և թէ նրանց յաջորդող օրինաւոր անձինք կարելի է դառնել, ապա թէ ոչ, պէտք է նրանք լուսաւորել ըստ կարելոյն և նրանց իրանց պաշտօնին վրայ սէր ձդել տալ, հասաւորուն և ջերմեռանդ նախանձաւորութիւն չնշելով նրանց հոգւոյ մէջ, այսպէս այն բաղձալի վերանորոգութեանը կարելի է հասնել, այսպէս մեր յառաջն եղբւրջ փառաբառոր ճանապարհից կարելի է անց կենալ, որուն վրայ քարեր և խութեր են դիւղուել մեր յառաջադիմութեան պատնէշ լինելու :

Արդ մենք ազգայինքս այս նպատակիս հասնելու հա-

մար ամենամեծ հարկաւորութիւն ունինք մեզ այնպիսի առաջնորդներ ճարել, որոնք ամենամեծ տաղանդներու հետ միասին ունենան նաեւ ամենաբարձր առաքինութիւններ, բայց ի՞նչ կերպով և ի՞նչպէս կամ ո՞րտեղ կարող ենք դանել մեր մէջ այս երկու կատարելութիւնները միատեղ ամփոփող անձինք, մի՞թէ մեր առաջն ունինք մի հաւաստի ապացոյց, որ մենք ազգայինքս ամենանուրբ լուսաւորութիւն ընդունելու պատրաստուած լինինք որ և է անձինքներից: Մի՞թէ մենք ունինք արդեան ժամանակուսն այն ամուր համբերութիւնը, այն խոնարհ ակնածութիւնը, որ մի լուսաւոր առաջնորդի լուսաւոր առաջարկութիւններն ու կարգադրութիւններն ընդունինք: Ո՞ւր է մեր մէջ այն իմաստուն մարդն, որ մեր խառնիխուռն անկարգութիւնները կարգաւորէ մեր ամբարտաւանութեան, յանդգնութեան, լպրշութեան դիմանալով: Ո՞ւր է մեր մէջ այն առաքինի մարդն, որ իր վարույց ու բարուց և դործոցը մէջ իր գլխաւորութեանցը մէջ միակերպութիւն, նախատեսութիւն, համբերութիւն, օրինաւորութիւն, ազատասիրութիւն և անշահասիրութիւն յոյց տալու կարող լինի: Այո, սիրելի ընթերցող, առանց այս ամենաւարեւոր ձիրքերու և շնորհքներու անկարելի է վերանորոգութիւն և մեր ազգային և բարոյական զարգացման համար մի յանկարծական ձեռնարկութիւն մի կողմէնք թողնում ազգային ելից և մտից իմաստուն մատակարարութեան հարկ լինելը, կարծելով՝ որ մեր ազգային իրողութեանց մէջ վարժ և փորձ եղող անձինք կարող են վկայել այս մասին մեր մէջ դանուած անհաստատութիւնները, փոփոխամտութիւնները, շռայլութիւնները, ժլատութիւնները և այլ տեսակ տեսակ մոլութիւնները:

Մեր ազգի կամ եկեղեցւոյն սահմանադրութիւնը մի ամենընտիր յատկութիւն ունի՝ յառաջադիմութիւն անելու լուսաւորութեան ճանապարհին մէջ իր ամէն կարգի անդամոյցը կամ ժողովրդեանը զուգընթաց բարոյական հաւաստութեամբը: Մեր մէջ ոչ ազնուապետութիւն, ոչ իշխանաւնութիւն և ոչ վեհազնութիւն կայ և ոչ նաեւ դռնհակառէութիւն, եկեղեցականք անդամ մեզանից բաժանուած՝ մեզ

վրայ իշխող մի մարդկանց դաս չեն, ինչպէս մեզանից շատերը կարծում են. մի Հայ մարդ կարող է ուրիշ ազգաց քաղաքական կարգին մէջ մի որոշ կամ բարձր աստիճան ունենալ, բայց այդ աստիճանը մեր ազգային կամ եկեղեցւոյ սահմանադրութեան առաջը նշանակութիւն և ազդեցութիւն չունի. միմայն ժողովուրդն է տէր և իշխող և ազգ և այլն. ամենեքեանքս բարոյապէս միմեանց հետ եղբարք ենք հաւասար իրաւամբ, հաւասար աղատութեամբ, հաւասար ազդեցութեամբ մեր ազգայնութեան և եկեղեցւոյն առաջը. մեր մէջ մի զօրութիւն երբէք մի ուրիշ զօրութեանից չէ կարող գերազանց լինիլ, այլ այլևայլ զօրութիւնք ի մի նպատակ պէտք է դիմեն մի գիտաւորութեամբ առ ԱԶԳԻ և ԵԿԵՂԵՅՈՅՈՅ ԱՄԲՈՂԱՌՈՒԹԻՒՆ : Միմայն մի անձի կամ մի կարգ մարդկանց կամքը, թէև օրինաւոր, ընդհանուր կամաց վրա բռնանալու բացարձակ իշխանութիւն չի կարող վարել, բայց միայն ընդհանուր ժողովրդեան կամեցողութեամբ և հաւանութեամբ, այլևայլ կարգի մարդկանց կամքը միմեանց հետ միաւորելով, այլևայլ օգուտները միմեանց հետ յար և պատշաճ անելով : Այո, ամենամեծ առաքինական հայրենասիրութիւն, մինչև որ մեր ազգի մէջ արեգական նման չփայլի և չլուսաւորէ, չպէտք է կարող լինի իշխել տալ իր կամքն ու միտքը :

Հաւաստի լինինք, մեր պատուական ազգայինք, հաւաստի, որ երջանիկ, հաստատուն և տևական կ'լինի մեր ազգը, երբ այսպէս ինքն իրանից կ'առաջնորդուի լուսաւորութեան ճանապարհումը : Այս ստոյգ է, որ մենք հողեղէնքս որչափ իմաստուն, որչափ նախատես օրէնքներ և կանոններ հաստատենք, մի վերջ անշուշտ պիտի ունենան մեզ նման, վասն զի մի սկիզբն ունէցել են : Աստուածային օրէնքներն են միայն յաւիտենական և անսահման, ուրեմն զգոյշ կենանք նրանց մեր մարմնեղէն, մատը մօտեցնելուց, նրանք աղաւաղելուց. քաջ գիտենանք, որ քանի որ մեր յարգանքը կ'ըմատուցանենք այս սուրբ օրինաց, մենք չենք կորչիլ. մեր կորուստն և կործանումը նրանք անտես առնելով և մոլութեան մէջ ընկղմելով կ'լինի :

Մինչև որ մեք մեր բարոյական և իմացական զարգաց-

ման կատարելութեանը չենք հասել, երբէք չենք կարողա-
նալ մեր ազգայնութեան հանգոյցները անտղել առանց վը-
տանգ կրելու, վասն զի տակաւին չենք կարող իմանալ նրանց
գաղտնիքը. ո՞վ կհամարձակի արդեան ժամանակումս մեր
ազգայնոց առաքինութեան համար երաշխաւոր լինիլ առանց
նրանց մտաւոր կարողութեան աստիճանին վրայ մի ապահով
տեղեկութիւն ունենալու. Ի՞նչ հունտ սերմանեցինք մեր
ազգի մտաւոր արօտումը, որպէս զի շուտով նրա պտուղը քա-
ղելու իրաւունքն ունենանք:

Այս խնդիրս ուշադրութեան կարօտ է. կարծինք երկրա-
գործք նախ ծառը կտնկեն, կոռոզեն նրա արմատը, կպատ-
ուաստեն նրա ճիւղերը, կպահպանեն օդի և քամու հարուած-
ներից, եթէ պտուղ չի տալի, այն ժամանակ կկտրեն և կայ-
րեն: Միթէ մեր ազգն այն վիճակն է հասել, որ կարենք և
նեղենք, առանց մի դարման անելու նրան. ոչ. մենք շատ հե-
ռի ենք այս կարծելուց:

Խնդրենք Աստուածանից, որ մեր ամենուն վիճակին մէջ
թէ հոգևորական և թէ աշխարհական ենք եղել, օրինակի
համար, եպիսկոպոսաց. վարդապետաց և քահանայից, մեծա-
մեծաց, արհեստաւորաց և ուսումնականաց դասուն մէջ ա-
ռաքինի, արդարադատ, հայրենասէր և բարեսէր անձինքներ
ծնեցնէ և զարգացնէ, որոնց օրինակով, խօսքով և գործ-
քով մենք մեր ազգին օրինաւոր անդամ և մեր եկեղեցւոյն
հարազատ որդի լինինք. ամենեւին անիրաւութիւն չէ մի օ-
րինաւոր մարդու ստորին կարգի մէջ ծնիլը և ապրիլը. վասն
զի նա է աստուածային Նախախնամութեան գործի մեր ազ-
գային և բարոյական լուսաւորութեան զարգացմանը համար

Ուրախ և զուարթ լինինք ուրեմն այժմեան ժամանակու-
մբս, որ մեր ազգայնոց իւրաքանչիւր կարգի մէջ վանական
միաբանութիւն է եղել, քահանայից դաս է եղել կամ թէ
ընտանիք և այլն, կամ թէ քաղաք և գիւղ և կամ ընկերու-
թիւն, մի քանի արժանաւոր անձինքներ գտնուում են ազ-
գային բարոյական և իմացական զարգացման համար աշխա-
տողք: Բուն բանը սրանց աշխատութիւնը կանոնաւորելու
և ի մի նպատակ զուգընթաց գիմել տալու վրան է, եթէ այս

զործս կկատարուի, մի ամենամեծ վերանորոգութիւն կլինի մեր ազգի համար ոտից մինչև գլուխ և այնպէս մեր ազգը այժմեան լուսաւորութեան հոգւոյն համաձայն և զուգընթաց կբարգաւաճի և անկորնչելի ազգաց կարգումը կաշող կլինի դասուիլ:

Մարկոս Աղարէկեան:

ՊԱՏԳԱՄ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ

Ծաներ՝ ք և տեսէք, զի ես եմ Տէր և ոչ զոյ այլ Աստուած բաց յինչն:

Ի ՍԱՐԳԻՍ ՔԱՀԱՆԱՅԷ ԱԼԼԻՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՏԵՑԻՈՅ

Տէր եմ տերանց, սրբոց սիրող, ես միայն եմ երկնաւոր,
Հայր եմ արդար ես ճշմարիտ, ոչ ոք քան զիս գոյաւոր:
Երկինք, երկիր ձեռիս գոյով, իմ է համայն շնչաւոր,
Վերին, ներքին ես արարի, զիս ծանկոյն թագաւոր:
Տիրեալ ունիմ ամէն սահման, ոչ է ինձ տեղ հեռաւոր,
Ես եմ տիրող, ես եմ իշխող, ամենայնի մերձաւոր:
Ես առաջին և ես վերջին և այլ ոչ զոյ բաց յինչն,
Ուստի եկի, կամ յո՞ երթամ, ո՞ է տեղեակ բաց յինչն:
Ալեհր եմ, թէ պատանի, ո՞ է աեսող բաց յինչն,
Թիւ աւուրցս որքանութեան, ո՞ է թուեալ բաց յինչն:
Զինչ իմ անուն կամ զինչ գոչեւն, ո՞ է լուեալ բաց յինչն:
Յուանի՞ ուսայ, ո՞ զիս ուսոյց, իսկ եմ ինձէն լուսաւոր:
Սրբոյ Հոգւոյս զօրութեան լոյճ ո՞ իմացաւ իսկապէս:
Իմ խորհուրդն կամ իմ միտըն ո՞ւմ յայտնեցաւ իսկապէս:
Սուրբ և բնաբեալք և վեհազինք ոչ են ճառեալ իսկապէս:
Ո՞ւմ նման եմ, զինչ է իմ ձեռն, ո՞ քրքնեաց իսկապէս:
Զտի հասակիս, զիմ բարձրութիւն ո՞ է չափեալ իսկապէս:
Հրեզլիաց մոռց ի վեր անդիտելի, ահաւոր:
Քաղցր բանիս տալ պատու իսան ո՞վ արժանի գտանի,
Որո՞ւմ առեմ, յորմէ լուծ, ոչ վախաքի՞ ուսման բանի:
Զինչ զրեմ, զինչ ընթեռնում, արարածք յինչն ուսանի,
Ո՞ւր նստայց և ո՞ւր հանդեաց, երկինք երկիր զիս ոչ տանի:
Յորմէ յազթիմ, ո՞ զիս յալթիաց, ես յալթող եմ ամենայնի,
Յուանի՞ առնում, յորմէ ինդրեմ, ոչ եմ աղքատ չքաւոր:

Բարեկամս ամենիմաստ, արհեստ իմ արդարութիւն,
 Հանձարաւ է իմոյ դործիք շինուածք ձեռիս սրբութիւն.
 Նիւթն իմ սէր է անյայտնկի, միշտ կաղմնմ ողորմութիւն.
 Սիրտս առատ ամենայնի, կշիռն իմ է ուղղութիւն.
 Իրաւունք են կշռորդք իմ, բաժանեմ իմկ ալցելութիւն,
 Որքան տիւեմ, հարստանամ, ոչ լինիմ պակասաւոր :

Իսէ հանդիստ, եմ անաշխատ, ամենեցուն հանդուցանեմ,
 Ոչ ձայնեմ, ոչ տոխելմ, ակնարկութեամբ զարթուցանեմ.
 Ոչ զղութիմ, ոչ ձանձրանամ, յուսացելոց լցուցանեմ,
 Ոչ ուտեմ և ոչ սովիմ, հաց քաղցելոց հասուցանեմ.
 Ոչ մերկ եմ, ոչ զգեցեալ, չնչոց հանդերձ մատուցանեմ,
 Ոչ ցաւիմ, ոչ մահանամ, ես յարութիւն կեանք փառաւոր :

Սուրբ եմ զօրեղ, իշխան բարձանց, նստիմ յաթոռ վեհադոյն,
 Շտեմարանքս հնարալի, երկնից երկիր խորագոյն.
 Անապական փարթ առնութիւն, սուրաւելի նորագոյն,
 Հրամանն իմ յար կատարի, ոչ մնայ ինչ թերագոյն.
 Փոխառութեան ոչ կարօտիմ, աղբիւր բարեաց լիագոյն,
 Ոչ յաւելում, ոչ պակասիմ, եմ անփոփոխ մշտաւոր :

Տենչալի եմ ճարտարապետ, կատարեալ դործեմ դամենայն,
 Անբռնելի նիւթք տարերաց, ըմբռնեալ ունիմ դամենայն.
 Ոչ փախչին, ոչ հեռանան, փակեալ եմ բանիւ դամենայն,
 Զայնքն իմ անեղ լսելի, անանց բարբառիմ դամենայն.
 Սչօք զանդուռդս նկատեմ, յայտնի է ծածկեալքս ամենայն,
 Արի և քաջ զօրական եմ, զէնքս կիզող հրաւոր :

Ո՞ր լինիմ, ո՞ր հրաւիրիմ, խնդրիմ ի սիրտ խոնարհաց,
 Զիս խնդրողաց զթով յաղթեմ, եմ պարտաւոր գոհացողաց.
 Խռնկն հեղոց հոտոտեմ, բաշխեմ պայտեա համբերողաց,
 Ու մշտական զիմն խորհի, առնու հանձար ընդ չնորհաց.
 Երկիւղածաց կտմքն առնեմ, պաշտպան լինիմ զիս հայցողաց,
 Ողորմածքն արժանանան յարկի փառաց պատուաւոր :

Սուքս լինին ինձ բարեկամ, անուանք յերկնս զրեմ,
 Սիրեմ զնոսա, որք զիս սիրեն, արագ արագ հասանիմ.
 Որք հաւատան, զիս ճանաչեն, խոստացեալ փառքս ցուցանեմ.
 Ոչ սչք ետեմ, ոչ ունկ լուսւ նոյն ցնծութեամբ զարդարեմ.
 Այս եմ կամք իմ արարածոց, թէ իմ փառաց հաղորդեմ,
 Քաղցրութեանս նշոյլ այսքան, իսկս այսպէս բխրաւոր :

Տիւն իմ առանց դիշերի, խաւարն յինէն փարատեալ է,
 Արքայիս երկիր կենաց անչարժ հիմար հաստատեալ է.
 Հող և հնձանք հրաշալի դիրք յարեւելս եղեալ է,
 Դաշտերս արձակագոյն, աղնիւ մարդարկտ տիւեալ է.

Լերինքն ձոյլ ոսկիադունդ, անդամանդ քարինք լցեալ է.
 Բլուրք սատեր սարդիոնիւ փայլունադարդ օրինաւոր :
 Եղև այգւոյս տեսութիւնն որքան յարմար գովութեան,
 Զարմանալի աստիճանք վառ արդարոց բերկրութեան.
 Ծառք հասակաւ կենսաբեր ունին պտուղ անմահութեան,
 Գոյնքն պտղոց վայելչատես, ճաշակոզաց դիզ փրկութեան.
 Առաջք առատ աղբերաց մաքուր ջրով կենդանութեան,
 Առաջեալքս օրինակ ստուեր դրախտին երեսնաւոր :
 Սարսափի անձն իմ դողայ, դարհուրելի տէրութենէդ,
 Դու ես Աստուած ամենամեծ, զո՞հ եմ դքս զօրութենէդ.
 Յոյս իմ իստեանց մօր խոյ, մի հեռանար հող ծառայիդ,
 Վասն աշխարհի պաղատիմ, ծագեան խնամ գլխութենէդ.
 Հաշտեան, փրկեան և կեցն, մի ձանձրանար պատկերելդ,
 Զերծն տանջանաց դժոխոց զայս քահանայս մեղաւոր :

ՊԱՐՈՆ ԽԱԶԱՏՈՒՐ ԱՐՈՒԵԱՆԸ

ԵՒ ԻՐ ԶԱՆԳԻՆ

Այս իննեւտասներորդ խաղաղութեան և յառաջացման
 դարուս մէջ Նախախնամութիւնն ամէն ազգաց մէջ մեծա-
 հոգի և վսեմամիտ հանձարներ ծնեցրուց թէ իրանց ազգա-
 յինքը և թէ համօրէն մարդկային ազգը ազգասիրութեան,
 հայրենասիրութեան և Աստուածսիրութեան հաւատը ուսու-
 ցանելու համար, ինչպէս Պէրանժէն, Լամարթինը, Շա-
 թոպրիանը և այլն Ֆրանսիայում, Լօրտ Պայրն Անգլիայում,
 Օքոնէլ Իսլանդիայում, Սիլվէօ, Պետիքոյ Իտալիայում, Կեօ-
 թէ և Շիլլէր Գերմանիայում և այլ ամէն լուսաւորութեան
 ճանապարհում եղող մեծ ու պստիկ ազգաց մէջ : Նոյնպէս
 և նոյն վերին Նախախնամութիւնն անտես չարաւ և մեր աշ-
 խարհաց մէջ անդրանիկ, ահրութեանց մէջ նահատակ, ազ-
 գաց մէջ ընտիր և ալնիւ Հայոց անտէր և խեղճուկ աշխար-
 հին, Հայոց նժդեհ և դժբաղդ ազգին լուսազգաց, բանիմաց,
 անշահատէր ու անձնանուէր և հայրենասէր գրիչներ նուիրեց,
 ինչպէս Աւագերէց Տէր Յովհանն Գևորգեան Միլիտանը, որ
 ԱՐՓԻԱԿԱՆ և ՈՍԿԻ ԴԱՐ անուն դիւցապնական վիպասանու-
 թիւնն ըրով մեր Հայկ Նահապետին ու Հայաստանի ոսկի դարը

երգեց բոլորովին իրան յատուկ մի հեղինակի ան լեզուաւը, Մեսրոպէ Դաւթեան թաղեալութեանցը իր այլեայլ աշխատասիրութեամբը և իր անմահական ՎԱՐԴԳԷՍ, ՎԱՐՍԵՆԻԿ և ՍՕՍ և ՍԱՆԴԻՊԻ վիպաանուութիւններովը. Գրիգոր Փեշամալճեանը իր այլեայլ բանիմաստ գրութիւններովը, Անդրէաս Ռուբէն փափագեանն իր քսան և հինգ ամեայ ուսուցչութեամբն ու անօրէնութեամբն Զմիւռնիոյ Մեսրոպեան վարժարանին վրայ և իր թէ արձակ և թէ ոտանաւոր գրութիւններովը, Պարոն Նիկողայոս Զօրայեանը իր զխոնական և բանասիրական այլեայլ գրութեանցովը և ուրիշ շատ թէ հոգեւորական և թէ աշխարհական երեւելի անձինքներ, որոնց աստուածասիրական և հայրենասիրական զբաւոր և բանաւոր քարոզութիւնները իրանց մահուանից յետոյ անգամ կենդանի և անմոռաց բարբառներ պիտի մնան անշուշտ ամէն ազգասէր սրտերու համար: Սրանց մէջ առաջիններից մինն է նաև երեւելի Հայկաղն հանգուցեալ Խաչատուր Աբովեանը երևանու Քանաքեռ գիւղից*:

Այս աշխոյժ, առյոյժ երիտասարդը իր երկու նախանձելի և բնական ձիւքերովը, այսինքն՝ կորովի իմացականութեամբն

* Այս արժանայիշատակ, հայրենասէր, մատենադիր վիպասանին վարուցը վրայ խօսած է Պ. Վաղնէր Գևորգեանային իր ճանապարհորդութիւն ի Հայաստան գրքին մէջ: Յարդոյ Պ. Ստեփաննոս Նաղարեանց հմուտ ուսումնականը իր հոգաւոր Հիւսիսախալ օրադրին մէջ: Յարդոյ Պ. Ստեփաննոս Ոսկանեան Զմիւռնացի աղատագրիչ Հայկաղն երիտասարդը իր Արեւուտք օրադրին մէջ, ինչպէս նաև այլեայլ օտարազգի յիշատակադրաց մէջ յիշուած է: Մենք անհմուտ լինելով նրա վարուց մանրամասն տեղեկութեանցը, իբրև իրաւ հետաւոր հայրենակից, աշխույ զանց ենք առնում այստեղ երկայնօրէն ճառելու իր զբօրադր կենացը վրայ և ծանօթացնելու մեր ազգին իր անտիպ զրուածքները: Բայց բնաւ չենք զլանալ նրա անյայտ և անձանց դամբարանին վրայ մի անթառամ սրտի կախ անել մեր կովձալի և դառն արտասուքներով ուռոյած. վասն զի ըստ մեզ մեծ ու մեծ յանցանք ենք համարում աստուածային շնչով լուսաւորուած և հայրենեաց սիրով ոգևորուած երեւելի անձանց մի ճշմարիտ և արժանաւայելի ու փառաւոր փառք ու պատիւ հռոյթելը: Արդ՝ ընդունիք ոյժմ, հողեղէն հանձնի, որ այս աշխարհից անմիջապէս դնացիր մի աներկայ թաղարձ արմաւոր քո վաւախուն և զգալի հոգւոյդ, ընդունիք մի հետաւոր պանդուխտ հայրենակցոյդ արտասուալի աչերով և վշտայի սրտով հառաչանքը, որմբ հոյսց է հանել քո ծննդեանդ բնակարանը տեսնելիս, քո պատանեկութեանդ վայելող զեղումը հանդուստնալիս և քո թափառական և անմիջապէս կենացդ ականատեսս եղող անտառաց, սարերու և դաշտերու մ'ջ ման դալիս:

ու խորին զգացողութեամբ, բնութեան և բանականութեան ներգործիչ ազդեցութեամբ զարթնած և վառուած՝ կարի վաղ մի առանձին և բնատուր երկնային շնորհքով ընկնում է բնութեան և հանճարի ցոյց տուած բնական լուսոյ ճանապարհի մէջ, բնաւ ամենեւին ոչ իր միտքը և ոչ իր հոգին իր ժամանակուան իր չորս կողմը շրջապատող թանձր նիւթաշարժ հանգամանքներից զրուելով և յափշտակելով, և ուղղակի իր ճակատն ու լանջքը արիականութեամբ որ և իցէ արգելքներու դէմ դնելով գիմում է մի ճշմարիտ հոգեկան և իմացական լուսաւորութիւն ստանալու: Վերին Նախախնամութիւնը նրա ուղիղ և ջերմեռանդ խնդիրքն յաջողում է իրան, իր արժանաւորութիւնը ճանաչեցնելով, ոչ մեզ Հայոցս, այլ ի նախատինս մեր, մի օտարականի, որոյ ձեռքն սուրութեամբ այս արժանայիշատակ երիտասարդը իր չափահաս հասակին մէջ դնում է Եջմիածնից Բալթիկ ծովու եզերքում հռչակաւոր Դորպատեան համալսարանը, ուր շարունակ երեք կամ չորս տարի երկայնամիտ աշխատութեամբ պարապելով՝ ստանում է մի փառաւոր դաստիարակութիւն, կրթելով իր հոգին, կրթելով իր միտքը, կրթելով իր սիրտը բոլորովին Աստուածաիրութեան, ազգասիրութեան, հայրենասիրութեան քաղցրաճաշակ և անմահական զգացմանց մէջ և ընկնում է մի ամենաանդին և մխիթարիչ անդամ մեր որբ և սգաւոր ազգին: Բայց ողորմելի երիտասարդը իր սրտի բուն զգացողութեան ազդեցողութենից հրեշտակ դառած, և իր մտայնը զարթուն երեակայութենից մի չնաշխարհիկ էակ, գլուխն այս քարին այն քարին տալով, սիրտը սրա անդդայ ցաւակցութեան, նրա անխմայ հասկացողութեան առջև բանալով, ապրում է տատանեալ մի օժանդակութիւն գտնելու յուսով երբեմն Տփլիսի դիմելով, երբեմն Եջմիածին և երբեմն Երևան, ուր տեղ յանկարծ մի օր աներևութանում է ի յիմար տիրութիւն իւր ծանօթ հայրենակցաց և ի մշտնջենաւոր ցաւակցութիւն մեզ համօրէն ազգայնոցս: Այսպէս, այս Նախախնամութենից մեզ ուղարկուած ապերձանիկ հանճարը մոռցուած, խաբուած և երեսէ անգամ գրեթէ ձգած ապրում է, բաւականին աշխատելով իբրեւ ուսուցիչ գործնակապէս

իր հայրենակցաց վերածննդեան համար հայրենասիրութեան մէջ, նրանց մտաւոր և գրաւոր դաստիարակութիւն տալով, պարագլուխ է նաև անդադար իր վառուն երեւոյթութեամբ և քնքոյշ զգացողութեամբը իբրև մասնագիր հայրենասիրութիւնը քարոզել իր ամենայն քաղցր և փափուկ հանգամանքներով, երբեմն ողբալով, երբեմն աղաղակելով, երբեմն հառաչելով, երբեմն աշխարհելով, երբեմն գովելով, երբեմն քաջալերելով, երբեմն յուսալով, երբեմն սրբացնելով և վերջապէս անմահացնելով մեր պատուահան հայրենեացը, սքանչելի եկեղեցւոյն, խոհեմ ու աղնիւ ազգին և դրախտանման աշխարհին բնական վայելմունքները, շնորհները, բնատուր ձիրքերը և կիրքերը, օրինաւոր փառքերն ու պարծանքները, ողբալի և խղճալի վիճակը, անտէր ու անդարման տոռապանքներն ու տանջանքները և այլն և այլն : Գանուսում է արդեօք մեր ազգայնոց մէջ այնպիսի ոք, որ ՎԷՐՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ* անուն ՈՂԲ ՀԱՅՐԵՆԱՍՍԻՐԻ պատմական վէպը կարդայ ու իր հոգին չլքէ թուայ, սիրտը թունդ չգայ և աչքերից աղի արտասունքներ չլթափի, ո՛հ, ո՛չ : Կա՞ն արդեօք մեր մէջ տախտակն այնպիսիք, որ այս անմահ հոգւոյն և հանճարոյն համար մի յիշատակելի մահարձան կանդնել չկամենան և նրա առաջը նրանից ընդունած զգացմունքներից փոխարէն սիրոյ խունկեր չնուիրեն, ո՛չ, քան լիցի, չենք կարծում. ուշ կամ վաղ այսուհետև Հայոց աշխարհիս որդիքը Նախախնամութեան իրանց նուիրած սրանց պէս աննման անձանց յարգը և պատիւը պիտի ճանաչեն և նրանց փառքովն իրանց փառքը

* ՎԷՐՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ պատմական վէպը մինչև 1858 թիւը ծանօթ էր միմիայն հանդուցելոյ խիստ մերձատուր անձինքներին, այս միջոցներումը բարեբաղդ առիթով ընկնում է ձեռագիրը և գլխաւորապէս Փոնդոյեանց Պ. Յովսէփի ձեռք, որ խնայ իր նուրբ ճաշակովն ըմբռնում է այս անման հեղինակութեան բազմամասնայն արժանատւութիւնքը, աւտի և այս գործը մեր ազգային մասունագրութեան համար դանձ ճանաչելով, համարեալ թէ ծոցումը զդուշութեամբ պահում է ամենայն եռանդով, հոգսը և ծախսը քաշելով՝ տպագրութեան անմահացնում է այս որբացեալ մտաց ծնունդը Հայրենասէր հեղինակին : Այս գիրքը բաղկանում է 275 ութնամեկ էրեսից, ցանկացողը կարէ ձեռք բերել նոյն տպագրողից կամ Օրագրոյն խմբագրատանից, վճարելով Կոր. 50 կպ. : Չանդի գետի վերայ յօրինած բանասիրական հիւստածը, որ ահա լոյս ենք ընծայում ներկոյ ամսատետրու կում, մեզի հաղորդուած է նոյն ուսումնական ֆանդոյեանց Պ. Յովսէփից :

աւարտու իլը պիտի զգան ինչան իրանց լուսաւ ոբու թեան մէջ
արած յառաջադիմութեան : Պիտի իմանան վերջապէս , որ
մարդ , ընտանիք , գերդաստան , ազգայնութիւն , հայրենիք , ե-
կեղեցի և օրէնք մի մարմին է ամբողջ , որուն մի ամենապիտք
անդամին ցաւը ազդեցութիւն ունի բոլանդակ մարմնոյն վը-
րայ , պիտի ճանաչենք մի խօսքով , որ մենք ամենեքեանքս .
հարազատ եղբայր ենք մի հայրենիքից բաժնուած , մի սե-
րունդից յառաջ եկած , մի լեզու խօսող , մի կրօն դաւանող ,
մի օրինաց հնազանդող , մի սկզբունք , մի խորհուրդ և մի
նպատակ ունեցող :

Հանգուցեալ խաչատուր Աբովեանը միշտ այս է քարո-
զել մեզ անդադար իր դրուածոց մէջ ուրիշ ոչինչ չենք նշ-
մարում , այլ աստուածսիրութեան , ազգասիրութեան զգաց-
մունքները այլեայլ ձևով նկարարուած , այլե այլ ձևով բա-
ցատրած . ահա ասիկ և Զանգի դետոյն նկարադրութիւնն ևս
նոյն հոգին , նոյն նշանն իր վրայ կրում է : Վիպասանին ա-
չացն առաջը հայրենեաց մի անտաշ քարը , մի խորթ ու փորթ
անտառի վայրենի ծառերը , մի որ և է ճնշին բանն անդամ մի
այնպիսի մատան է , որուն վրա հազար ու մէկ զգացմունք ,
ներկարող է զգալ , այս տեսակ վիպասաններ իրենք ի կար-
գիցն է և Աբովեանը : Երանից հազարաւոր տարի յառաջ
ունեցել էր Հայաստան մի այնպիսի հոգեւոր որդի , որ մի-
միայն աստուածային զգացմունքներ զգալու , երգելու , ճա-
ռելու , ծառալելու և անմահացնելու համար էր յառաջ
բերել Նախախնամութիւնը . հազարաւոր տարուց յետոյ նոյն
հայրենեաց երկրին մէջ , նոյն երկնքի տակ ծնող , նոյն օդը
ծծող և նոյն քամիով հովացող մի որդի ևս ծնեց հայրենա-
կան զգացմունքները երգելու , գովելու , քարոզելու : Առաջին և
նախնեանը Գրիգոր Նարեկացին էր իր աստուածային ազօր-
նեով , մազթանքներովն ու տաղերովութեամբը , իսկ երկրորդ
և արդեանն էր խաչատուր Աբովեանն իր ողբերգութիւննե-
րովը :

Այս երկու ելեւելի հանձարներուն մէջ մենք այնչափ սաս-
տիկ իրերանմանութիւն ենք տեսնում զգացմանց յորդու-
թեան և առաստեղծեան բացատրելու և նկարագրելու մասին ,

որ կհամարձակինք նաև հռչակել և առաջի դնել ի դիտու-
թիւն և ի քննութիւն ամէն բանասիրաց : Ստոյգ է, որ Սուրբ
Գրիգոր Նարեկացին միակ է իր կերպին, իր ձևին և իր ոճոյն
մէջ աստուածային փառաբանութիւններ նկարագրելումը,
աստուածային սիրոյ ներդործութիւնները մարդկային հոգ-
ւոյ վրայ ճառագրելումը, մարդկային զգացողութիւնները
աստուածային վեհութեանց, մեծութեանց, վսեմութեան և
անհուն յաւիտենականութեան առաջը ամենաչնչին լինելը
ցոյց տալումը և այլ սրանց նման հոգւոյն երկնից հեռ սի-
րով միաւորելումը, մարդկային հոգիքը մարմնեղէն վիճակից
հանելով բոլորովին երկնայնացնելումը և երանութեան, ան-
մահութեան, յաւիտենականութեան մէջ ապրեցնելումը, մի
մեղաւոր մարդու մեղաւոր զգացմունքներից զղջացնելումը և
Աստուածանից Թողութիւն, ներողութիւն խնդրելու նկարա-
դրութեանց մէջ, վստահ զի նա մի աւելի զօրեղ, մի աւելի ազ-
դու և մի աւելի անհուն ազդեցութեամբ ներշնչուած, ինչ-
պէս Յիսուսի Քրիստոսի սիրովը, իր յոյսն ապահով, իր հո-
գին արդար, իր միտքն երանաւէտ, իր խիղճը զբաւ, սուրբ և
խելքն ու հանճարը բոլորովին երկնային հրով լուսաւորուած,
աստուածութիւնն է երգում, արդէն կրօնի ներդործու-
թեամբ շննուած, ձևաւորուած, կատարելագործուած մի լեզ-
ուաւ : Իսկ Սբովիանը մաշդկութեան և աշգութեան սիրոյ
ճաշակից սիրտը վառած և միտքն արբած բանահիւսում և
բանաճառում է իր հայրենակցաց նահապետական կամ հով-
ուական անային և դաշտային կեանքը մանրամասն նկատե-
լով և նկարելով նրանց բարուց և վարուց այլևայլ հայկական
հանդամանքները, նրանց հոգւոյ և սրտի կրօնական և բարոյա-
կան յուզմունքներն, զգացմունքները, նրանց սովորութեանց,
աւանդութեանց և համոզմանց ազգի ազգի ձևերն ու կեր-
պերը մի այնպիսի կենդանի և վառվռուն լեզուաւ, որն որ
իւր ժամանակին ժողովրդեան դործածական բարբառն է և ու-
րուն կանոնները, ձևերն ու ոճերը ժողովուրդն ինքն է ստեղ-
ծել և զարդարել, բայց քաջ վիպասանն այս լեզուին ոճե-
րուն և ձևերուն լուծն ծածն իր սրտի յորդառատ զգաց-

մանց բացատրութեան այնպիսի մի առատահոս տղբիւր է արեւ, որ և է վսեմ, նոր, նուրբ և բաւձր զգացմունքներ պարզ և հեշտ մեկնելու, որ և է ժողովրդային, գեղջկական և տնական բնական ասացուածքներն ազնուացնելու և որ և է առարկայի և պարագայի պարզութիւն, վսեմութիւն և ազդուութիւն տալու խիստ քաջ յաջողութեւն է, այնպէս, որ կարող ենք աներկիւղ անուանել իր ԱՂԱՍՈՅՆ համար նախատիպ և միակ օրինակ մեր ազգային վիպական արդեան գրականութեան մէջ: Այս Աղասին, որ Աբովեանի վիպի դիւցազն է, իր ամէն դրուածոց մէջ ամենընտիւն է թէ պատկեր և բարք նկարագրելու մասին և թէ բնութիւն և սովորութիւն ճառագրելու մասին: Կարելի է, որ երբեմն մինոր ընթերցողն համար նոյնանշան բառերու կրկնութիւններն անախորժ երեւում լինին, սակայն մեծ մասամբ նրան սիրահար կարդացողք կարծում և պնդում են, թէ հեղինակին բուն նպատակը շատ անգամ մեր արդեան գրականութեան համար մի կերպով մի յիշատակագիր կանգնել ակնարկելը լինի քան թէ կրկնութեամբ իր գրուածոյն ճիշտութիւն տալը, Այս և ըստ մեր կարծեաց խիստ իրաւացի է. վասն զի նկատում ենք, որ այսպիսի ոճ Աբովեանը միայն իր վիպական գրուածոց մէջ է գործածել. իսկ այլ ուսումնական և դիտնական գրուածոց մէջ շատ ճշգրտութիւն և կարճութիւն է պահել. իր ամենամեծ և ամենազովելի ջանքն այն է եղել նաև, որ Հայոց աշխարհի գրեթէ գլխուոր կենդրոնի ժողովրդեան բարբառը կենդանացնէ, մարմնաւորէ և անմահացնէ: Ո՛հ, անչափ պարտական ենք այս մասին Աբովեանին և անչափ պէտք է շնորհակալ լինինք. կարող ենք և մենք արդեան Հայքս պարծենալով ասել, թէ և մենք նոր ժամանակիս նոր գաղափարաց հետ մի նոր գրականութիւն ունինք, որն որ բոլորովին մեր Հայոց աշխարհի Հայ ժողովրդեան ենք պարտական: Մե ակնիրև և բնական յատկութիւն որ մենք նշմարում ենք մեր Հայոց աշխարհին որդւոց խօսուն լեզուին մէջ, որն որ ոչ ճաճկաստանի Հայոց ժողովրդեան խօսուն լեզուին և ոչ ուսումնականաց լեզուին մէջ է գտնուում, այն է իրա Քերականութիւնը, համահայնութիւնը, ձևերն ու ոճերը,

որոնք աննման, սեպհական, բնական, ուղիղ լինելուց յետոյ, մի երեւելի յատիւ թիւն ևս ունին՝ որ է ազգայնութեան օրինակն ու գրոշմը. այս բարբառն է արդեան ժամանակումս վաղարշապատ, Երեւան, Աշտարակ և այլ տեղուանք խօսածն. այն է, որ Աբովյանը խիստ լաւ է նկատել և բմբռնել իր աշխատասիրութեանց անմահութիւն տալու համար և յիրաւի յաջողել է իսկ: Մենք կարծում ենք, որ բոլոր ազգայինքս ուր որ ենք, թողնելով այն ազգաց լեզուաց ձևերն ու ոճերը, դարձուացք ու ասուածքները, որոնց հետ բնակելով յարաբերութիւն ունինք մեր կամ գրաւոր կամ բանաւոր խօսակցութեան ժամանակ, հետեւինք որչափ որ կարելի է ամենամեծ ճշդութեամբ մեր Հայոց աշխարհիս արդեան լեզուին թէ քերականութեան, թէ համաձայնութեան և թէ որ և է այլ ևս այլ ձևերու, ոճերու, դարձուածքներու և ասուածքներու: Յաւ է մեզ, որ ճաշկաստանի Հայք խորշում են օրինակի համար Հայաստանի Հայոց խօսակցութենից, նոյնպէս ոմանք ուսումնականք իրանց արդեան գրութեան ոճը բնաւ չեն կամենում բուն Հայաստանի արդեան կենդանի լեզուի ոճոյն նմանեցնել: Կարելի է բառերու գրութեան և նրանց օտարութեանը չհետեւիլ, բայց չէ կարելի, կարծենք, լեզուի և համաձայնութեան չհետեւիլ առանց ազգայնութեան ընդգէմ մեղանշելու:

Այն հայկաբանութեան փառաւոր անունը, որ տալիս ենք մեր նախնեաց ընտիր մատենադրութեանց, կարող ենք նաեւ տալ ներկայումս միմիայն Աբովյանին արդեան գրականութեան մէջ և նրանց նաեւ, որոնք սոյն այս հեղինակին են հետեւում: Մեր այս հրատարակած Զանգի դեպին նկարագրութիւնն ևս նոյն այս հանգամանքն ունի իրա մէջ բառերու, ոճերու յորդութեանց ամենընտիր հիւսածոյ մէջ, որոնք միմեանց իմաստ են պարզաբանում շատ մեծ հեշտութեամբ: Չենք իմանում ինչո՞ւ հանգուցեալն իր այս նկարագրութեան վերջաբանութիւնը նախնեաց լեզուաւ է վերջացրել. կամ անշուշտ ցոյց տալու համար իր յաջողակութիւնը նաեւ մեր դրաբառ լեզուին մէջ, կամ թէ ինչպէս շատ գրողներու պատահում է, որոնք իրանց միտքը զբաւուած ունենալով դրա-

բառ լեզուաւ, ակամայ զիմումն են երբեմն կամ գրաբառ զրելու կամ գրաբառ ձեւեր, ոճեր և բառեր գործածելու. զարմանք չէ, որ և Աբովեանը, որ անշուշտ կարի քաջ տեղեակ էր մեր նախնեաց լեզուին, նոյն հոսանքի մէջ է գնացել և երբեմն :

Մեր ընթերցողներից շատերն անշուշտ Աղասու ճաշակն առել են. փափաքեցանք և մենք այս հեղինակին ուրիշ աշխատասիրութիւններից ճաշակել տալ : Այս մեր փափաքը լրացրուց մի ուսումնական Հայկազն երիտասարդ մեզ շնորհելով Աբովեանի բուն ձեռագիրը Զանգի գետի նկարագրութեան, որն որ և մենք ի լոյս կընծայենք մեր ազգին համար . Այս վեանն ունի նաև շատ այլևայլ աշխատասիրութիւնք թէ ալ՝ ձակ և թէ ոտանաւոր, ինչպէս են, Հայկ դիւցազներգութիւն, Մոլլա Նասրատովնի առակներ և ուրիշ մանր վէպեր արդեան լեզուաւ գրուած, երգեր, նկարագիրներ, որոնք յուսանք, որ մեր ձեռքն անցնելիս հրատարակենք, ունի նաև ուսումնական զրուածքների, դասագիրքեր՝ մի Աբբեհարան Քերականութեամբ միասին, Ընթերցանութեան գիրք երեսնաց համար, մինոյնպէս նոր ուսանողաց համար Աշխարհագրութիւն, որն որ կիսակատար է մնացել :

Արդ՝ մենք բաւականաւալով այս անգամ այսչափ խօսեցուց այս Հայկազն Աստուածասէր և Հայրենասէր Հանգուցեալ Բանաստեղծին վրայ, կ'մնանք այն յուսով, որ անշուշտ իր ծանօթութիւնը կամ բարեկամութիւնը վայելող անձինք, կամ նրա ուսումնականութենից և բարոյականութենից երախտիք տեսնող աշակերտք վերջապէս իրանց մեծանուն դաստիարակի վարքագրութիւնը տեղնիտեղը շնորհեն ազգին :

Մարկոս Աղաբէկեան

ՁԱՆԳԻ*

Ինչպէս մէկ կատաղած վեշապ՝ երկնքիցը թռած, գլխի վրէժէր ճոխլակ, մէկ տուտը Սեանի հանդարտ ծովումը, մէկ տուտը Արազի քրքրված զրազումը, սար ու ձոր կիսոր տալով, քանդելով, տապալելով, քափ ու քրտինքը բերանը կոխած, գողգոված, մաղերը քիալլին ցցած, կապը կտրած, դժված, ունն աւազով, քարով, ղերելով լեքը, էս կողմն, էն կողմն փնչացնելով, ճոթուելով, ջարդելով, տակ ու զրազ ծամելով, բրդելով, — մէկ թէն իր ծոցի, էն սէւ, մութն ու չանդը կոխած, խէւանդ, խէւանդ կտրատած, փորն ու զօշը բաց արած, ծառով, թփով զարդարած՝ ձորի զլիսովը քցած, մէկ թէն էն նեղ, չոր, տխուր կաքաւասարի տակիցը, որ ական թօթափել զուս չի պրծնում, — վազում, ու հրով, սրով, բոցով, բրով, փունչալով, մանչալով, խոնչալով, քարի, քարափի գլուխ վեր հատելով, իր փորը խցկելով, վէմ, ապառաժ իւրար ծեծելով, կայծակին տալով, ճչալով, ճռնչալով, թընդալով, ղզըղալով, — ցած ամենքը սասանահար գետինը պոկելով, պռնոկելով, քրքրելով, քրքրվելով, կենդանի, անկենդան, խան, հայվան գետնին զարկելով, բամբաչելով, խլացնելով, քառացնելով, որսրթացնելով, վրթվրթացնելով — վառված, կրակված, աչքերը արնով լեքը, ետը ցցած, տամները ղըճտացնելով, կըճտացնելով, դաշտ ու տափ դըրմբացնելով, դընդացնելով, դմբդմբացնելով, դնդդնդացնելով, ու կայծակի թուրը բերնին բռնած, վրայ պրծած որ չի դալիս ամէհի ՁԱՆԳԻՆ ու Ջորաղեղ մանում, որ Հայաստանի սուրբ գետինը ոտնատակ ավողին, մեր նախնեաց մաքուր գերեզմանը քանդողին, կործանողին, մեր նահատակաց սուրբ, անմեղ, արդար արինը թափողին, կիսորողին, մեր աստուածաբնակ տաճարները եկեղեցիքը աւերողին, ապականողին, մեր

* Այս Զանգի անուն գետակն, որ իր սկիզբն առնում է Գեղամայ ծովիցը զուրս վաղող մի կարկաճաճոս ստուակից և մինչև Երևան հասնիլն իր մէջ է բնդունում ուրիշ ստուակներ, կազմում է մեր նախնեաց մէջ յիշուած Հրազդան անուն հոգակաւոր գետը :

հոյակապ թախթերը, քաղաքները խլողին, փչացնողին, մեր անձար, օրվան հացին կարօտ, եթիմ, ցրված, սասանած, գերի ընկած, հարամու, թշնամու ձեռին կոտորված, երկրէ երկիր կորած, փչացած, խեղճ, անտէր, ԱԶԳԻ տունը քանդողին, հողի հետ հաւասարողին—ու մեր չար հարամու բունը, անօրէն թշնամու տունը, մեր արինը խմողի թաղթը, մեր աշխարքը քանդողի ամարաթը, նրա արինաշաղախ բերթը, նրա ոսկոռաշէն բուրջը, նրա գողաքնակ տեղը, նրա դազանաքնակ հողը—քանդի, տապալի, փշըի, աւերի, տակ ու գլուխ, գլուխ ու տակ անի, քարէքար, պատէպատ տայ, հիմնատակ, բրիշակ անի, կլանի,—ու—նրանց միջի բլողներին, դրսի թաղածներին, գլխումը բուն զնողներին, տակումը քուն մտնողներին—քշի, տանի, սրբի, ողողի, թիքայ թիքայ, փառչայփառչայ անի—ու մեր խեղճ աշխարքի, մեր ողորմելի ազգի՝ աղի արտասունքը սրբի, էրված, խորովված սիրտը հովացնի, զովացնի, մեր հազար տարվան, թունալից, անբժշկելի ետրէն կտրի, վերջացնի՝ որ հազարների, բիւրաւորների յաւամաշ հողին ուտում, կեղեքում, մաշում, տոչոյում, սաղ, սաղ, դալար ու զուարթ՝ էս անգութ ազգին, անողորմ դազանին՝ շատ տարի, շատ դար զուրբան էր տալիս, վերջացնում:

Գիշերվան մութը գետինն առած ժամանակին, որ մարդ իր շվաքիցն էլ սասանում, սարսափում առ բաղի զիւհալած, մահատաղնապ անցաւոր՝ երեսին խաշ հանելով, շաւատով խոստովանիմն ասելով, սրբոց, մարդարէից անունը տալով, որ Զանգվի կարմնջի վրովը անց չի կենում ու կոնդի չոր դարչուսը նիւրում, ստրսափը ջանն առած, լեզուն բերնումը սառած, աջու կողմն երեւանու զարհուրելի բերդն ու Թուրքի Գեօռխանէքը (գերեզմանատուն), ձախու կողմն՝ դնգերը, ջաղացները որ չեն ձորումը թխթխկացնում, չխիչխկացնում ու փոքր ինչ հեռու՝ չանգը կոխած կամարակապ համամները ու տխուր Զորագեղը՝ փոսումն ընկած, ձէնները փորընել քցած, առաջին երեւանու Շհարը՝ տրտում, դառնափարամ, սքի քօղն երեսին փռած՝ որ չեն երեւում,—հէնց իմանաս՝ բոլորն անդունդն ա գնում, բաթմիշ ըլում, քանի մարդ բարձրանում ա վեր ըլում—ու հեռվանց որ արթուն չները՝ տների կտըւ-

ներիցը՝ չեն փնդփնդում, օռնում, հաչում, ղշղռում տալիս, էլի ձէնները փորըները քցում, բարակ ձղում, գլում, ու քթերիցը իրանց տխուր սարսափիչ խոնգոռնալը դուս թողում, նվում, — որ սուր սուր սարսերի, թափէքանց ղլխըներիցը, տակըներիցը սովամահ գիլանը՝ Ֆորսի հոտն առած, փրփրած, անկուշտ բողազներն, ու ունները չեն բան քցում, ոռնում, շան պէս կոնձկոնձում, որ նրանց խաբեն, մօտ դան, ներս մանկն կամ իրանց գզգզէն, պատառն, խեղդէն, դաղթմիշ անեն, կամ մէկ անմեղ դառն, մէկ կաթնակեր ճամփէն մոլորած, տունը կորցրած Ֆորթ, կամ մէկ նախրիցը եղ ընկած, քուչում, կամ քարի տակի կուչ էկած՝ արդար կով, կամ առըխ եաբու, կամ ծնած զսրախ, կամ մէկ բէղարած՝ իրան համար հանգիստ, խաթրջամ նստած՝ արոճող ոչխար՝ դանեն ու լափեն—կամ մէկ շատ բանացրած, հալեց ընկած, տիրոջիցը խռոված, տանից դուս արած, էստեղ, էնդեղ չոր չօփ, ծէլը սուր փուշ կրծելով, ծամելով, ղօթուր անկաջները թափէ թափ տալով, իր սե օրիցը բէղարած, ձեռք վերցրած՝ անատամ, անպող, սանլիղու հայլան՝ մէկ խղճալի էշ՝ պարապ ուստ բերեն, հետը խողան, ծլունդ ծլունդ ըլին, ջահէլութիւնը միտքը քցեն, որ մէկ քէֆը բացվի, սաղը քօքի ու յետոյ իրանք իրանց բանը տեսնին, մաքրաղարդեն—Սրանց սոսկալի ձէնի հետ էլ՝ որ ձորերի միջիցը, քարափների արանքիցը, ապառաժների ղլխըներիցը, բաշերիցը, թփերի, քօլերի՝ տակերիցը, դգերիցը, չօլերիցը, բներիցը՝ մէկ կատաղած արջ, կամ խորամանկ աղբւհս, կամ վախլուկ չախկալ, կամ մէկ ամեհի քաջթառ, կամ գլխիցը ձեռք վերցրած ալապատրակ, իրանց սոսկալի, զարգանդելի ձէններն իրար չեն խառնում, գոռում, մամռում, բռռում, ֆնկֆնկում, ճրնկ՝ ճրնկում, ճչում, խառանչում, բառանչում, բղղում, ճրղղում—կամ անքուն աքլորները՝ իրանց տիրոջը կամէնալով արթուն պահպանիլ, լեղապատառ, սասանահար, վախտ բէ վախտ որ չեն թրպրտում, թւըները թափ է թափ տալիս ու ճղլանի ձէնները նեղ բողազներիցը՝ մէկ խոր ձորից, մէկ փոսից, մէկ բաշից, եւ կտրից հանում, կանչում, անկաջ դրնում, էլ եղ ծղրտալով կանչում—կամ հիմի՛ Ռախ սալդաթը,

էն ժամանակը թուրքի ղարաւուլ սարկազը՝ ինչպէս գերեզմանիցը նոր դուռ էկած, զիւանոնց ճանդն ընկած, ոտ ու ձեռքը կտպած, սուրն առաջին հանած, մահապարտ մեղաւորի պէս, որ ուզում ըլին՝ հոգին հանեն՝ թէ բերանը բաց անի, եւ ծպտայ,—սեւամորթ փափախը խոր՝ քիթը քցած, աչք ու քունքը կալած, ծանր, կամաց, սուս, փուս՝ ոտները փոխելով, աչքերը տրորելով, քնահարամ արշտտալով՝ մէկ մութը պուճախից, կամ մէկ բուդկի տակից—որ գլուխը չի հանում, ու խուլ, խոր, զարհուրելի, փորն ընկած ձէնով՝ «Սըւ—շայ».—կամ «խարար—դար—սար—հէսար» զոռում, կանչում։—

Որ քամին մի կողմից, բուքն ու բորեազը միւս դեհից ինչպէս կատաղած դահիճ, սրարձակ ղամշով, մաթբախով, թօփով, մղրախով—սարերի զլխրներիցը, ձորերի միջեցն՝ թող, աւանդ, հող, անդր, զերիւ առաջն արած՝ փոսերիցը հանում, պատէպատ չի տալիս, զետնիցը պոկում, քարափին խփում ու—ծառերը ջարդելով, խոտերը ճոթռելով, զետնը ճղելով, մէկ ճուխք միւս ճլքի, մէկ պատ միւս պատի, մէկ տախտակ միւսին չի սաստիկ կայցնում, թրխիթրխիացնում, զըրբիկզըխիացնում, մէկ էս քարափին քարով բռնցկում, մէկ էն սարի զլխին դմբղում, բամբաչում, զըխիացնում, թրբիկացնում ու մէկ կիտուկ հող, աւազ՝ շունչդ քաշելիս, կամ աչքդ բանալիս՝ էրկու ձեռով բերանդ ու բաց քիթդ չի խրցկում, լցնում, շունչդ կտրում, քիթդ կալում, փակում, աչքերդ խաւարացնում ու անկաջիդ տակին թօփի գլուխ պէս, կամ սուր նետի նման՝ վզիզալով, դզիզալով՝ եդ դառնում շուտով, երեսիդ էնպէս խփում, որ աչքերդ մթնած՝ կէծակէն են տալիս, ու դու տեղնուտեղդ չես շշմում, շշկում, թմբում, սասանում, քար կտրած մնում ու սառած կանգնում—ու աներեւոյթ թշնամիդ՝ էլ եդ ձին չափ քցած, էլ եդ հրեղէն բոցով, որ չի սարերի, ձորերի ջանին ղաթա անում, հանում, թագում, մէյդանը բաց անում, ու թնդում, դըղըղում, շաշում, շառաչում, ճայթում, կատաղում, փրըփրում, խռնում, զռնում, գլուխը թափէ թափ տալիս, նայում, ձէնը կտրում։—

Որ աչքդ կիրացած՝ ջանդ սասանահար՝ խելքդ թռած,

յանկարծ ինչպէս մէկ խոր քնից՝ գլուխդ՝ ահիւ՛ սատանմամբ չես բարձրացնում, առաջդ քցում, ու — ամէն մէկ խորից, փոսից, ամէն մէկ ձեղիկից, մուխը արանքից՝ էս կողմն, էն կողմն հեռու տեղերից, ծառերի տակից, բաղերի միջից, սարերի գլխից, Զանգվե զբաղներիցը՝ ծիրանի փէտի չաղ ալաւը, կրակի վառ բոցը, հրեղէն ձողու պէս վռվռալով, խաւար գիշերը թրի պէս ճղելով, սև մուխը, թանձրամած ծուխը, պէճն ու վառ կայծակը վերը վեր չեն խփում, ձորերն ու երկինքը կրակում, ու — խաւարը կոխած, սև խռոռչների, բերանները բաց՝ էրերի, օձի պէս ոլորված՝ ձեղկերի, քաչքի պէս ճոլլակ էլած, չանդրները դէս ու դէն քցած, մազերը խձձված, ծամերը կախ ընկած, դօշ ու ծիծ եղ՝ ձոթ ուած՝ բարձր ՄԱՌԵՐԻ, դիւի պէս երեսը դէմ տված, կանգնած, անաս, անվախ, սուր, ցից, իրար վրայ թիկնը տված, երես երեսի զրած, բերան բերնի խփած՝ խաւարապէմ ծոցները բաց արած, առամները սրած՝ — զարհուրելի ՔԱՐԱՔՆԵՐԻ սոսկալի սփաթները չեն բաց անում, ու էլ եղ խփում — ու էլի խելքը ցնդած, ընկնաւորի (թուլացկոտի) պէս՝ շատ թրպրաւուց, ծէծվելուց, դէս ու դէն գլորվելուց, դռնաացնելուց, զնջատացնելուց յետոյ — իրանց, իրանց էլ եղ աչքները չեն խփում, տազ անում, անշունչ, անաս մնում, դադարում։ —

Ու — էս հաղաղին, էս սարսափելի սհաթին՝ որ բազի վախտ էլ երկինքը՝ իր ալեկոծութիւնը չի սկսում, սարերը ջարդում, ամպերը տրաքացնում, կէծակի լախտին աշխարքի չորս կողմի գլխին վեր հասում, փշուր փշուր անում, ու Զանգին, սարսափելի Զանգին էլ որ մէկ կողմից չի դուռում, մանչում, ու թուլ ձեռները, անկազմ ոտները քարէ քար տալիս, թող դուման անում, բառանչում — ու քամու վզվզոցը, երկնքի տրաքոցը, քարափի ճռճոցը, սարերի զրմբզրմբոցը, ձորերի զրնգզրնգոցը, ծառերի խշխշոցը, էրերի խռնչոցը, զնգերի, ջաղացների թրխկթրխկոցը, գետնի զըզնդալը, աների թընդալը, պատերի տրաքտրաքոցը, շների, գիլանոնց, տրջների, դաբաւունների, աքլորների՝ ծղրտալը, ճչալը, ծվալը, բառանչելը, խառանչելը, վեզվեղոցը, կոնձկոնձալը, ճնգճնգալը — իր ահաղին ձենի հետ խառնում, ոլորում, փորը քաշում, էլ եղ

մէկ բռնակից յետոյ հազար կողմերով՝ զուս փչում, ցանում ու սարերի, ձորերի, քարափների բերանը էլ եղ լիզու գնում, էլ եղ շունչ տալիս, որ իր քաղցր ձէնը քաշեն, դամ անեն, իրանց դժոխային քէֆն արամիշ անեն, պարզան, ծափ, ծիկայ տան, ծղրտան, ղիժինայ քցեն, քէֆ անեն, խնդան, ցրեն ծան,—էս հաղաղին՝ որ Աստուած ոչ չհանց տայ, մէկ անծանօթ անցաւոր որ Կոնսթի զուզը չինի ըլում, ես Ապրանքախոսիցը*) վեր գալիս, որ Զանդվի վրոյն անց կենայ, աչքը շաղվում ա, գլուխը շվարում ու հէնց իմանում ա, թէ մէկ ահագին սար վրէն փուլ էկաւ : Ել ոչ առաջն ա տեսնում, ոչ եղևը : Քարացած, փէտացած, մնում ա տեղնուտեղը սառած, ցցված : Ինչպէս երազում մէկ հեռու, խոր անդից, մէկ խուլ զըրդոց անկաջի ընկնի ու հէնց իմանաս՝ թէ երկինք, արեգակ, լուսին, աստղեր իրարացով դիպան, փշեցին, փշովեցին : Կոտրեցին, կոտրվեցին, ու զռզռալով, գոռոռալով, պատռելով, պատռվելով, վեր թափեցին, ու—անդ՝ ունդ, դժոխք, արքայութիւն, տարտարոս, հրեշտակք, ղիւանք, Սերովքէք, Քերովքէք, Սաղայէլ, Սաղանայէլ, սասանած, սպրթնած՝ հրե-

*) Ապրանքախոսն Աստուծոյ փէտէն տակին ա : Քանաքացիք պատմում են թէ մէկ չորան էջը բարձած տուն դալիս, տեսնում ա, թիւաշի իրան աղաքին մէկ դուռ բաց էլաւ : Մտնում ա ներս, աչքը բարին տեսնի, ջառհիք, մարդարխո, ոսկի՝ էնքան ա, որ էլ հետք չի կայ : Իշի բեռան մոխիրը դէն ա ածում մեր բազդատր իշարածը ու խարարները պրտեպրտել ջառհիքով լցնում, դուս դալիս : Մի քիչ տեղ որ գնում ա, ձեռի փէտը մխն ա ընկնում : Աչքը չկշտացած էն փէտի խաթեր եղ ա դառնում, հէնց ուզում ա, որ դուս դայ, էլ դուս չի կայ : Դա էնտեղ ա իր սե օրը լաց ըլում ջառհիքի միջում, իշարածի խաթունը տանը, չունքի անրան էջը ինչ կիսնաւոր, թէ վրինը ջառհիք ա, թէ ախար, անքաղով որ տուն չէկաւ, դառնը անկաջները կտի արած կանցնեց, աղիղ խանութի լեղին պատռեցաւ : որ տեսա՝ թէ իր սիրելի մարդ չի կայ : Քիչ էր մնացել որ իր զրատին էլ խուլի, բիրդանբիր մէկ զատ պոպղաց : Ենպէս իշին ուրիշ մարդ թաղաւորութիւն կտար, ամա մեր տանտիկինը չունէր : Իր օրումը մարդին էլ չէր էնպէս մուրազով, կուշտ փորով պաշ արել, ինչպէս մեր է աղային ու նոխտիցը բանեց, տուն հրախրեց : Էշն էս սիրովը զարմացած լեզուէլաւ, ու ինչ որ անց էր կացել, պատմեց : Աստուած իշարածի դատաւորանը քաղցըր անի, ու ամէն քրիստոնէի էսպէս մէկ իշարածի ռաստ բերի : Մեր գեղըցիք էս էլ են պատմում, թէ էստեղ էր, որ մէկ ընդուն, բազարիցը դալիս, տեսան, որ իրանց ԱՊՎ պաղը, որի լաւութիւնը հազար բերան էսօր էլ պատմում ա, յետին շունչը հասած՝ վեր էր ընկել : Որդու հարանքատըր տունը լցիկ էին, որ հօր մէկը ուսըներին դրած բերում են : Հարանիքը սուք ա դառնում : Ենպէս են ասում, թէ գեղել են :—

դէն սրով, բոցիղէն թրով, ամպով, կայծակով՝ թօթափում են, վեր ընկնում, որ աշխարս վերջացնեն ու յետին դատաստանի տեղը պատրաստեն, որ Աթոռ Աստուածութեանը իջանի, բազմի ու անխառն մարդիցը հէսաբ պահանջի, որ հէնց իմանումա, թէ աշխարհն իրնա, ինչ ուղենայ, էն պէտքէ անի, էսպէսա ողորմելի անցաւորի հոգին ու սիրտը խառնըվում, երկրից երկինքը գնում, իր վախճանը տեսնում ու արեան քրափնքը երեսիցը՝ մեղայ ասելով, իր մեկըն յիշելով՝ սրբութեամբ, երբ աչքի առաջին կամ Քանաքեռա բացվում կամ Նորաշէղի դուղը:

Էսպէս մէկ սարսափելի գիշեր էր, որ Ապովնեց ՅԱՐՈՒԹԻՆԸ, Քանաքեռու աշնուական անձանց մէկը Ապրանքափոսիցը դուռ էկաւ, մտաւ իրանց մեծ իգին տեսաւ, կատեպանները (բաղմանչի) բոլոր քնած են, էլ ղիմիշ չալաւ՝ որ նրանց վեր կացնի, ինքը քեահճան ձին տակին՝ ասեց մէկ գորդոջանը դիպչի, ետ բանդը գնաց, տեսնի՝ թէ ջուրն ընչի՞ չի գալիս: Մութն էնպէս էր գետինն առել՝ որ մատդ կոխէիր մարդի աչքը, չէր իմանալ: Բայց բոլոր քարերն էլ՝ որ բերանները բաց առնէին, նրան չէին կարող վախացնիլ, էն աներկիւղ սիրտն ունէր մեր քաջ Հայազգին: Թուրք ու Հայ էս օր էլ կասեն՝ թէ նրա ոչ սրտին, ոչ լեզվին սարն էլ չի ղիմանալ: Բաղերի զըլխովը տվեց մեր սրտոտ իգիթն ու հասաւ Գորդոջանի դուռը: ջրի բաժանվելու տեղն էս էր: Տեսաւ որ հստեղ էլա ջուրը պակաս: Հէնց վերի եկեղեցու գլխովը պտտեց, որ մէկ բանդին հասնի, ջուրը կապի, — աչքը որ եղևը չքցեց, մնաց տեղն ու տեղը սառած: Չէր գիտում, թէ ի՞նչ տեղա, Ուզում էր եղ դառնայ, սիրտը չէր տալիս, ամօթ էր համարում իր ղլխին: ձիուն էր զօռ անում, ձին անկաջները խլշացնում, վնչացնում էր, եղ վազում: Չորս կողմը բոլոր մութն ու խաւարը կոխէ էր, բայց եկեղեցու դուռը արեգակի պէս փայլում, ճաճանչում էր: «Մութը Մարիամ Աստուածածին՝ քեզ եմ կանչել» ասեց բարեպաշտ Հայազգին, ձիուցը վեր էկաւ, մէկ զբաղ տեղ կապեց ու երեսին խաչակնքելով, մտաւ գերեզմանատունը: Աստուած ձեր հոգին լուսաւորի, այ արդար ննջեցեալք, ասեց ու մտաւ ժամի հայաթը:

Քանի քանաքառու աստղը ծովէլ, հազար հարուստ տասնիցը, քառասուն տուն էին մնացելու էնէլ աղքատ, ողորմելի, օրէն հացին կարտ, էս սուրբ եկեղեցին էլ մնացել էր ամայի : Տարէնը մի անգամ էին էնտեղ ժամասում, էն էլ Սուրբ Աստուածածնի տօնին : Էստուր համար դուռ ու հայաթ բաց էր մնացել : Հէնց մէկ քանի ծուներ դրեց, երեսին խաչ հանեց, ու ուզում էր, որ ս'ղանն էլ համբուրի, գնայ իր բանը, էնպէս գիտես՝ թէ թւիցը քաշեցին : Էնպէս որ սառած, կանգնած մընաց ոչ, յանկարծ մէկ երեսի ձէն ընկաւ անկաջովը : Կարծում էր՝ թէ երազ ա տեսածը, ես միտքն ա իրան խաբում : Մի քիչ էլ որ անկաջ դրեց, մէկ ուրիշ ձէն էլ ընկաւ անկաջը ու պարզ լսում էր, որ մէկ երեսայ՝ ձէնը փորն ընկած՝ հեկեկում էր : «Նանի ջան՝ նանի, ակար մի աչքդ էլայ բաց, այ քո չարը տանիմ : Մեզ ուր բերիր էստեղ, էս մեռելները հօ մեզ կուտեն, մեր ճարն ով կրլի, որ դու էլ քնում ես, աչքդ չես բաց անում : Վեր կայ գնանք տուն, քանի լաց ըլիս, քանի, մեր ափուն հօ կորել չի՞ : էլ եդ կգայ, ինչես էդքան սուգ անում : Մեզ թաղեր՝ նանի ջան, մեզ մորթիր, ջուրն ածիր, մեզ հարավն կգայ, կտանի, մեզ ինչ կանես էս չօլումը : Նանի ջան, նանի՝ եդ սիրուն երեսիդ զուբան, ընչի՞ չես մէկ խօսք էլայ ասում, ակար քու երեսիքը չի՞նք, ինչ արինք, որ էդպէս մեզանից նեղեցար : Ել քո սիրտը չենք կտորիլ՝ քո հոգուն մատաղ՝ թաք ըլի մեզ սիրես, մեզ պահես, մեզանից էլ չ'խռովիս» :

Ա՛խ՝ էնպէս զարհուրելի սհաթին՝ ում անկաջն էս ձէնն ընկնի, որ սիրտը չարորվի, չխորովվի : ՆԱԶԼՈՒՆ էր, այ իմ սիրելի կարդացող՝ էս մէրը, որ երեսիքը սուք էին ասում : Թէ դու էլ սիրտ ունիս, չես ասիլ՝ թէ շինովի ա էս պատմութիւնը : ՍԵՐՆ, սուրբ սէրը՝ որ բալասամի պէս կենդանացնում ա մարդի սիրտը, ու թրի պէս կտրատում սէրը՝ ինչ ասես՝ որ չանի : Ի՞նչ կրակ կարայ անսէր սիրտը տաքացնիլ : Ինչ ջուր կարայ սիրով վառված հոգին դինջացնիլ, հանքեցնիլ : Սիրով վերաւորված սիրտը ոչ հողեց կվախենայ, ոչ գողից, ոչ հաճ գիտէ, ոչ վախ, ոչ սրից երեսը կդարձնի, ոչ ջրից : Քանի շատ ա սէրը, էնքան քաղցր ա տանջանքը : Սէրին ի՞նչ

կրիմանայ, որ մահից վախենայ. Սիրելուցդ զըկված վախոր՝
հողն էլ աբերան առնում, քեզ ուտում, քարերն էլ են աչ-
քումդ մզրախի պէս ցցվում, քաշած շունչդ էլ ա քեզ կրակ
դառնում, էրում, փոթոթում, քո մարմինը քեզ գերեզման
դառնում, քո սիրտը՝ քեզ դժոխք, քո աչքը՝ քեզ արեան ծով.
քո ձէնը՝ քեզ ամպ ու որոտումն, մըրիկ, փոթորիկ, բաս Նազ-
լուն կաթող էր առանց Աղասուն կենալ, ասած խօսքը, նրա
հետ կապած ուխտը չխտարիլ: Ճշմարիտ սիրողն մեծ մու-
րազն հէնց էն ա, որ իր սիրելու խաթեր մեռնի, Նազլվի սի-
րելին էր հողումը, էն թագաւոր տէրը, էն աշխարքի աչքի
լիսը, բաս նա կարող էր՝ առանց նրան՝ աչքը բաց ու խուփ
անիլ, կամ մեռած, գնացած շունչը երկար քաշել:—Գլուխը
դրել էր գերեզմանի վրայ, երեսէքն առել դօշէ տակը, լիսն
էկել էր չորս կողմը բռնել, բայց ողորմած երկինքը դեռ չէր
կամեցել՝ նրա սուրբ հոգին առնի, ընչանք էն անմեղ երեսե-
քանցը մէկ տէր լիս կրնինէր: Նա էլ հօգլորնէրին կանգնած
էր. Մէկ անից աւելի՝ էլ ոչինչ չիմացաւ էս է՛ողը, Նրանի՛
էն գերեզմանին, որ էսպէս կսիրեն: Նրանի՛ էն հողին, որ եր-
կու սիրելու մարմինը՝ էսպէս խտակ, անարատ կտանի, կպա-
հի, որ Աստըծու առաջին պարզերես դուսգան՝ մեր երկիրն
էլ, որ երկնքի քիրն ա, մեր հոգին էլ՝ որ Աստծու սուրբ պատ-
կերը: ՆԱԶԼՈՒՆ էլ գնաց, ԱՂԱՍԻՆ էլ, նրանց երէխեքանց
տէրն էլ Աստուած հասցրեց, Աստուած կթողայ՝ որ իր որդի-
քը կորչի՞ն. մենք էլ մէկ օր կերթանք, մե՛նք էլ, այ իմ սի-
րելի հայրենակիցք, ասա՛, որ Աղասու գերեզմանն էսօր քու աչ-
քիդ առաջին էլ ըլի, դու չե՞ս ան քաշել, ողորմի տալ ու
մտքումդ ասիլ, «ի՛նչ կըէր ես էլ քո ընկերների մէկն էի է-
լել, իմ հայրենիքը սիրել, իմ ազգին լաւութիւն արել, որ
ինձ էլ էսպէս սիրէին, իմ անունն էլ էսպէս աշխարքի մի-
ջումը փայլէր: Գանձ ու հարստութիւն, պատիւ ու նշան, իշ-
խանութիւն ու մեծութիւն, մինչև գերեզմանի զրազն են մեզ
հետ ընկեր և ոչ բարեկամ. սառը պատանը երբ որ աչքդ փա-
կեց՝ էդ հոգեւից աչքին զուրբան՝ այ իմ Հայկայ աղնիւ զա-
ւակ, տխուր զանգակը, երբ որ քեզ ժամը սարաւ, քո պայ-
ծառ երեսը՝ երբ որ մահուան դեղնութիւնն առաւ, քո ա-

նոշ լեզուէն՝ երբ որ փէտացաւ, սիրուն արեւի՝ երբ որ մէր մը-
 տաւ, դադաղդ գերեզմանը, մարմինդ հողը, հողիդ երկինքը
 դնացին, դինջացան, էն սքաւորքն էլ կէինջանան, որ քո խա-
 թեր իրանց սպանումէին ու նրանք էլ որ մեռնին, խուսին ու
 մոմն էլ վընդդ կապիսի, ժամ պատարագն էլ: Կարելի ա՛ որ
 էն քո վըայ անսիրտ, անջիգեար ման էկողներին, խնդացողներին
 շատը՝ նրանք են, որ հացդ ուտէլիս, բարութիւնդ վայելէ-
 լիս, քո սաղ վախտը՝ ուզումէին՝ ոտդ համբուրեն: Աշխարքն
 էսպէս ա: Քո գործքը, քո գործքը միայն քո անունը կապհեն:
 Հայրենասիրութիւնը միայն քո յիշատակը կտօնի, աղբասի-
 րութիւնը քո ալածը՝ կենդանի կապհի, քեզ սրբի տեղ պաշ-
 տիլ կտայ: Հայրենեաց հողը քո անգին ոսկերքը, քո սուրբ
 գերեզմանը ամէն անցիկնողի առաջին կիանգնայնի ու մատով
 ցոյց կտայ. «Թէ ուզումես, քեզ էլ էսպէս սիրեմ, գդվեմ,
 դու էլ ինձ սիրի, ինձ պայծառացրու՝ իմ սիրելի որդեակ»:—
 Աղասու սուքն արինք, պրծանք, ա՛խ՝ նրա պէս Հայազգի յի-
 շատակը, նրա պէս աննման հսկայի պատմութիւնը, մօ չպէտք
 է գրէի: Նրանի՛ էն սհաթին, որ մէկ ագնիւ Հայի ծնունդ՝
 իմ անպիտան լեզուի վըայ բարկանայ, իմ անպիտան գլու-
 թիւնը դէնքցի ու ինքը նորէն էնպէս գրի, մեր քաջ Հայերի
 պատմութիւնը, որ լսող, կարդացող վառվե բորբոքի, զարմանայ,
 հիանայ ու էն գրողի ղալամն ու գիրքը, ինչպէս Պետարաքինը՝
 մասունքի տեղ պաշտի, ծոցումը պահի: Սէրն էր, որ ինձ հա-
 մարձակութիւն տվեց՝ որ գրեցի, թող՝ կարգացողը պակասու-
 թիւնս երեսովս չտայ: Գնանք մէկ Զանգվե ղըաղն էլ, մէկ
 մեր սուրբ Զանգին էլ տեսնինք, մէկ նրա ձորն էլ օրով տեսնինք,
 չուքի գիշեր էր, որ վրովն անց կացանք, գիշերվան տեսածն ու
 ցերեկվանը մէկ չի ըլիլ: մէկ էլ մեր սուրբ Հայրենեաց հողը մըտ-
 նինք, յետոյ ձեռ ձեռի տանք, սիրտ սրտի իրար գրկենք, դօշ դօշի
 տանք, ու որ արտասունքը մեր աչքը կաշնի, ցաւն ու կսկիծը մեր
 բերանը փակի, սար ու ձոր մեր ձէնը խլեն, ու թէ մէկս ու մէկս
 երկընքումն ըլի, միւսը գետնքումը, որ լուսնի տակին որ կանգ-
 նի, որ աստղին որ նայի, որ ծովն ղըաղին նստի, որ սարի գըւ-
 իով անց կէնայ, աչքը երկինքը քցի, ձէնը փորը ու առաջին
 ա՛խը, առաջին կաթը՝ որ թափի, կամ բերնիցը դուս գայ, էն

ըլի, որ ասի : «Բարեկամ, բարեկամ, գու գնացիր ևս մնացի, ասած խօսքդ գետինը չի քցեցի, Հայրենեայ սէրը միշտ սրտումըս ունիմ, Հայրենեայ ուղուրին կեանքս եդ եմ գրել : Զի դարդ անես, չի ցաւիս, ինձ յիշես, կարողութիւն խնդրես »

Զանգի, Զանգի, գեղեցիկդ իմ Զանգի : Քո երկնաման եւրկար տէսնելիս, քո ակտուր ձէնը լսէլիս, քո սուրբ ջուրը բերան առնէլիս, քո ծաղկազարդ ձորերի միջումն, քո զովարար ավիների դաղին, քո սպիտակ, լուսաթաթախ փրփրի տակին, քո պարկեշտ Մամբուռ ավին, քո խնկահոտ ծառերի տակին, քո անմահական ծաղկների միջին, քո էդ արտում, դառնավարան լացի, բոթի, սքի ձէնն առնէլիս, քո սիրուն աչքերի աղի արտասուէքը տեսնէլիս,—բաս ի՞նչ կըլէր, ոյ, քո բախտաւոր, վաղուց հեռացած, մեր գլխիցը պահած—մեծազն, քաջագոր, աշխարհաստան, անյաղթելի, անպարտելի իշխանաց, աշխարհակառոյց թագաւորաց, մեծագոր, քաջաբազուկ հսկայից, տարաբախտ, վաստաբախտ, թշուառացեալ, գերեվարեալ, տատանեալ, տարտամեալ, զուրկ, թափուր, սրախողող, քարակոշկոճ, հայրենամերկ, կենսախորոյս, անանկ, սգաւոր, աչքատու, չքաւոր՝ որդիքը ու թոռուքը՝ մէկ միտք անէին, գլխերին վայ տային, իրանց սև սրը լաց ըլէին, թէ ո՞վ քեզ առած՝ ուրախ ձայնիւ, բարձրադիր ճակատով, երկնաման պատկերով, արծուահայեաց աչօք, հսկայական դիմօք, քաղցրամօք ժպտիւ, ողջոյն տվեց, քո համն առաւ, քո ծաղկըներիցը՝ խնդալով, յնծալով հոտ քաշեց, քո քաղցրահամ պտղները ակտրժանօք ճաշակեց, քո հով, զովարար զուղին էկաւ, բազմեց, քո սուրբ, անարատ գիրկը համբուրեց, քո անուշահոտ վարդը, քո պարկեշտ մանիշակը՝ ողջագուրելով, խանդաղատելով քաղեց—ու պերճ դիմօք, վսեմ ծանրութեամբ, իր քաջ բազուկը վըէդ մեկնելով, տարածելով—ու—իշխանական զօրութեամբ, խորհրդածու ու շինութեամբ՝ էդ սուրբ ավիներից, էդ ազնիւ ձորերիդ, էդ անդրդուելի քարափներից՝ սուրնայելով—էդ անահ, քաջ սրտիդ, էդ փրփրուն, ամեհի, սարսափելի ալեացդ՝ երկար հիացեալ՝ ավշեալ մնալով—խորտա ձայնիւ, հզօր շրթամբք, վճռահատ, ազդու բարբառով, երկնայեց բե-

րանով, քերովբէական լեզուաւ գոչեաց: «ՀԻՍՁԴԱՆ՝*) դու ես իմ այսուհետեւ նաղելի բնակարան»:—

«Այս քաջ բազուկ, այս լայնալիճ աղեղն, այս նեղ երեքթեւան, այս կուրծքաջակուռ, ամուր, այս աշխարհաստան, անընկճելի, անվանելի հսկայից սիրագումար դասք, քեզ լեցին, այսմ հետէ պահապան, պաշտպան, սխրալիդ իմ Հրազդան»: Յնձա՛, դուարձացիր, բերկրեաց, փարթամայիր, հրճուեաց, զուարթացիր՝ գեղեցիկդ իմ Հրազդան: Թո՛ղ ծոցքոյցն ծաղից, թո՛ղ դաշտքքոյ զուարճալից՝ ուռճասցին, ծաղկեցցին, ընձիւղեցցեն, բողբոջեցցեն պտուղս հաղարաւորս, սերմանիս բիւրաւորս՝ ՚ի կերակուր՝ իմ սերնդոց, ՚ի ցնծութիւն՝ իմ զաւակաց, ՚ի վայելութիւն՝ իմ ազանց զիւցազանց: Իմ տոհմք ժառանգեցեն յայսմ հետէ զայս դաշտ երկնատիպ, իմ շառաւիղք եղեցին քեզ թշնամայաղթ խնդակիցք: Այս լերինք երկնամբարձք՝ եղեցին իմ պատուարք մշտահաստատք, այս դաշտավայր չքնաղադէմ՝ իմ քաղցր օթեան: Քո ձոր ծաղկածին՝ իմ նաղելի զբօսարան: Իմ անուն կնքեցէ՛, զրոշմեցէ՛ զայս մաքուր, վայելագեղ սահման, զի ոչ դուի երբէք ՚ի բուր ուղիս, յերկաշատեւ չուս իմ բացական՝ ամա՛ հանդուհաւիպ՝ տեղի յարանման, Սահօղեցի այժմեւ յայսմ հետէ, մինչեւ ցօրն յաւիտեանսկան — ՀԱՅՍՍՏԱՆ:

Զանգի, Զանգի, անողորբելի իմ Զանգի՛ սիրտ իմ մորմոքի, աղեք իմ գալարին, ոսկերք իմ քստմնին, ուշ իմ աղմկի, հողիս բորբոքի, տուայտիմի ցաւս, վարանիմ ՚ի ծուփս, հառաչեմ լալով, հայցեմ ողբալով, առ զիմ արտասուս, տուր ինձ սփոփ, յոյս: Քանիցս, քանիցս կանգնեալ ՚ի վերայ ահեղատեսիլ քարաժայռից քոց, խայտալով ՚ի ծաղկանկար, երփնեւորանդ ծոցքոյ հրաշագեղ, մինչ աղայն էի, խնդայի, խաղայի, ցնծայի, զմայլեալ, ապշեալ, մերթ ևս զարհուրեալ, սասանեալ յահեղ—գեղեցիկ դէմքոյ զայրաղին՝ ահիւ, սարսափմամբ՝ կամ ի զիրկս ծնողաց վաղէի, կամ խնդութեամբ, ցնծութեամբ յալիս քո կայտուէի — այժմ թանձր հառաչք և թախիժք կուտակեալք ՚ի մրրկայոյլ, վարանեալ սրտէս՝ առ

*) Զանգի •

քեզ համբառնան, առ քեզ գոչեն, 'ի քեզ մեռանին, 'ի քեզ կարկամին:

Զանգի, Երմախ, Հրազդան, Արազ, կաթնահամ ստինք մօր իմոյ սիրելոյ և գորովագութ ծնողի՝ մեծինն Հայաստանի: Ո՛ւր ձեր տիեզերատօն անուն, ո՛ւր այն ոսկեղէն դարբ, ո՛ւր դիւցազանց բոյլք, ո՛ւր հսկայից կաճառք, ո՛ւր աթոռանիստք, ո՛ւր քաղաքք ամբարտակք, բրդունք, ապարանք, կրկէսք երկնահրոսք, տաճարք պանծալիք, շէնք զուարճալիք՝ որք զձեօքն պնդագոյն զօղիւ, հզօր ձեռամբք, ամուր բազկօք, քնքուշ սրտիւ, խանդակաթ սիրով՝ գորովաժպիտ ղիմօք՝ պաշարեալ՝ պատեալ՝ խանդաղատէինն, փարէինն, ողջագուրէինն, փաղաքշէինն և գիրկս արկեալ զանուշահամ երկնատիպ ձերովք լանջօք՝ համբուրէինն զնոսա 'ի համբոյր սրբութեան, 'ի նշան սիրոյ մշտական, 'ի ջերմեռանդն ուխտ մտերմութեան, հարազատութեան:

Զանգի իմ, Երմախ, Մաւիս, Ալագեանգ, Դեռ կանգնիք անմուռնչ, դեռ հայիք անշունչ, զնայք միամիտ, հոսէք 'ի մեր հովիտ, սպառնաք ամպոյ, խիզախէք ձորոց, վարսագեղ ալեօք, կատաղի ղիմօք՝ ոմն ձիւնափայլ, ոմն արծաթափայլ, ոմն 'ի փողփողեն, ոմն 'ի փրփրիւն, ոմն վանէ գերկին, ոմն ճնշէ ըզգետին. ոմն 'ի ձիւնեայ պսակ, ոմն 'ի ծաղկանց թաղ. յարշալուսին տես, լուսնին 'ի պայծառ, հեղ՝ ողջունէք միմեանց՝ համբոյր տայք շրթանց ձեր սուրբ ստորոտաց խնկածին դաշտաց Հայկազանց վայրեաց: Երկիր աւերակ, դաշտք մեր անբնակ, Անսիրտք, անողորմք՝ հիմ գութ եղէք վկայք կորստեան ազգի, աւերման դաշտի չքնաղ քաղաքաց, հզօր իշխանաց, որոց դարմ և ճիւղ 'ի ձեռս թշնամեաց, 'ի բանդ, դառն յոճիր, անօրէն ազգաց՝ զոհ եղեն 'ի սուր, մտին 'ի բոց, հուր. թողին զմեզ 'ի սուրք, յարեան արտասուք, վտարիլ յայլ աշխարհ, զսուրբ Հայրենեաց վայր սքալ, ողբերգել, կոծել, հեծեծել 'ի հեռուսա՝ աչօք արտասուօք մաշիւս, աղէկէզ սրտիւ, կարօտով մեռեալ:

Զանգի, Զանգի, քաղցր իմ Զանգի, 'ի քոյդ հայեցեալ անյողյողդ ճակատ՝ վառէինն 'ի զէնս Հսկայք քաջամարտ, Հայկազան տոհմի ընտիր պատանեակք զքո ալիս տեսեալ, ա-

հեղ—աղուորակ, մղէլն ՚ի մարտ, վանել քաջայաղթ, զինակուռ բաղկաւ, տիգօք, ասպարաւ, արեղամէք վառեալք, զբահիւք զարդարեալք, զԲէլայն գունդ ահեղ սրոյ մասնեալ ՚ի զոհ, ելին յասպարէզ, թշնամեաց ետուն գրոհ. ոսկեթել վարսիւք, դաբնեայ պսակօք, պսակեալ զիւրեանց զլուս, անվախճան փառօք, ճեմեալ յերկնից խումբս, զվերինն վայելեն զկեանս անտրտում, յերկրի կանգնելով զանմահից անուն. ՚ի դարբս անանց, անհոլով ամաց:

Ձանդի, Զանդի, հրաշագեղդ Զանգի: Դու զքոյդ սուրբ նախանձ տակաւին տածես, դու ահեղ թնդմամբ տակաւին հերքես, զզոյսս յարձակմամբ, մեծաձայն գոչես. «եկէք Հայկազեան սերունդք քաջազունք, առէք զէն, զասպար՝ զաւակք բարեսնունդք, հարէք, փշեցէք զթշնամեաց ձեր գունդ՝ անք հոգի հոգւոյ, թիկն ընդ թիկուն: Զախճախնացի թող, դազանն նիւռն. ՌՈՒՍՍԵԱՅ հզօր բազուկ եղիցի ձեզ նիզն. նմա զոհ լինիլ ձեր լիցի միշտ ճիգն: Վօլգայ իմ մեծ քեռ, ես, — իմ քոյր Երասխ՝ համբոյր մատուցուք ՚ի Կասպեան կոհակ. Նա զիւր բարութիւն, ես զիմ խեղութիւն ՚ի մի մեր մօր ծոց ընդ միմեանս խառնեցուք: Ես զիմ Սեանայ օրհնութեան մաղթանս, ես զիմ սուրբ Մասայ ողջոյն հայրական, տարայց, մատուցից սիրելոյն իմ քեռ, բերից ձեզ զողջոյն, նրա աւետարեր»:

«Ո՛չ ես խղճալի օրիօրդս էի պարտ, զի չար թշնամին եմուտ ՚ի մեր դաշտ, այլ քոյրս զառամեալ, հին աւուրցն Արաղ թոյլ ետ նոցա գալ բռնի ինքնահաս: Տեսեալ զծերունի սկեսայր իմ Մասիս՝ ծածկեմ զիմ զլուս, փակեմ զերես, զի մի՛ ալեորն աղու, ձիւնահեր յալիս հասակի լիցի դառնալէր: Թէ քոյր իմ Երասխ անհաշտ բնութեամբ ոչ տայ խղճալոյն հանգիստ և դադար, ճեղքէ, պատառէ զոտս նորա ցայտմամբ: Ն՛ս պարտիմ զայս վէրս փառաւել խսպառ, իմ չէն բայց այդ շնորհք, զի դաշտք, անդաստանք ետուն զիս կոչել Զանգի ոսկեհանք*)»։ այլ սուրբ Սեանայ, հօր Լուսաւորչի՝ որոյ արդար նշխարք աստ իմ առաջի կան և պահպա-

*) Զանգի, Պարսկերէն նշանակէ հարուստ, ճոխ:

հեն, օրհնեն, խնամեն զիմ անշօր ձեռաց զարդիւնս՝ որք աստ են :

Բացէք զճակատ ձեր, ցնծացէք յամայր. իմ քաղցր ՎՕՂ-
գայ քոյր հօգաց միշտ զձեր ճար : Ես զիմ մտերմութիւն
ցուցից նմա համար, նա զիւր քաղցրութիւն տացէ ձեզ՝ որ-
դեակք : Այս կապ անխզուն, այս սէր սրբազան մնացէ ՚ի
մէջ մեր ՚ի կեանս յաւիտեան : Դուք զօրացարուք որդիք Ա-
րամեան, եղերուք ընդ միմեանս սիրով միաբան : ՍԵՐ, ԽԱՂԱ-
ՂՈՒԹԻՒՆ ՊԱՀԵՆ ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԱԶԳՍ ԵՒ ԶԱԶԻՆՍ Ի ԲԱ-
ՐՈՐՈՒԹԵԱՆ :

ՊԱՆԴՈՒԹՅ ՀԱՄԱԶԱՍՊԱՅ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԻԹԻ ՎՐԱՅ

Մի Հայրենասիրի համար, որ հարիւրաւոր տարիների
տարսափելի տանջանքներից թմրած լինելով՝ չի զգում ոչ մի
իւր զլիւի գալիքը, մի հայրենասիրի համար, որ շատ տարի-
ներով չարչարանաց, հալածանաց քուրձի մէջ փաթաթուած
և յետին ընկած տեղերում ահուդողով կծիկ եղած՝ դողա-
նում է բռնութենից մի քանի րոպէ, որոնց միջոցաւ յայնտում
է իւր սրտի հառաչանքները և մահացնող վէրքերը մի կտոր
թղթի վրայ, այն, չկայ մին այդպիսի տարաբախտի համար
բիւրաւոր ժամերի և րոպէների մէջ՝ այն սրտի զուարճացնող
վայրկեանը, որոյ արագաթուիչ ընթացքի մէջ վտանգը ոչինչ
համարելով՝ աներկիւղ և ճշմարտութեամբ խօսում է իւր գըլ-
խի գալիքը և համարձակութեամբ յայնտում է իւր մտքի
զգացմունքը : Մի այսպիսի բախտագուրկ անձին համար թա-
գաւորական պալատը բանտ է, եթէ զբնութեամբ ազատութիւ-
նից. նրա համար հարսանիքը մահ է, երբ տխուր մանում է
և տխուր դուրս է գալի հարսանիքի տանից. նրա համար քաղ-
ցրը կերակուրները դառնաղին լեղի են, եթէ ամենայն բանը
կեղծաւորութեամբ է խօսվում և ճշմարտութիւնը քաղաքա-
վարութեան զգեստով է շրջում կամ քարոզվում :

Բանի որ ճշմարտութիւնը անկիւններում է ման գալի.

քանի որ ճշմարտութիւնը ահուդողով միմեանց ականջներին քչփչալով է քարոզվում, իմ սրտիս արեան կաթիլները՝ չէն կարող կտրել երևելի բժիշկներից ոչ մինը։ Քանի որ ձեռքերս կապած են և բերանս փակած՝ ոչ մի փառքը ինձ չի ուրախացրնել, քանի որ իմ քայլերս այլոց հրամանով են փոխվում՝ իմ պատկերիս դեղնութիւնը չի կորչել։

Այն, մինչև ես չհամբուրեմ իմ հայրենի երկրիս մաքուր և օրհնեալ հողը և չվայելեմ նրա երկրի անուշահամ պտուղներին, ես ոչ մի տեղ առողջութիւն չեմ կարող գտնել։ Իմ առողջութիւնս Հայրենիքիս տնկած պղպուղ մէջն է, իմ սրբափա զեղնու դարմանը նրա սուրբ հողի հացն է, իմ փառքը, պատիւը և երջանկութիւնը՝ նրա հողումը մուրացկանութեամբ ապրելս է, իմ մեծաշուք պալատները՝ նրա սևաներկ տնակներն են, որոնց մէջն է միայն ճշմարտութիւնը քարոզվում։

Ես թշուառ եմ, ես ամենաթշուառն եմ, որ իմ երկրից հեռացած՝ թէպէտ այլոց պալատներն եմ չափում, ես շատ տարաբախտ եմ, թէպէտ կառքի մէջ բազմած՝ այլոց եմ հովվում գլխիս հողսը չքաշելով։ Ես ամենայետին ռամկիցն ես տգէտն եմ, թէպէտե այլոց օրէնսդիրն եմ անուանվում։ միով բանիւ ես այս օտարութեանս մէջ թագաւորական գահի վրայ ես ինձի համարում եմ այն թշուառականներից մինը, որ աէկոծեալ ծովի մէջ մի փայտի յուսով մնացած՝ ըստ պատում է մի ամենամեծ վտանգի։ վերջին խօսքս է, իմ երջանկութիւնը իմ հայրենիս խախտեալ և մռայլապատ տան մէջն է, թէպէտ նրա ձեղքեալ պատից ներս փչելով զանազան կողմի հողմերը ինձի անհանդիստ առնէն, որովհետեւ այն տեղ է թագաւորում իմ ազատութիւնս էլ, ճշմարտութիւնս էլ, և մի՞թէ այս փոքր բան է ինձ համար, չէ, հէնց այսպիսի բաներով է գերազանցվում իմ հայրենի երկրիս փոքր տունը՝ այն ջրեղ պալատներից, որոնք խաբեբայութեամբ և կեղծաւորութեամբ միայն հիմնած՝ փայլում են անցաւոր աշխարհի մէջ։ Իսկ իմ ճշմարտութիւնը և կրօնասիրութիւնը՝ անմահացնում է ինձ վաղանցուկ աշխարհի և երկնային յաւիտենականութեան մէջ։

Ես իմ օտարութիւնումս՝ փառքիւ պատուի մէջ ինձի ոչ

թէ երջանիկ եւմ համադում, այլ մարերալներից մինը, թշուառականներից մինը, հիւանդներից և կիսակենդաններից մինը, որովհետեւ պատուով և փառքով մարմինս է մասնաւորապէս փառաւորվում. այլ ոչ թէ ազատ կամքս. և ի՞նչ բանիս են պէտք պալատներն ու հարստութիւնը, երբ լեզուս ճշմարտութիւնը խօսելիս կախողում է, ձեռքերս առաքինութիւն գործելիս դողում են և ոտներս սարսափում ուղիղ դնալիս. լաւ է ուրեմն ազատ աղքատ, քան երկչոտ կամ քան կեղծաւոր մեծասուն :

Այժմ այս բոլորն ինձ շատ է մոխթարում, որովհետեւ կարողացայ անիրաւութիւնից և բռնութիւնից փախել և դրանէլ մի այնպիսի վայրեկան, որ գերազանց է այն ամբողջ դարերից, որոնք անցնում են միայն բռնաւորական և կեղծաւորական դրոշակներով : Ես շատ կցանկայի, որ իմ ողջ կեանքը այսպիսի աղատութեամբ յառաջ գնար, որ իմ տարաբախտ գլխիս համար մի ճար գտնէի, զգայի տանջանքներս և թշուառութիւնս, և այնուհետեւ աշխատէի գոնե՛ս իմ անձը ազատ պահպանելու այնպիսի փառքից և պատուից, որոնց մէջ ծածկվում է այսպիսի դառն և բանտական կեանք, զգուշութեամբ շօշէի այնուհետեւ այս վտանգաւոր աշխարհի մէջ, չհամադուէի շուտով ոչ մի բոլորական զուարճութիւնից և փառքից, և միշտ մեծ խոհամութեամբ մտածելով՝ աչքի առաջ բերէի ապագայ որպիսութիւնս մի բան ընդունելու ժամանակը, երկար միտք անէի և ապա օգուտը կարեւոր համարելով իմ Ազգութեան, Եկեղեցւոյ և Տանս համար՝ ձեռք տայի ամենայն բանին :—Ազգութեանս համար, որն որ աշխարհի ստեղծագործութենից հետէ ամենայն ազգի առաջ իւր հաստատութեամբ փուշէ դառել, որոյ կարելու համար անթիւ կացիներ բլթացան. Եկեղեցւոյս համար, որն որ տակաւին համարե՛ս ալէկոծեալ նաւի պէս զանազան մոլորութեան և հակառակ հողմերից անբեկանելի տախտակներով, այսինքն՝ իւր անփոփոխ սրբազան աւանդութեամբ և պատուիրանքներով ճոճում է աշխարհի կորստական ովկիանոսի մէջ. այո՛, այն Եկեղեցւոյն համար, որոյ մէջ անմահաց պահպանվում են իմ քաջաշողթ առաքինի Հարց սուրբ ոսկորները և ամփոփվում են իմ սուրբ, առաքելաջան և հոգեարթուն վարդապետներիս մաս

սունքները, և որոյ մէջ տակաւին կենդանի փայլում է իմ Հայ-
րենական բարբառը • Տանս համար, որն որ շատ նետերից և
գնդակներից անփնաս փնալով՝ տակաւին աշխարհի անթիւ տը-
ների մէջ իբրև անապատելի լսատուր կանթեղ ճառագայ-
թում է մարդկանց փրկչի աներեւոյթ մատով:

Երանի կլինէր ինձ, եթէ մի աստուածասէր մարդ դուրս
գար այս ընդարձակ աշխարհի մէջ և ուշադրութեամբ լը-
սելով իմ այս խօսքերը, որոնք սրտիս արեան կաթիլներով են
ներկուած, կարեկից լինէր ինձ տարաբախտիս, լսէր իմ սրբախ-
կսկիծը, մի ճար գտնէր դիտիս համար և իբրև աշակերտ Քրի-
ստոսի փաթաթէր վէրքերս, որովհետև աշխարհս անցա-
ւոր է և ոչինչ չենք տանելու այստեղից բացի յաւիտենական
դատապարտութիւնը և բացի անմահ երջանկութիւնը: — Յա-
ւիտենական դատապարտութիւն, երբ որ արդէն մարդս սնտախ
և վաղանցուկ ուրախութեանց մէջ թաղուած՝ միտք չէ դա-
լիս ոչ աղքատը, ոչ հիւանդը և ոչ այլ տառապեալները:
Անմահ երջանկութիւն, երբ որ իւր մօքից հեռացնելով աշ-
խարհը իւր ամենատեսակ խաբերայ մէքենաներով՝ հոգս է
տանում հաւասարապէս ամենայն նեղացածների վրայ, մա-
նաւանդ ինձ նման պանդուխտ տառապեալների վրայ և իւր
անձը դուրս է հանում աշխարհից անմեղութեան և խաղա-
ղութեան խանձարրով: Այն չար կրքերը, որոնց դէմ ապա-
ռաժները կանաչ դաշտ են համարվում և ահագին խորին
ձորեր տափարակ և ընդարձակ ճանապարհ՝ ինչ վտանգի մէջ
չեն գցի այն մարդոյն, որն որ իր անձը բոլորովին նրանց ըն-
ծայած լինի, արդեօք տեղ կ'ընեն նրա վրայ առանց բժի, թոյլ
կտան անփնաս ազատուելու փորձութիւնից, ժամանակ կտան
մի բոպէ գոնեա՛ լսելու ինչ և իցէ խրատական խօսքեր, ոչ բը-
նաւ, և միթէ կարելի է հաւատ ընծայել գայլին, որ կատա-
ղաբար հօտից ոչխար յափշտակելուց յետոյ, թոյլ տայ նրան
ծիծաղաշարժ և ուրախածին հովիտներում ազատակամ արա-
ծելու, քաւ լիցի: Ինձ համար մեծ երջանկութիւն էր, որ
Աստուած իմանալով իմ կեանքիս վտանգը՝ ծնում էր ինձ հա-
մար Մեծն Ներսէսներ, Քաջն Վարդաններ, Գարեգիններ, Ղե-
ւոնդ Երէցներ և այլզարդ, հայրենասէր Խորենացիներ, որոնք

իրեւ առատահոս աղբիւր՝ Թափումէին իմ գլխիս իրանց աղէկէզ յորդորանքը և իրանց մաքուր վերջին արեան կաթիլը, և ինձ համար մի ամենամեծ գգուշութեան և պաշարափակ նաւ կազմելով՝ թոյլէին տալի շրջակայելու ծովի ամենակատաղի ալիքների մէջ հանդարտութեամբ, խոհեմութեամբ և իրանց ղէկի, այսինքն՝ խրատների և նահատակութեանց օրինակով և առաջնորդութեամբ, որ ապահով եղանակաւ հասնէի նաւահանգստին :

Բայց ախոհ , այս անգին դանձր կուրութեամբ ծոցումս դնելով , այլ ոչ թէ սրտումս , շուտով առաջին և երկրորդ քայլափոխումս կորցրի , այն պիտանացու դանձր՝ ընկաւ ծոցիցս գեանի վրայ , այն օգտակոր դանձր , արդէն թշնամին վեր տանելով իւր համար՝ ուսուցիչ և օրէնսդիր կարգեց , այն ինչ ես իմ կուրութեամբս դեռ ևս ծոցումս եմ որոնում : Ահա , այն մեծագին կորստից յետոյ ցարդ միտս չի դալի , թէ մի հանդիսապեանք վարած լինիմ աշխարհիս մէջ , և այլոց նման անդորրութեամբ մնացած երկրագնդի փոքր անկիւնումը :

Ես 'ի մանկութենէ ճանաչել եմ Տունս , Կրօնս , Եկեղեցւոս և առ հասարակ մարդկութիւնը , և իմ եկեղեցւոյ սուրբ պատմութիւնը իմ մօրս կաթնի հետ եմ ծծել , բայց չ'զիտեմ , թէ այս ի՞նչ է ինձ պատահել , չ'զիտեմ , արդեօք անտէրութեամբ , կամ ազիտութեամբ և կամ գուցէ թէ անգգուշութեամբ յառաջ դնելով ոտս ի կորուստ եմ մատնվում բոլորովին ներկայ թշուառութեանց մէջ , և անձրևի կաթիլի նման անյայտանում խորամանկութեան ովկիանոսի մէջ : Իմ գլխի դժբախտութեան պատճառը ես եմ , ես ինքս քանդեցի իմ առունը , իմ անմիաբանութիւնը տանկումը այ արեց օջախս , Աստուածը իմ դաստիարակութեան համար ծնաւ վերոյդրեալ առաքինի և քաջ նահատակներ , որոնք արեան արտասուէքով աղաչում էին ինձ , նաեւ անգութ դահլձների կացինների տակից աղաղակում էին իմ տանս և եկեղեցւոյս հաստատութեան համար մնալ հաստատ , հաւատարիմ , և Աստուծոյ և կրօնի սիրով վառուած :

Եթէ ես իմ տանս հաւատարիմ լինէի , ո՞վ կարող էր ինձ մօտենալ , ո՞վ կհամարձակուէր իմ այգիքը ոտնակոխ առնել և

ինձի այս յեախն չքաւորութեանը հասուցանելու թշնամիքը տեսնելով իմ սառնահոգութիւնը դէպի իմ տունս՝ սնեղիկեղ մօտն նրա մէջ և իմ բոլոր կայքի վրայ փրապետեցին, և ինձ զցեցին արդի թշուառութեանց մէջ անմխիթար :

Այժմ թէպէտ զգալով անձինս և տանս ցաւերը՝ առանձնանում են անապատներ, սարեր և ձորեր՝ նրանց պարզութեան մէջ դանելու իմ մանկական մաքուր հոգիս և վարքս, սակայն մտքովս դեռ ևս թմրած լինելով՝ կրկին մոլորութեան հոգմերի հետ բարձրանալով ընկնում եմ առաւել յեախն հոգեկան թշուառութեանց մէջ, վասն զի մոլորութիւնից բաժանուիս ճշմարիտ հոգեոյս զգացողութեամբ և արդարացիապէս խղճմտանքիս արթնութեամբ և հաւանութեամբ չէ :

Այսպէս, իմ միտքը, որ այսքան թեթեւութեամբ հակել է դէպի չարութեան կշռոյ թաթը, թէև այսուհետև առանձնանում եմ իմ տան կտուրը, թէև մաշվում եմ իմ մուսկլապատ անակումը, թէև հալվում եմ փութը այրերումը, թէև պապականութեան և սատչում եմ սարերի գագաթներումը, սակայն մտքիս չար զգացմունքով՝ գերազանցվում եմ այն մոլորեալ մարդուցը, որ կուրու թեամբ գործում է մեղքեր և չի արթնացնում իւր խղճմտանքի ձայնը և հոգին դէպի բարեգործութիւնը և առաքինութիւնը :

Եւ չէ ինձանից այնքան մեծ յանցաւոր, որ պատահմամբ և ցանկութիւնից յաղթուած՝ մանում է անառականոցը, որքան ես, որ իմ տանս նստած զանազան հնարքներ և որոգայթներն եմ լարում միայն մտքովս. չէ այնքան դատապարտութեան արժանի այն աւազակը, որ կուրութիւնից, տմարդութիւնից և ազահոգութիւնից յաղթուելով՝ գիշեր և ցերեկ շրջում է անտառներ, սարեր, ձորեր և անապատներ իւր չար օգտի համար մարդիկներ սպանանելու, որքան ես, որ անունս Քրիստոսի շահերտ դնելով՝ չեմ խնայում իմ թունաւոր լեզուովս ոչ մի ընկերիս անձը : Ուրեմն, իմ միտքը, որ երկբազնից լայն է և ընդարձակ և Ովկիանոսիցն խոր և ահարկու իւր չարութեամբ, իմ միտքը, որ թշնամեաց սրոյ վէրքից ևս վտանդաւոր է. երբ պէտք է ինձ զաղալ ումն ապ, երբ պէտք է անդորրութեան և

հոգւոյ խաղաղութեան մէջ հաստատէ, եթէ ոչ այն բողէին, երբ ես իմ բոլոր զգայարանքս, հոգիս, միտքս և սիրտս յանձնելով Արարչիս, կարթնայնեմ իմ բազմամեայ թմրած խիղճըս, և երբ միանգամայն միտքս Աստուծոյ բնակարան առնելով՝ կ'ընչեմ մտքիս թւերով այն բարձրագոյն սարը, որտեղ մարդասէր Պրկիչը բարձրացրուց իւր արիւնյաներկ յաղթական դրոշակը մարդկանց ազլի փրկութեան համար, ապա թէ ոչ վախճանս սորանից մեծ թշուառութիւն կճնի ինձ համար և անսպառելի սրտնեղութիւն : Իմ անմիաբանութիւնը և իմ չար կրքերը ինձ շատ վտանգների մէջ գցեցին : Ես նոր եմ հասկանում իմ ինչ լինելը, նոր եմ զարթնում և իմանում, որ ես երբեմն իմ տանս իմ դրացիներէցն ևս երևելի մարդ եմ եղել և ուժովս և մարմնոյս կազմուածքով Նրանցից շատ հաստատ և առողջ, բայց այժմ իմ յիմարութիւնը և իմ անմիաբանասիրութիւնը ամենից յետին և տկար դարձրուց, նոր եմ աչքս բաց անում, որ շատերիցն ևս հարուստ եմ եղել, բայց անմտութեամբս թողնելով տունս, տեղս և պողատու հողերս, այժմ այս օտարութեանս մէջ այլոց եմ ձեռքերս տարածում մութրացիանի պէս : Ո՛հ, այս ի՞նչ է իմ հալս, այլայլուած է պատկերս հարաւային այրող ճառագայթներից, կապտել է գոյնս հիւսիսային սառնամանիքներից, խոց ոտուել են ուսերքս ծանր և անվայելուչ բեռներ բարձրացնելուց, կորթացել են մշակութիւնից, քնքուշ ձեռներս, տախտակ են փոխուել նազիկ ոտներս ասպառածների և մացառոտ տեղերի վրայ բոկ ման գալուց, միով բանիւ այլ ևս մարդկութեան շնորհք չի մնացել ինձանում. արդեօք մինչև երբ պէտք է ես այսպէս անխնամ դռնէ դուռ ընկած թափառիմ վայ ինձ, այս ի՞նչ օրի եմ հասել : Մինչև երբ տրտում ու ախ ու վախ քաշելով պիտի սպասեմ զարնան վարդի բացուելուն, մինչև երբ պէտք է անհամբեր հոգով մնամ հսկման մէջ տկարացած, որ մէկ անգամ կարողանամ տեսնելու սոխախին թագուհւոյ դէմ գովասանութեան և ուրախութեան երգեր կանչել և զմայելիս անուշ վարդի հոտով, այս, գուցէ այն ժամանակ մխիթարուի իմ տրամալ հոգիս, որովհետեւ սկիզբն կաննէ երջանկութիւնը և զարնան անուշահոտութիւնը իմ աւերեալ և անապատացեալ պարտի-

դի մէջ. բայց այս երջանկութիւնը զեռ ևս հեռու երևեկելով իմ սղաւար հացրենի երկրից, ուրեմն հարկաւոր է ինձ, նախ իմ ներութիւններիս ճար դանել և իմ վերկութեանս համար հնարք որոնել, վասն զի իմ անօգնական և անտէրունչ Հայրենի հողերիս և պարտեզներիս ծաղիկին ինձանից է կախուած :

Ախ, ինձ համար մեծ երջանկութիւն կլինէր, եթէ ես այս ցանկալի դարնան շուտով հասնէի, մեծ միտքարանք կլինէր ինձ համար, որ ես այսօր այս իմ խորհրդածութիւնս նստած իմ Հայրական ծաղիկալ պարտիզիս մէջ՝ ազատաշարժութիւն շնորհէի իմ շրթունքներիս, և իմ երկարաժամեայ ամուսն և թխպած ճակատից 'ի բաց հալածէի ձմռուայ թանձր ամպերը և ամառուայ տօթը՝ ազատապէս վայելելու գարնան քաղցրութիւնը և աշնան առատութեան արգասիքը, այո, ես այն ժամանակ իբրեւ անջուր թռռամեալ վարդ մոռանալով տարեկան երաշտութեանը՝ գունազարդ կըւարձանայի բիրբաւոր ծաղկանց թուփերի մէջ. բայց այս յաւիտենականութեան թերթերումն և իմ կեանքիս անյաջող ընթացքի մէջ եմ կորած և ան'երեւոյթ թաղուած, ուրեմն պիտի անկեղծութեամբ աղաչեմ Աստուծոյն, որ անց կացնէ ինձանից այս դառն բաժակը, ապա թէ ոչ բանս շատ ձախ է գընալու :

Ախ, արդեօք ինձ նման տանջանք մի մարդ քաշած կլինի ինձ նման տարաբախտութիւն մի մարդ աչքով տեսած կլինի. այս ինչպիսի դրութիւն է, երբեմն հրամանատարս, այժմ՝ ամենայատին աստիճանի մարդուց երկնչող. երբեմն իշխանս և տէրս, այժմ՝ ծառայ և մշակ. երբեմն այլոց խնամատարս և առատութեամբ կերակրողս, այժմ՝ անխնամ և մի պարէն հացին կալօտ. երբեմն իբրեւ ծաղկանց թագուհի փայլում էի և պարծենում, թէ ճարտարապետութեամբ, թէ եկեղեցական բարւօք պաշտօնակատարութեամբ, թէ ուսումնական լուսաւորութեամբ և թէ խոհեմ դատողութեամբ. իսկ այժմ՝ իմ չար վարքովս բոլոր ծաղիկներից ևս կորագլուխ ամաչելով՝ անպիտան խոտերի մէջ կորչում եմ և յաւիտեան անշքանում և անյայտանում : Այժմ ես այսպիսի վարքով աշխարհի մէջ երևում եմ կենդանիներից ստոր, սոցուններից յետին և անզգայ արա-

բաժներից ևս անօգուտ : Բայց ինչո՞ւ համար եմասում այսպէս, ներքի ինձ Աստուած, ես իշխան և թագաւոր եմ բոլոր արարածների, ինձ է տուած նրանց կեանքը, իմ առաջ բոլոր արարածները ոչինչ են, և նրանք Քո հրամանաւ պարտաւոր են ինձ ծառայել . Դու իսկզմանէ ինձ ընտրեցիր նրանցից զերազանց և ինձ կարգեցիր նրանց մէջ զիշխաւոր, ես շուտով ամենայն հոգւովս կդառնամ կրկին դէպի Քեզ, մեղայ կկանչեմ յանցանքներիս համար և կրկին կգերազանցուիմ ոչ թէ միայն երկրաւոր արարածներիցդ, այլ և երկնային անմահ և անմատչելի սուրբ հոգիներիցդ, որով և նոյնպէս վերստին արժանի կըլինիմ իմ Հայրենական երկրիս մաքուր հողի տեսութեանը և համբուրի :

Ահա, իմ սիրելի Հայրենական հեռացեալ Տուն, իմ հօրս և պապերիս օրհնեալ բնակարան, ես այսպէս օտարութեանս մէջ տառապեալ՝ անցուցանում եմ օրերս, որոյ պատճառ եղել են իմ չար վարքս և իմ անզգուշութիւնս . իմ զլխիս անցքը չափազանց շատ են և որովհետեւ այժմ չգիմանալով սիրտս և հոգիս՝ չկարողացայ բոլորը մէկ անգամին պատմել, վասնորոյ թողեցի երկրորդ անգամին համար խօսելու տարտբախտ Համադասարիս քաջած դառն օրերը :

ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ

Ի ԹԵԼԷԹ

ՁՐՈՑԹ ԹԻՖԼԻՉՈՒ ԿԱՆԱՆՑ ԿԵԱՆՔԻ ՏԵԱՐԱՆԻՑ

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

ՍՈՓԻՈՑ.

ՄԱԹՕ Սովորյի մարդ :

ԵԱԳՈՐ ՍԵՐԳԵՅԻՉ . Սովորյի մարդ :

ՔԵԹԷՎԱՆ . } . . . Եագոր Սէրգէյիչի քոյրերը :

ՄԱՅԵԱՅ . }

ԿՈՍՏԱ Եագոր Սէրգէյիչի որդին

ԱՏԵՓԱՆ . } . . . Մայեայի որդիքը :

ՆԻՆՈ . }

Անցքը պատահում է Թիֆլիզում Յունիս ամսին :

ԴԻՊՈՒԱԾ Ա.

Սոփիոյ, Եադոր Սէրգէյիչ, Գեթէվան և Մայեայ,

ՍՈՓԻՈՅ.

Ձէր փուրգունի գալու վուխտը չէ՞.

ԵԱԳՈՐ ՍԵՐԳԵՅԻՉ.

Ա՛յ հօրէսայ փուրդիօր վուր է դուքայ էլի՝ սահաթի ու
թը թամամի թէ չէ՞, նա էստի կուլի :

ՍՈՓԻՈՅ.

Իժուժ Եադոր Սէրգէյիչ լաւ փուրգունչիկնիր էլայ ունէ՞.
դուն վուր հիշնիր չիս գալի, մինք ախար անողամարթ կու-
լինք, փուրգունչիկնիրն էլայ մէ կարքով օմքին պիտին ըլի, վուր
ճամփին տիրութիւն անին միգ, ո՞վ գիտէ ան կալսը՝ չըկո-
տըվի ու ան ձիանիրը չըխրտնին :

ԵԱԳՈՐ ՍԵՐԳԵՅԻՉ.

Ձէ, Սոփիոյ ջան, փուրգունչիկներու համա դուն մի՛ դարդ
անի. մէկի տիղ առիւլիմ վուր իրիքը դան :

ՍՈՓԻՈՅ.

Է՞ս ինչ է քան, իրիք փուրգունչիկնիրս վնւրն է, արա՛ ի-
րիքը բա թաւշի վիտլի,² մէկն ըլի ու խէրով օմքին ըլի :

ՄԱՅԵԱՅ.

Արա՛ հոու համայ դուն ինչն իս խօսում, իրիքն ուփրո
լաւ չէ՞. ճամփին մէ իմքին պատահի, տղամարթու տիղ կու
բռնին :

ԵԱԳՈՐ ՍԵՐԳԵՅԻՉ.

Սոփիոյ ջան, մէ տիս, սահաթի քանիսն է :

ՍՈՓԻՈՅ.

Ինչէ՛կ քի, վուր սահաթն է միտդ գալի . . . ո՞վ գի-
տէ ուրիշ տղամարթներու պէս կնգատ թալ շէմօէվէրի³ է-
լի, ու խէչի դուռը գնալու վուխտը կու կարքիս ու կու սար-
քիս ամէն բանը : Ամէն բանումը կի իս իմ ճիւլվում ու, է՞ս ինչ
է, գէթաղվաթ⁴ . . . էստի գողինքն է ածած, էնդի բոխչե-
քը . . . էրնէ՛կ ձիգ, վուր սրանիրդ համփիրում է ու էս թահար

1 Սէլի ակը : 2 Ի՞նչ գլխիս եմ տալի : 3 Գլուխդ յետ կու դնիս : 4 Զեղի ղուրբան :

այլիաքօթումը՝ հանդարտ նստոտած իք : Գա՛ . . տղամանրթ իս .
 . . վի՛ կաց ձեռնիրդ ժաժ տո՛ւ , վուրդիօր վուր է՝ փուրդունը
 գուքայ , բարգնեցուս սիրուն դարսէ՛ , ախլաւուրէ՛ ու իժում՝
 վուրթէնը գուղնս գնա՛ :

Քեթիւ՛ւն .

Հա՛ . . . ի՞նչ է . . . իմ հարսը ղուրթ է ասում , տղա-
 մարթն էլ պիտի տղամարթ ըլի՛ :

ԵԱԳՈՐ ՍԷՐԳԵՅԻԶ .

Սոփիոյ . . . մէջեր ասա՛ , վուր սահաթն է , ախար ղու-
 լուղ պիտիմ գնայ , կու ուշանամ . . . լաւ չէ՛ :

ՍՈՓԻՈՅ .

Վի՛հ , քա՛ . . . իս իմն իմ ասում , սա էլի իրանը : Ի՞նչ
 դառաւ էտ ղուլուղը ձիղ ամա . . . տան համա կի էլ պէտկ
 չեք գալի ու

ԵԱԳՈՐ ՍԷՐԳԵՅԻԶ .

Բաս գուղնս , վուր ղուլուղը թողնիմ ու քաւ բարդը սար-
 քիմ ու կարքիմ :

ՍՈՓԻՈՅ .

Լա՛ւ է , լա՛ւ է , չուստ գնա՛ , ղուլուղդ չըսառի . հանաք բան
 չէ . . . բաւքի միլիօննիր մօդ անիս ու կալապերով ման ածիս
 կնգառ :

Եսգոր Սերգէյիչը գուրս է գնում .

ԴԻՊՈՒՍԾ Բ .

Սոփիոյ , Մայնայ , Քեթիւնն և Կոստա .

ԿՈՍՏԱ .

Տուն վաղելով . Դէղի՛ ջան , փուրդունն էկաւ այ , ջալդ , ա-
 սում է բարգը կրեցէք :

ՍՈՓԻՈՅ .

Աբա՛ , մէ տեհնիմ ի՞նչ թահար իմքին է միր փուրդունը
 (դառնալով դէպի Քեթիւնն և Մայնէն) . քա՛ . . . չեք գալի՞ , գնանք
 տեհնինք :

Ամէնքը գնում են փուրդունի մօտ :

ՍՈՓԻՈՅ .

Մէ մտիկ տա՛ս ը՛հ , Թուրքի փուրդուն է բերի՛ , իս ասի

1) Խառնուածքումը :

Մայրանի փուրգուն բռնեցէք, սրանք էլ իրանցն ին արի : Ա-
խար իս էս Թուրքերուն ի՞նչ իմաց անիմ . . . վուր ջուրը նընգ-
նիմ : Եստի մահիկ տան, չուրս ձիու մագիար¹⁾ իրիք է լծած .
. . . ախար ասում էք մի՛ խօսի, վո՞ւնց չըխօսիմ սիրտս կի տրաք-
վում է նա . . . ի՞նչ սիրտ պիտի, վուր էս Թահար բաներուն
համփիրէ :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Մի՛ շփոթուի Սոփիոյ ջան, ինչի դուռը գնալիս, էտ-
ղըդայ չին չարանայ : Իրիք ձի է, Է՛հ դուխը քարը տայ, էտուն
կու դիմնանք . . . համա էս Թուրքերուն ասա՛, ի՞նչ պիտինք
անի, դժարն էս է :

ԴԻՊՈՒԱԾ Փ.

Առաջինը և Ստեփան,

ՍՈՓԻՈՅ.

Տ՛ախար էս փուրգուն չիկներուն ի՞նչ չարա կուլի, վուր
միր լիզուն չին գիդի :

ՍՏԵՓԱՆ.

Չալոյ²⁾ ջան, իմ բիձէն գնալիս առաւ ինձ, Թէ փուր-
գուն չիկներէմէն մէկը Ռսէվար խօսիլ գիդէ . այ իս խօսմ Ռսէ-
վար գիտիմ, ինչ վուր ուզենաք, ինձ ասէք, ու իս նրան Ռ-
սէվար կօսիմ :

ՄՍՅԵԱՅ.

Հա՛, բաս Թէ Ռսէվար գիդացիլ է, լաւ է էլն : Սոփիոյ
աբա հիմի բարդը կըրինք էլն, ո՛ւր գիդէ ինը սահաթն անցը-
լի :

ՍՈՓԻՈՅ.

Ի՞նչ էք ասում, ի՞նչ բարդ կըրիլ . էրնէկ գիգենամ, վուր-
դանցի էք խօսում : Աբա վունցօր իս իմ լիզվով կու իմաց անիմ
փուրգուն չիկին, ուրիշն ինչի՞ կօնէ : Ստեփանն ի՞նչ Ռսէվար գի-
դէ, վուր ամէն բանը լազաթի իմաց անէ սրանց :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Քա ի՞նչ անինք, հիմի վունցօր ըլի եօլա կեհանք էլն :

1) Փոխանակ : 2) Հորս :

Խօմ ջուրը չին ածի միզ ու, ախար սրանք էլ աթմորթիք ին, հոքի ունին :

ԱՌՓԻՈՅ.

Է՛հ, մէ խօսկով քու ախարէն ըւի իմ միզաց տէրը, վուր միզ անդէր մոռնողուէի էթող, ու էս անհաւատ Թուրքերու ձեռը դցից էլ ի՛նչ կու օտկիմ : Ստեփան զնա՛ք ջին աւսա, վուր բարդը կըէ, մինք էստի կու դարսինք. հէնց ապրիս, մէ կոստին էլ ասա՛ էստի դայ :

ԴԻՊՈՒԱԾ Դ.

Առաջինք և կոստայ :

ԱՌՓԻՈՅ.

Կոստա ջան, գէնացվալոս գէղէն, մէ զնա՛ իմ հօրանց տուն, քու զիդիդէդին ¹ ասա, վուր ջալդ հաղուր : Մինք էնթէնը կու անց կենանք ու նրան էլ փուրգունը կու նստեցինք : Չուստ ² զնա՛ գէթաղվանէ, կուլն նա իսկի խաբարութին չունենայ, թէ մինք առսւտէ հան ինք գնում. էրէգ իս նրան ասի, թէ իրիդնապահը հովին պիտինք դուս գնայ : Քու աւնումին մեռնիմ, վաղելով զնա՛, չուստ ասա, գնում ինք . էլ չը ուշանա՛ք, վուր էտի էլ բանդ չըլինք ³, առանց էն էլ բովականի ուշացիլ ինք :

ԿՈՍՏԱ.

Լաւ է գէղի ջան, էս սահաթին կէհամ :

(գնում է)

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Բարդ էլի կայ, թէ էս էս է :

ԱՏԵՓԱՆ.

Վա՛ օխնածնիր էլի դուղը . . . փուրգունը սպիլ դա սպիլ ⁴ կի լքցուեցաւ ու, մէջն ո՞վ դիդէ էլ տիղ չմնայ, վուր մինք նստաինք :

ԱՌՓԻՈՅ.

Աբա էկէք, նստոտեցէք, լաւ է, էլ խօսելու վուխար չէ : Քեթէվան, Մայեա՛ էկէք նստոտեցէք :

(Ամէնքը նստում են փուրգունում, վերջը Ստիփան.)

1) Մօր մայր : 2) Շուտով : 3) Զխանդարութիւնք : 4) Դիլէ ի դլուի :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Ո՛վ Սուփ Գէուրքի զօրութիւն... զո՛ւն միշտ սաղ սալամաթ՝
հասցնիս քու զուռը :

ՍՏԵՓԱՆ.

Մի վախենաք փուրդունի շուռ գալեմէն, տեհնումիք ինչ
ղաղիմի իմքին է, ու ձիւսնիրն էլ ինչ սիրուն դինջ գնումին.
ձալո, ձալո մէ տիս սահաթի քանիսն է, նշնինք, տեհնինք,
թէ քանի սահաթումը մինք Թէլէթ կու հասնինք :

ՍՈՓԻՈՅ.

(ժամացուցին մտիկ տալով) Ինք սահաթը թամամ¹ է :

ՍՏԵՓԱՆ.

Բան ասա՛ կէս օրին անպատճառ տիղը հասած կուլինք
էլի. իրիք սահաթեմէն աւելի խօմ չի քաշի միր հաղանցեմէն
էնդի գնալը :

ՄԱՅԵԱՅ.

Ինչո՞ կու քաշէ, միտք չէ՞, վուր հերու մինք դրուստ էր~
կու սահաթումը հասանք, համա. էն վուխար տղամարթ ու~
նէինք, հիմի չեմ գիշի, բաներուս վճնց կուլի :

ՍՈՓԻՈՅ.

(դուրս մտիկ տալով) Ախար էս վճար քուջօքն ինք գնում, մէ
իմաց արա՛ էդ Թուրքին, վուր իմ հօրանց կուռը տանէ է :

ՍՏԵՓԱՆ.

Պասլուշի՞ էտօ կուղի՞ իդօշ, վճն, վճն տուգա նա լէվօ ըս~
տուպայ², Ձալո, այ հիմի էս ձիր հօրանց քուչէն է, էրնէկ
դէդէտ հաղեր էլայ ըլի :

ՍՈՓԻՈՅ.

Կանգնեցնիլ տո՛ւ, ու մէ վազի իմ դէդի մօդ, ջալդ բի,
մինք էստի կու մնանք ձիդ :

Ստեփանը գնում է :

ԴԻՊՈՒԱԾ Ե.

Սոփիոյ, Քեթեվան, Մայեայ և Նինո. յետոյ Մաթօ, Ստեփան

և Կոստա :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Լաւ խէլիմ³ ժուդ ուշացան այ :

1 Ողջ և առողջ : 2 Լրացած : 3 Է՛յ, ինձ անդա՛ն արա՛, վերթէնն իս գնում,
հորենայ էն կուռը, զիրա ձախ գնա՛ : 4 Բաւական :

ՍՈՓԻՈՑ.

Սիրտս տրաքվում է, համա ի՞նչ անիմ: Մէ սիրտս տալիս է, փութը գունեմէն զուս թռչում ու գնամ տէհնիմ ի՞նչ խաբար է, մէ կռնէմէն էլ ամանչում իմ խալխեմէն: Գեթաղվաներիթ, ախար ինձ չիք խղճում, տասը սահաթը հիմիսկե վէտ թամամ էլաւ. . . ի՜Ֆ . . . ի՜Ֆ . . . Էնէկ իմ աչկին, բան է վուր մինք արինք էլի . . . Կէս օրուայ էս շաք կրակին վուր-թէնը պիտինք զնայ:

ՆԻՆՈ.

Չալը ջան, զուրթ տասը սահաթն է՞:

ՍՈՓԻՈՑ.

Հա՛քու աշիւը, խոմսուտ չիմասուամ:

ՄԱՅԵԱՑ.

Հիմի ի՞նչ անինք, թող տասը սահաթն ըլի, միր խաթ-րու խոմ չիս բանդ էլի էստի, քու դէդի միղն է, մինք ի՞նչ անինք:

ՍՈՓԻՈՑ.

Իս խոմ ձիզ վունչիչ չիմմիղ զնում հոքուտ, համա իս էլի արմնում իմ, թէ նա էսքան ժուգ ինչի՞ ուշացաւ:

ՆԻՆՈ.

(փութը գունեմ զուս վտիկ տալով) Հորէնա՛ ձալը ջան հօրէնայ գալիս ին, դէդէտ էլ, Ստեփանն էլ ու Կոստէն էլ:

ՔԵԹԵՎԱՆ.

Վունչիչ մի՛ ասի, քու դէդին, թէ Ստուռձ կու սիրիս, սիրտդ կու շփոթուի իս գիղիմ:

ՍՈՓԻՈՑ.

(կրա մօրը) Օխնածնիր, էսքան վուխտ ո՛ւր էիք, էսղըդամի էլ կու ուշանա՞ն, թամամ մէ սահաթ է ձիզ էստի մնում ինք ո՛ւ էս վո՛ւրդանցի է. հիմի լաւ է էս պապանաքումը՝ էրկու իրիք սահաթ փութը գունումը դանջղըէ վայ՝ ըլիլը . . .

ՄԱԹՕ.

Քախ ի՞նչ անիմ. . . դուք վուր ուշ ըլիք զուս էկի, իս ի՞նչ միղ ունիմ էտումը:

1) Շուք կրակին: 2) Վեր ու ներքիս ննդնիլը:

ՍՈՓԻՈՅ.

Լաւ ուշ չէինք դուս էկի, համա լաւ է, ինչ էլաւ էլաւ :
Մաթօն, Ստեփանը և Կոստէն նստում են :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Ամուժ է գեթաղվաթ մեյգանն է, էտ փարդէքը վէր քա-
շեցէք, վուր չերևանք :

ՍՏԵՓԱՆ.

Ի՞նչ վաւստի ամուժ է, ի՞նչ իք ասում. էս թուրքն ասում
է, թէ էստի ասում է պիտինք փուրդունը կանգնեցնի ու ձիա-
ներու վուտնիրը նալնի :

ՍՈՓԻՈՅ.

Քա էս ինչ խախուժին՝ էր գենացվալէթ, վնւրդանցի
է, թէ ձիաներու վուտնիրը հիմի պիտին նալնի . . . աբա է-
տու համայ իմ տրաքվում է . . . ըհ, եագոր Սէրգէյիչ, միր
միզայ տէրն ըլիս դու . . . տօ տղամարթը էնքան զլիսավու-
րութին վնւնց չունենայ, վուր քրիհէլիս տէհնէ, թէ ձիանե-
րու վուտնիրը նալնած է. թէ չէ : Սբա հիմի իս ի՞նչ անիմ .
վնւր ջուրը նեգնիմ . . . ամուժ չէ . . . պը չէ, վաւ էս-
ղզայ անց ու դարց անտնիրը պիտին միր ալուէքնիրը անդղի :
Ստեփան ջան, թէ քու արիվը կու սիրիս, էն Ռսէվար դիդացող
փուրդունչիկին մէ ասա, թէ տօ ճար կորած, էս բան էր, վուր
միր գլուխը բերլօր . . . շատ էլ ատիմ ի՞նչ կու օտկիմ . . .

ՍՏԵՓԱՆ.

Նալնեցին պրծան, լաւ է զալմաղալը միշտայ արէք², ամուժ
է, խալին ի՞նչ կօսէ, թէ էս ի՞նչ հարայ հուրուց ունին : Ձա-
լօ փուրդունչիկին ասում է, թէ իս էլ չիմ դայ կօսէ ձիզիդ, իմ
ախպէրը կու տանէ ասում է ձիզ :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Էստի էն ձխլած բիջը³ վուր նստած էր, նա⁴ . . . Սոփիո-
յին սըտում ինք, համա խիզը գրուստ է ասում :

ՍՈՓԻՈՅ.

Տօ դուն էլ էնքան տղը աղլամաղ⁴ վնւնց իս, վուր մէ
չատիր, թէ ախար էս պստի բիջը վնւնց կանայ տանի միզ :

1) Խայտառակութիւն : 2) Վերջացրէք : 3) Փոքր տղայ : 4) շշկուած :

դա խելի կանայ ձիաներու գլուխը զաւթի¹ :

ՍՏԵՓԱՆ.

Չալօ ջան, էն Ռսէվար զիդացողն ասում է, թէ էս պրստի ախպէրս ինձմէն ուփրօ² լաւ գիշէ ձիաներու քշելը. պտորելով թենին մի.ք մտիկ տայ ասում է, շատերուն փուրղուհնով տարիլ է Ղարաբաղ, Բաքու ու սաղ սալամաթ հիշէ բերի :

ՍՈՓԻՈՅ.

Գըւլիսը քարը . . . թէ էտէնց է, բաւ ասան չուստ դայ նաթի ու քշէ³ :

Փուրղունչիկը նստում է և քշում է :

ՍՈՓԻՈՅ.

Իմ մարթը իրիք փուրղունչիկ էր բռնի իրա խիլքումը, հայ գիշի հայ . . . էն կի չի գիշի, վուր հիմի մէկ լաչաթ-րխանի⁴ աբոյն ինք մնացի :

ՍՏԵՓԱՆ.

Էն մէկէլ վրա իրիք փուրղունչիկը վուր չէր, հէստի զալմաղալ էր գցում, հէստի խաբընիր ունէր, վուր խալիսը ձիւ⁵ բռնից ու սուս կացրուց. ասում էր, թէ փուրղունի էր-կու ձին իմն է, իս էլ պիտիմ նստի ու քշէ :

ՄԱԹՕ.

Ի՞նչ հաջաթ⁶ էր վուրթի, թիղ նա էլ էր էկի ի :

ՍՏԵՓԱՆ.

Վ ունց թէ նա էլ էր էկի, իժում գիշիս ի՞նչ հառամցաղայ⁷ օմքին էր, սրա ձեռներէ մէն վոթիրը⁸ կու խլէր ու ինքը կու քշէր. էտումը էն էրկուսի մէջը հէստի կռիւ կու ննգնէր, վուր էլ չիմ կանայ ասի :

ՄԱՅԵԱՅ.

Հորէսայ⁹ զաստավին¹⁰ հասանք, էլ խօմ նա չի կանայ միլ հասնի :

ՆԻՆՈ

(զուրս մտիկ տալով) Չալօ . . . ձալն . . . մէ մտիկ արան հի-

1) Աւելի : 2) Պտտիկ : 3) Հաղիւ : 4) Վնաս : 5) Անտառի : 6) Լիւմնիրը :

7) Ահն : 8) Քաղաքի զուրը :

ուռէմէն զիբա միզ ովոր վազումէ, ուլ գիդէ նա ըլի այ :

ԱՌՓԻՈՅ .

Նա կուլի էլի , ուրիշ ուլ ունիմ գալու . . . Հիմի զահլե-
նեբուս պիտի տանէ . . .

ՔԵԹԵՒԱՆ .

Ի՞նչէ ուզում էս հառամգաղէն ձիանիրն ինչի՞ է
խրանեցնում

ԱՏԵՓԱՆ .

Էլ ի՞նչ ինչ է ուզում . էրկու ձին իրանն է , ուզում է հիդ
անի ու տանէ :

Ձիանիրը յանկարծ խտանումեն , վազում են անկարդ և անկանոն ,
նոր եկած Թուրքը երկու ձիու վրամբ բռնած դուռումէ , ու շունքներ տա-
լով : Փուրղունչիկը վեր է ընկնում փուրղունից :

ԱՄՆԵՆՔԵԱՆ

(լալով և դռնելով) Այնքան զէնացուալէ՛թ , վայ գէղի ջան ,
ձա՛յո ջան . . էս ի՞նչ էկաւ միր գլուխը . . . էս ի՞նչ օր էր .
. . ի՞նչ սահալթ էր գեթաղվալթ , վուր մինք ճամփոյ նըն-
գանք . . . վայ . . . վայ . . . վայ . . . մէ մաիկ արէ՞ք էս անիծածնիրը
ինչ քաւալթ առ ասլանի՛ պէս սրիլ ին անդճ ընիրը , ու սար ու
ձուր ին ննգի , դե՛ . . նա . . յուա . . լէ՛թ . . էս վուրթէնն է տանում
միլ . . . Ո՛վ Սուլի Գէուրքի զօրութիւն . . . տա՛ , տա՛ , տա՛ , տա՛ .
. . բաթմիշ կօնէ՛ 2 , բաթմիշ կօնէ՛ . . . էն խէվումը հոքով ու
մարմնով կու կորցնէ՛ միլ . . .

Այս ժամանակը ճանապարհին պատահումեն քաղաքացի չորս տը-
ղայ , որոնք լսելով փուրղունի մէջ նստածների աղակը ուղեցան խա-
նալ , թէ ի՞նչ բան է պատահել :

ԱՄՆԵՆՔԵԱ .

Օ՛տ . . . կե՛ . . . յէք . . . ո՛վ իք քրիստոնէք . . . թէ ձիր Աս-
տուձը կու սիրիք . . . օտ . . . կե՛ . . . յէք . . . էս էս է կորչում ինք .
. . . բաթմիշ ինք ըլում . . . թէ ձիր աղիղ արիւլը կու սի-
րիք . . . մէ ձիաներու առջիւլը կարեցէք մէ փուրղունը
կանգնեցրէք . . .

Տղերքը չուտով բռնեցին ձիաների զլնները և փուրղունը կանգնեցաւ :

1) Կատարած առիւծի : 2) Կիրթմանէ :

ԱՄՆԵՆՔԵԱՆ.

Ի՛տ, էտ. էտ, էտ . . . անսկամ, անհաւատ Թուրքեմէն
մէ ազատեցէք միգ . . . բա . . . բա . . . բա . . . Կոստրից միգ է-
լի, խտակ արներուս ցամքեցրուց . . . էրեխէրքս լիզապա-
տառ էլան շէնի ճիրիմէ՛թ . . . (դառնալով դէպի երկխերքը)
դենանցուալթ, դէդէն, հիմի էլ մի՛ վախենաք . . . պրծանք,
վուրթի . . . պրծանք

ՄԱԹՕ

Շնորհակալ ինք վուրթիք ջան . . . Աստուծ ձեզ կինք
ապ, խմարսը դառնաք, ձիր մէ օրը հազար շինէ, վուր միգ
սատանի փաէմէն թափեցիք¹ . . .

ՄԱՅԵԱՅ.

Թէ ձիր արիվը կու սիրիք, էդ Թուրքին չթողնիք ձեռնե-
րէմէտ, Թէ էէ ճամիին ուփրօ փիս օրիւր կու շանց տայ² դա
միգ

ԱՆԾԱՆՕԹՆԵՐ.

Դուք մի՛ դարդ անի դէդի ջան . . . (Թուրքի քաչալ զը-
խին թրխիացնելով) մինք սրա հէրը կու անի՞ծինք . . . Էն-
քան ջարթինք սրան, վուր տիրեմէն էլ չկանենայ ժաժ դայ :
Անձանօթները փուրդունչիկին նստադրին իրա ակող, վոժերը տուին
ձեռը, ու փուրդունում նստողներին «մի՛ վախենաք, հիմի էլ ա՛հ չունիք,
դոստօղորո՞՞ ձեզ ամա զինջ զինջ կեհաք» ասելուց յետոյ գնացին ի-
րանց ճանապարհը :

ՄԱԹՕ.

Փառ քիզ Աստուծ, վուր միգ չար խիփաթեմէն⁴ պրծեց-
րիր . . . Կէս սահաթ առաջ գանա իս էլի փլփր կօնէի, թէ
կենթան պիտինք մնայ . . . մեռնի՛մք ու օղորմութենին . . .

ՆՈՒՆՈ.

Չալո ջան, վուր սահաթին էինք հասնում Թէլէթ,
(ծիծաղելով) մնամասինք, թէ կէս օրին տիրը կուլինք այ . . .

ՍՈՓԻՈՅ.

(Ժամացուցին մօրիկ տալով) Ի՞նչ կէս օր . . . այ հօրէս,
վուրդիօր վուր է էրկու սահաթը թամամ կուլի :

1) Ազատեցիք : 2) Յոյց տայ : 3) Արձակ համարձակ : 4) Տարաբաղդու
թիւնից :

ՔԵԹԵՎԱՆ.

Ի՛հ քա՛ . . . զլուխը քարը տայ , թէ մէ պատի կու ու-
շանանք . . . ինչիկէլ իրիգնապահը խօմ կու հասնինք տիղը :
Դուն կինք ասա, թէ չէ՛ . . .

ՄԱՅՆԱՅ

. . . Էտ դիմ գրուստ է . . . աբա ի՞նչ քու խօսկի ջուղաբն՝
է . մագրամ՝ թէ դուք էլ կօսիք քաղցած իմ . սիրտս հէս-
տի մծրվում է՝ , վուր հէնց գիզենաս թէ մէ ամուսնայ քաղ-
ցած ըլիմ . . . մնամ վուր դուք էլ իմ օրումն ըլիք : Մէ-
քիչ խմբին բերէք ուտինք, բերներուս խափինք . . .

ՍՈՓԻՈՅ.

Էս օրուայ օրը , իմ Կոտի արիվը գիզենայ, բերնումս մէ
փշրանք չէ՛ մտի : Առաւիռները սովոր իմ , խօլմէ զակուսկայ՝
կօնիմ . . . էս օր աբա ի՞նչ հայ ուտիլն էր միտս գալի . . .
ձլիւ կարքելումն ու շինելումն էի . . . Ինչի՞ . . . բլումս՝ խմբ-
նիր ունինք . . . ձուգ կայ, խիզիլալայ կայ, պանիր է, հաց է,
. . . հանեցէք մէքիչ սրաներուս հիգ բերինք : Սանփան ա-
ռաչ դուն փուրգունը կանգնեցնիլ տո՛ւ :

ԱՏԵՓԱՆ.

(Թուրքերէն «կանգնեցրո՛ւ» ասելը չղիտենալու պատճառաւ, փուր-
գունչիկի կոնիցը քաշում է ասելով) ստո՛ . . . ստո՛ . . . ո՛ . . . ո՛յ . . .
եա՛խշի, եա՛խշի՝ . . .

ՍՈՓԻՈՅ.

Քա՛ զուրթ լաւ միտս էկաւ , կարմիր ձրվանիր էլ խօմ
ունինք . Նինո ջան քու տակը խալիչէն վի քաշէ՛, սալիէթ կումն
է հանէ՛ :

ՄԱՅՆԱՅ.

(դառնալով դէպի Բիթէվանը) Մնամ գինու ստաքանը՝ դա-
լիս դուն զրիր ջիբդ՝ (քաճածիծաղով) . քու ջիբը խօմ ասծու
օխնած է, մէ ամուսնայ զապաս՝ կու մանի մէջը :

Նստում են ամէնքը միասեղ , սուրբի փոխանակ մէկ սալիէթը են
փռում փուրգունում և ուտելիքները վրէն դարսում) :

1) Պատասխան : 2) Բայց : 3) Սիրտս ներքէ քաշում : 4) Երբեմն նախաճաշիկ :
5) Շատ : 6) Կանգնի, կանգնի լաւ է : 7) Բաժակ : 8) Գլուխ : 9) Պաշար :

ՄԱԹՕ.

Քա՛ն էս Թուրքը խօմ՝ գինի չի խմի, սխալեմէն ¹ չիք բերի՞, վուր մէ պստի տանք սրան :

ՍՈՓԻՈՅ.

Աւրաղն իս ասում . . . Էտ ինչ խօսկ է . . . բա՛ն առանց էն քաղկեմէն դուս դալ կուլի՞, ո՞վ դիդէ . . . բիջ է . . . բաղմնէ ² է . . . ջուր բերող է . . . ամէնին մէ մէ բունեկա կու խմեցնիմ . վուր էլգամ բան դնելու վուխտը, չը ալարին ³ . . . ուրախ ուրախ խնդմնդալով ինչ հրամանք անիմ մէնը մուտումը ⁴ ստիղծին : (տեսնելով որ Կոստէն երկրորդ ստաքանն էլ հաղրուում է վեր կալնել) : Քիզ չե՞ն ասում, վուր մէ ստաքնեմէն աւելի ար շէգփերիմ ⁵ Էս վուրդանցի է գէթ աղվաթ . . . իս էլ էրկու ստաքան գինի պիտիմ խմի ու դուն էլ . . . Սստուճ կու վի կալնե՞ . . . (փորը ցոյց տալով) իս քիզ էս փուրումն իմ ունեցի ու մինձացրի . . . վէրդի վուրթի վէրդի քու բանը չէ . . . իս լօթի ⁶ օմքնիր չիմ սիրի . . .

ՄՊԹՕ.

Հա՛ն վուրթի դուրթ է ասում Սոփիոն : Սստուճ օր տայ մինձանաս, էն վուխտը ի՞նչքան քէփդ տայ խմէ՛, քիզ ձեռք բռնող օշով չի բլի . . .

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Քա՛ն, ի՞նչ վրայ թափեցանք խիղճ՝ էրեխիս, ի՞նչ իք ուզում սրամէն . (դառնալով գէալ ի Կոստէն) վի՛ կալ վուրթի խմէ՛ . . . բաս էսքան շահմայեայ ու խիղիւլայ կերաւ անհայ . վրէն գինի չախի խմէ՞ . . . ա՛ւ կուլի իժում ջուր խմէ ու էս անտէր ու անտիրական տիղը փուրը կտրաէ, հիմնդանայ ու միր դլխին խաթաբալայ ⁷ դառնայ . . . չիմ գիդի իժում ի՞նչ պիտիք անի . . .

ՍՏԷՓԱՆ.

Լա՛ւ է, հերիք է . ծանդը ու բարակ ուտիլը ու մասլահաթը թը թողէք . . . դուս մտիկ տուէք ինչ քամի է . . . արա՛ն դուք նեքսի քնջնումը վուր կուչ էկած ըլիք, ի՞նչ կու խմանաք, թէ ի՞նչ խաբար է . . . հէստի քամի է վիկացի, վուր

1) Այսինքն՝ արայ : 2) Այդեպան : 3) Ձը դանդաղին : 4) Բոսի :

5 Զի վայելի քիզ : 6 Արբեցող : 7 Չարչարանք :

դիւի դեղինը զժլուամ է . . . (մէկ մէծ չափ ստաքան արաղո վ
լքցնում է ու փորդունչիկին ապրով առում է) սա էլ էս խմէ՛, ու ի-
ժում հայդս, դողը . . . ըն . . . պիտինք շտապով գնայ, թէ
չէ էս քամին ու թողը լաւ բանի նշան չէ՛ :

ԱՌՓԻՈՅ.

Նինո ջան, ջալդ մօդ արա՛ւետունք դէթաղվայ, ամէն բա-
նը, վունցօր քիզմէն դիպենամ լաղաթի տիղաուրէ . . . սալ-
վեթիկումն էլ մէ պստի պանիր ու հաց կապէ . . . ի՞նչ դիպիմ
աթմորթութին է, կուլի ուշանանք, ճամփին էլ մէ սամ-
խար կօնինք ¹ :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

(փուրդունի շարժու ժամանակը) Ո՛վ մուրազատու Սուփ
Դէուրքի պօրութին, փոխ էհամ քու օղորմութենին . . .
(փուրդունը յանկարծ դարի վեր տեղի վրայ բարձրանում է ու ցածրա-
նում է) ո՛ւ . . . ըն . . . խոն . . . թէ . . . նո՛վ . . .
հա՛ . . . հա՛ . . . ա՛ . . . ա՛ . . . պը՛ . . . ըն . . . ո՛ւ . . . ո՛ւ . . .

ՄԱՅԵԱՆ.

Ի՞նչ էլաւ քի, քա վերչացրու էլի՛ :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Քա՛ ի՞նչ վերչացնիմ, լիզվի ծէրին հէստի կծեցի, վուր
նիլ գիդէ մէ շահնուցի տօլ լրչացաւ .

ՄԱԹՕ.

(Դառնալով դէպի Նինոն, որ փուրդունի վեր ունիւրքն ընկնելու ժամա-
նակը վրայ էր ընկնում իրա մօտ նստողներին ու փէշերքը քաշում) :

Վի՛հ քա՛ . . . ի՞նչ էլաւ քի, դեթաղվա՛թ փիշիւրքս կի պատըն-
տից ո՛ւ . . . քա (ցոյց տալով կոտտի վրայ) սա էրեխայ չէ՛, վուր
իրա համա դինջ նստած է էս ով է քա՛ . . .

ՆԻՆՈ.

Վ ուի ի՛նչ : . . . իժում վուր շուռ դայ, իս ի՞նչ անիմ . . .

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Քա ի՞նչ պիտի անի, շուռ դուքայ՝ շուռ դայ, ղաբուլ չի՞ս ²
ինչ էսքան հոքուս, էն էլ քի . . . է՞ս ով է քա . . . սուս
կա՛ց, քիզ ամա վեր ննգի, էլ ձէն, ծպտուն չհանիս, թէ չէ

1) Քիչ հաց կուտինք : 2) Անդառական էս էլի :

իմ ախպուր արիվը դիդենայ, ցինցիմ¹ փուրդունեմէն դուս
կու շպռտիմ:

ՄԱՅՆԱՅ.

(դառնալով դէպի Ստեփանը) Իս էլի քի վըայ իմ արմցած
մնացի . . . բաս դուք շկուէն² ինչի՞ իք զնում ու գալի ան-
միղ տիղը, վուր էսէնց վուխար մէ էրկու Թուրքեվար խօսկ
դժարանում իք մէկամէկու վըայ ասի . . . բաս էն տանը ամէն
օր ինչօր Թուրքեվար ատա բատա իս անում ու խժբշտում իս³
էն ի՞նչ է . . . դիդումուծ ինդ էլ լիուցուայ համա իս պա-
հում, թէ իմքին գիղիս, նիղ օրն էլ էս է, պէտի ածա էլի:

ԱՏԵՓԱՆ.

Աբա վուր դիդենամ, էլ ի՞նչ ձիր ասիլը զուղիմ, դուք
հենց դիդիք, թէ վուր կարթալ գրիլը գիղիմ, խօսիլն էլ կու
գիղենամ:

ՔԵԹԻՎԱՆ.

Բաս էն կարթալը ըս թավշի վելիլի, թէ վուր խօսիլ չը
կանենամ:

ԱՏԵՓԱՆ.

Ա՛յ հիմի իս Ֆրանցուզեվար էլ կարթում իմ, համա մէ
խօսկ վունց հապանում իմ . . . խօսիլը խօմ աստուճ պա-
հէ. . .

ԱՌՓԻՅՑ.

Խաչը դիդենայ, անմիղ տիղն ինք միր վուղերը խարար ա-
նում, ու միր էրեխանցը շկուէն զըդում . . . ի՞նչ է մէ խօ-
սիլ էլ չին սովորում: Ստեփանին վուր էտ հալն իմ տեհնում,
իմ կոտի արիվը, մէ սրտի իմ գալի էրեխիս էնղանց դուս բերի:

ԱՏԵՓԱՆ.

Հորենա՛ Մայեսց ջան քարկապիլը⁴, մնամ էս պիտի
ըլի:

ՄԱՅՆԱՅ.

(փարզէն վեր քս հելով ու դուրս մտիկ ստալով) Հա՛, վուրթի
ջան, հէնց էտ է . քու բիձէն կօսէ խօլմէ, թէ քարկապիլը
Թէլէթի ճամբի զրուստ կէսն է.

2) Ողջ ողջ: 2) Ուսումնարան: 3) Վատ զրէլ և կարգող: 4) Քարտո դառ ի
վայր է, որ համարուում է Թէլէթի ճամաղապհի կէսը:

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Թէ վռնցօր էս կէս ճամփէն ջալդ անց կացանք, էնէնց էլ մէկէլը կու անց կենանք, ձիւ ասիմ կէս գիշերին ձլել Թէ հասնինք տիղը :

ՍՈՓԻՈՅ.

Աստուծ վռչ անէ քա՛ն, անիծումի՛ս . . . տեհնումիս ինչ զրգռալով գնում ինք, Աստուծով ումիկ ունիմ մէ սահաթուայ, ան շատ շատ էրկու սահաթուայ էգնէն տիղալուրած էլ ըլինք ու ամուլարներուս էլ խփխփալով իփ ըլի գալի :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

(փոքր մտածելուց յետոյ) Էտ կի չէ ու, նետայի գիպենամ իմ ախպէրը ջէր դուս էկած կուլի Թէ չէ, քոռանայ քու Քեթվանը, մինք սիրուն քէփ քաշելով զրգռեցնում ինք, ու նա ո՞վ գիպէ քարափներու վճուր դարիդուսումը մէճկն ու ծնգնիրը կտորտելով զիվեր ըլի գալի :

ՍՈՓԻՈՅ.

Չիմ գիպի, մէնակ քու սիրան է էրվում նրա համա՞, միր սիրտը դանա ¹ քար է՞, դանա իս չիմ դարդ անում նրա համա՞ . . . հէնց տսինք քու ախպէրն է, քա՛ն հաղեր ուփրօ իմ մարթը չէ՞ . . . վուրդի ախպէրը, վուրդի մարթը . . . արա՛ն ախպէրն ու մարթը մէկ ինչի՞ կուլին . . .

ՓՈՒՐԳՈՒՆՉԻԿ.

(Յանկաբծ փուրգունից վէր թռչելով, տեսնում է, որ տարմաղը ճանապարհին կորել է, ձիաներից մէկը յեղ է անում, վրէժնատում է և դառնալով դէպի Ստեփանը ասում է) : Ման գեղիրամ, օլսայ քի օլդայ տարմաղի թափամ . աղեար թափմասամ, շահրա գեղաջալամ, քի օղդեասի ալամ ² :

ՍՏԵՓԱՆ.

(Չկամենալով ցոյց տալ, թէ Թուրքի ատածը չէ հասկացել) Եա՛խշի . . . Եա՛խշի ³ . . .

ՍՈՓԻՈՅ.

Քա ուր է գնում էտ անիծածը :

1) Մէթէ : 2) Ես գնում եմ, որ կարելի է տարմաղը ճանապարհին գտնեմ, եթէ չգտնեմ, կերթամ քաղաք ուրիշը կրքերեմ : 3) Լաւ, լաւ,

ՍՅԵՓԱՆ.

Ս'նամ'ձիուն ուզում է ջուր խմեցնէ :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Օխայ . . . Օխայ, դէնացվալու դէիդէն, ինչլաւ յա-
տուկ յատուկ իմացիլիս է' նրա ասածները . . . ասինք թէ իս
էլ խօմ' խկի չիմացայ, մադրամ . . . արա ինչ վուխտի ջուր
խմեցնիլն է, թէ Աստուծ կու սիրիս էս վայ վազլըխումը¹,
հէնց դիդէնաս քամին դեդինը գջլումըլի. էտ կի չէ ու մը-
նամ ինչօր կոթցրիլ է իս հնէնց վարաուրդ արի . . . կուլի գը-
նաց պուտտելու : Համա . . . էն էն էն Աստու անիծածին ա-
ստ, էլ ինչ էս քարկապնեղու բերնումը էթող միդ . . . հի-
մի մինք ինչ պիտինք անի . . .

ՍՈՓԻՈՅ.

Էլ մի' ասի շէնի ճիրիմէ . . . ջուրն էկաւ Սոփիոյի դը-
լուլը տարաւ . . . քա էս էլ վճարդի փիքը կօնէի, թէ էս
եաբան² տիղումը անդէր մունդուէկ երկու երեխի աբով
տիտիմ'մնայ . . . Աստուծ վնչ անէ . . . թորան, վուր հօրէ-
սի դէնը Սոփիոն դռան շմքեմէն վուտը դուս չըգնէ անտը-
ղամարթ :

ՄԱԹՅ.

Հալքաթ . . . աղամարթ վուր ունեցիլ էինք, միր կոճին
ալլու կու նստէր³, մինք էլ էս օրուայ օրը չէինք տեհնի . . .
քա վուրդունչիկի չանէքը չէր վէր ջարթի նա, թէ ախար
ո՛ւր իս գնում . . . ինչ իս անում . . . քա ինչ Աստուծ խո-
վեցաւ իմ գլխին, վուր ձիզիդ էկայ ու էհէնց հալ ու մաշիմ
ըլում : Հարսս ճմինդա Բարբարէ էր գնում զամիսթէվայ⁴
աբա ինչ բէհսաբ նամաղուլ արի, ինչն հիդը չըգնացի . . .
շատ էլ սիրտս շուռ բերիմ, էլ ինչ կու օտկիմ . . .

ՍՈՓԻՈՅ.

Քա աղբաթիսէր ինչ էլաւ քի մէքիչ համիի-
րութին չունիս, վուրդիօր վուր է գուքայ էլի, զուրթ խօմ
բաթմիշ չէլաւ . . .

1 Վատ եղանակ : 2 Անմարդաբնակ : 3 Մեր բանը էյաջողէր : 4 Սրբոյ Վառլա-
ռայ Արտի ոխտատեղին էր գնում ուխտ :

ՄԱՅՆԱՅ.

Մէ սահաթ հիշա կուլի ինչ նա դնացիլ է, ջէր կի չէ էրեւ
 ւում ու :

ՍՈՓԻՈՅ.

(վոքը մտածելուց յետոյ) Քա՛ աբի վոժիրը Ստեփանին տանը
 ու կամաց կամաց քաշուինը :

ՄԱՅՆԱՅ.

Է՞տ ինչ խօսի է քա՛ . . . ուզում իս իժում էս թահար
 տիրը մէ խիփաթի ռաստ դա՞նք ու հոքով մարմնով զաղուովայ
 ըլի՞նք ¹ նալաթ չար սատանին . . . Չէ՞ դեթաղվայ, իս իմ վուր-
 թունն ախպուսխանումը չիմ գըթի, վուր նրամէն էտէնց չուստ
 ձեռս վի կալնիմ . (դառնալով դեպի քեթեփանը) քա՛ դիւնէ-
 րեմէս խօմ ձեռը չունինը վի կալած վի կայ, իս ուզում
 իմ դեվէր դնայ . . . մէկ պտտի ժուգ ներքի վուման դանը, ինչիլի
 էգէբի ² էն սիվ սրտովը մէ տիղեմէն էրեվայ :

ՄԱԹՕ.

Սքա՛ էս քամումը վո՞ւրթէնը պիտինը դնայ, ձիգմէն չիմ
 արմնում :

ՔԵԹԵՎԱՆ.

Չէ՞ հոքուտ, մինը չինը կանայ նստի . . . դլուխը քարը,
 թէ քամումն ու թողումը կուլինը, փուրգունի շուռ դալու
 դարդը խօմ էլայ չի՞նք ունենայ . . . աբա՛ Ստեփանն իրա օ-
 րումը ձիու վրայ նստիլ է՞, վուր հիմի ուզար մուզար ³ փուր-
 դունը կանենայ օրինավուր քշէ . . .

Քեթեփանը, Մայէն, Ստեփանը և Նինոն ներքեւն դալի փուրգունից,
 միաները մնում են փուրգունում : Սովիոն վոժերը տալիս է կոտտի
 ձեռը ու ձիաները քշել է տալի :

ՔԵԹԵՎԱՆ.

(ներքեկից Սովիոյին) Քա՛ վնիկը վո՞ւնց դժուրի գենացուա-
 լէթ, էտէնց վո՞ւնց դահիլիլի ⁴ ձիու վրայ նստի, ու իր առածն
 անէ . . .

ՍՈՓԻՈՅ.

Ի՞նչ անինը դեթաղուա մինը ձիգ պէս աղեղ չինը

1 Կորչինը : 2 Գույէ : 3 Սհաղին : 4 Իր առածի :

• • • (ցածր ձենով) Էնէկ դուք ըլիք կենթան աշխարքի Էրեսին,
թէ չէ մէ ինձ պէս հարս Էլի կու ճարիք • • • • •
Փութդունը բաւական հեռանում է ոտով գնացողներէր :

ՄԱԹՕ.

Վայքի աշխարհք • • • • Էնէնց ի՞նչ Աստուծ խռովեցաւ
Մաթոյի գլխին, վուր նրանց հէնչանք Էլայ չէ • • • քանը
րանք ազիզ ին, ու իմ խէչով ու մուժով ճարած, ու լէնքն ու
Էրգէնքսը թողով չափած, ազիզ մազիզ պահած կէկլուց աղ-
չիլը ազիզ չէ • • • Ը՛հ խուղիմ ձիր գլուխը • • • մաիկ տան
աշխարհքի քոռութենի • • • մէ հարցնող ըլի, դուք ո՞վ իք,
ո՞ւմ վուրթիքն իք, վուր չիք իմանում վուճց պատուտուի ու
ազըզեցնի ձիր գլուխը • • • •

ՍՈՓԻՈՅ.

Քան Էտէնց մի՛ բղավի, ձէնդ չը հասնի նրանց • • • • Ի՞նչ
հարկաւոր է վուր նրանք իմանան : Պիտիմ գիմնայ նրանցն
Էլի, վուճցոր ինչիլի Էսոր իմանբխտութէնի ձէնը օջով չէ ի-
մացի ու իմանունը ուրիշ լպստած հարսներու պէս չէ աշ-
խարհքի բերանը ննդի. Էնէնց Էլի Էստուժն դէնը ձիուս լը-
կամը պիտիմ գաւթի • • • Հայլթ սրանք Էլ Աստուծ ու-
նին, մէ գամօքն Էլայ, փիքը կօնին ու • • • • •

ՄԱԹՕ.

(Տեսնելով որ քարկատնիկից հեռացան ու հաւատար անդի վրայ են գնում)
Հէ՛հհ, վէնացուալէ դմերթսա՛ դուշմնի սրտի խօմ՝ չըդառանք •
• • • քէ՛ վուրթի քէ՛, հիմի Էլ ահ չկայ • • • գէնացուալոս
դիդիդէդէն ամէն բանումը դուս կանգնած ջանիա • • •

ՍՈՓԻՈՅ.

Վ ուրդանցի է, թէ քէ՛, նրանք չալիտին փութդումը նըս-
տոտի • • • • վուտով խօմ չլին կանայ դայ • • • • •

ԿՈՍՍԱ.

(Ռոտով եկողներէն) Մամիդայ ջան, էկէք, նստոտեցէք, խօմ
տեհնումիք դժար օղիերէմէն անց կացանք :

ՄԱՅՆԱՅ.

(Դառնալով դէպի Քիթէվանը) Արի՛ քա, գլուխը քարը տայ • •

ինչօր կուլի՛, կու՛ . . . Էսքան թող էլայ խօսմ չինք ուտի փուր-
զուհուումը, զնանք նստինք :

Քեթելանը, Մաշէն՝ և Նինոն զնումեն և նստումեն փուրզունումը .
խոկ Ստեփանը վեր է կաշնում մէկ աման և գնում է Քալց ջուր բերե-
լու :

ՍՏԵՓԱՆ.

(Տեսնելով որ ձիաները յանկարծ խրաճումեն Կոստի քովնում թիւնիցը՝
վազումեն մի խեղի կողմ. ամանը վեր է զցում և վազում է ձիաները կանդ-
նեցնելու) : Ստո՛ո՛ո՛ո՛ո՛ո՛ . . . ստո՛ո՛ո՛ո՛ո՛ո՛ (Կոստին) տօ՛ վոժի-
րը զայիմ բռնէ՛ . . . տօ՛ . . . տօ՛ . . . տօ՛ . . . տօ՛ . . . արա՛ իս չէի
գիդի, վուր փուրզուհի քշիլը քու բանը չէ՞ր : Ստո՛ո՛ո՛ո՛ . . .
ստո՛ո՛ո՛ո՛ (ձիաները կանգնում են, փուրզունը աղատում է նոր
փորձանքից) :

ՍՈՓԻՈՅ.

(Դառնալով դէպի Կոստէն) Տօ՛ սի՛վ սրտով ու արէն լիրթով . . .
վուր տէ՛հնում էիր առ չեղի խէվէ, էլ ինչն՞ էիր վոժիրը դաք-
նէվա անում՝ : Քա՛ հոքով ու մարմնով չէր դաղուսուայ ա-
նում մի՞շ . . . լա՛ւ է, վոժիրը վեր ածա՛, էլ չուղեցինք քու
փուրզուն չեկուժինը :

ՔԵԹԵՎԱՆ.

Ախար իս չէի գիդի, վուր էհէնց կուլէ՞ր . . . Ասծու օխ-
նածնիր, հալբաթ մինք էլ բան գիդէինք, վուր ասում էինք
. . . ասողին էլ ըսող պիտի՛ . . .

ՍՏԵՓԱՆ.

Չա՛լը ջան, մէ տէ՛հնի՞ս վուր սահաթն է՛ :

ՍՈՓԻՈՅ.

(Ժամացուցին մտիկ տալով) Վուրդիօր վուր է չուրար թամամ
կուլի . թամամ մէ սահաթ ու կէս է էն անիծածը չիմ գիդի
ուր բաթմիշ էլաւ . . . գանա իմ օրումը փիքը կօնէի, թէ էս
թաւուր օր էլ պիտիմ տէ՛հնի՞ :

ՄԱԹՕ.

Դիփ Ասծու բան է վուրթի, հալբաթ էս փուրցանքները
միր ճակտին սիվ թանքով գրած էր, վուր էսօր միշ վըայ կա-
տարուեցաւ :

1 Ինքնահաւանութիւն : 2 Շարժում :

ԱՌՓԻՈՑ.

Ի՞նչ անիմ, փութի եհամ նրա օղորմութենին . փունցօր
գրիլ է միզ ամա, էնէնց էլ պիտի ըլի արա մինք խօմ
նրան խիլք չենք կանայ սորվեցնի :

ՍՏԵՓԱՆ.

(որ անդադար փութողունից դուրս էր մօկի տալի) Հնրէնայ . . .
Հնրէնայ . . . Հիռուէմէն ձիով ով որ դալիս է Հէնց միւր
փութողունչիկը կուլի մէկ էլ ուրիշ աղայ էդնեմէն փու-
տով դիբա միզ է վազում ձլլէլ զեթանդուա
Ձիով էկողը Ռսերէն գիտացող փութողունչիկն էր. իսկ ոտով եկողը նո-
րա եղբայրը. նոքա ճանապարհին չէին կարողացել դանել տարմաղը,
դնացել էին քաղաք և ուրիշն էին բերել :

ՓՈՒՐԳՈՒՆՁԻՎ.

Թեպէր բարին նիշալօ, վըսէ խօրօշ բուդի՛թ ¹:

ՍՏԵՓԱՆ.

Սկարէյ, սկարէյ . . . վազմի վժի ի գանհայ լոշադէյ, ա
աօ մըի օչէն ապաղդայեմ ¹ :

Փութողունչիկները նստատումեն փութողունումը, Ռսերէն գիտացողը վո-
ժերը բռնում է և սկսում է քչիլ :

ՄԱԹԹ.

Վի՛հ զեթաղուայ, ձլիլ մէ տատի չըդնջացայ

ԳԵԹԷՎԱՆ.

Քա՛ ձիզ էլի. բա դիճիրդաթ, մինք էինք. էս էրկուսս մի-
ղաց պատուհաս շատ վուտով ման դալեմէն ծնդնե-
րուս կոտորեցինք

ԱՌՓԻՈՑ.

Մախլաս, ինչ էլաւ էլաւ Հիմի ումիկ ունիմ իմ
Ասծեմէն, փութ ամէն բանը լաւ ըլի

ՆԻՆՈ.

Ի՞նչ է քա՛ . . . քամին էլի չէ ուզում միզմէն ձեռը
վիկանի Հէստի թահար փռում է, փութ լամիս փութողու-
նի փարդէն կտուր կտուր անէ :

¹ Հիմի տարան էլ հաջաթ չէ, դիկ լաւ կլինի : ² Շուտով վեր կալ լիւմները
և քչէ, թէ չէ շատ կուշանանք :

ՔԵԹԵՎԱՆ.

Էտ է է . . . իս էլ էա քամեմէն իմ վախենում . . . Մայնայ ջան, քա՛ մէ դուս մտիկ տան, դուն դէտը մօղիկ իս նրստած, մէ տի՛ս ղուրթ ամբողջիկ է՞ :

ՄԱՅԵԱՅ.

(դուրս մտիկ տալով) Հա՛ . . . իմ վուրթ կերանց արվը դիգենայ . . . Հեստիկ է, Հեստիկ է իրդինքը, վուր սիվ մունգուղալ է կարուի, ու մնամ վուր անձրիմն էլ քիչ քիչ կաթ կըթում է :

ՔԵԹԵՎԱՆ.

Քա՛ հո էլ ինչ էր շէնի ճիրիմէ, անձրիմն էլ միլամա էր պահած . . . ղուրթ վուր Աստուծ միլ վայ է պարպի էսօր . . . ախար էս էլ վո՛ւրդի փիքը կօնէի, թէ անձրիվն տալին էլ պիտինք մնայ . . .

ՄԱՅԵԱՅ.

Իժում ինչ սիրուն շիշփալի էլ վայ է անձում . . . Հէնց դիգենաս շիշփ Մայիսի՛ անձրիմն բլի :

ԱՅԳԵՅ.

(տեսնելու որ անձրիկ հեռ կարելու էլ խառնուեցաւ) Ո՛վ . . . Սուփ Աստուծաճաճին Մարիամ . . . դուն թափէ ու ազատէ միլ . . . մէ մտիկ արէք շէնի ճիրիմէթ, ինչ ինչ ղըղամի կարկուտ է է՛ . . .

ՄԱԹՕ.

Սովիոյ ջան, հիգներուա կասկարէնք . . . սինի, ան մէ ուրիշ պղնձէ իմքին չունիք . . . անձրիվումը գցեցէք, բւքա Աստուծ խղճայ միլ միտկերուն ու կարկուտը հիդ ննդնի . . .

ՔԵԹԵՎԱՆ.

Քա՛ էրէխէրքը դէսը բերէք, դան թող էս կուռը քրնջնումը նստտին . . . խոմ տե՛հում իք ինչ թահար պէճ պըճի է տալի ու գորգում է . . . վոյ մեռնի քու քուրը . . . էնէկ դիգենամ հասիլ է էլայ Թէլէթ թէ չէ . . .

1) Մայիսի Կօթի: 2) Համարեա թի:

ԱՌՓԻՅՑ.

Է՞ս ինչ էր շէնի ճիրիմէթ . . . վունց կասկադէնքը օտակից ու վունց սինին . . . կարկուտն ու վրօ մէր ջգրու վայ է անուամ:

ՔԵՐԷՎԱՆ.

Միշ էլի րա դվիճիրս¹, փուրգունումը միշ ամա ցամաք ցամաք նստոտած ինք . . . վայ խախալուր միտիլը, վուր խիղճը պիտի գլխէն վուար մոծուծվայ² ըլի . . .

ԱՅՆՓԱՆ.

Դէիւդայ ջան . . . ի՞նչ դիդիք թէ էն կուռն էլ անձրիվ ու կարկուտ կուլի . . . ինչի՞րք անմիղ խմբիձու համա դարդ անուամ, կուլի նա ուրիւ միգմէն ցամաք ըլի ու անձրիվ էլ անկով չըլի տեսի:

ՄԱԹՕ.

(չտպանելով Բիթլեւանին) Սա՛ էլ ի՞նչ է տաում քա . . . միթամ իրա դիդումում թինն է ուղում շանց տայ . . . էսդանց էնդի դիվ տաք վէրս թափառութին³ չունէ ու էստի սելաւ ու կարկուտ պիտի ըլի ու էնդի չէ . . . ջէ՛ վուրթի . . . էտ կիչէ ու կուլի քու ուստէքը ապիլ ըլին, թէ էստի վուր անձրիվ ըլի Բուսէթու կուռը չի ըլի, էտ էլի մէ խիլքի մօդիկ բան է . . . ուրիշ վունչիչ չըլի քաֆին էն կունէմէն էկաւ ու անձրիվն էլ հիդն էրի . . .

ՄԱՅՆԱՅՑ.

(փուրգունից դուրս մտիկ տալով) Տա՛ . . . տա՛ . . . տա՛ . . . տա՛ . . . ի՞նչ արամարա՛ օղող է գենացուալէթ, դիսի վէր օղողից սարն էլ ու ձուրն էլ . . . մէ մտիկ տա՛ք ինչ ինչ դղամի արխիրը դչդչալով անց ին կենում միւր փուրգունի տակը . . . խիղճ ձիաներու վուանիրը ինչօր ի ծունդը ցխումն ու ջրումը խրած է . . . վայ սրանց միխին էլ, միշ ամա տանջուումին ու չար չըրվումին . . .

ԱՌՓԻՅՑ.

Ասա՛ միշ ամա ինչի՞ կուլին տանջուում, իրանց տիրուչ

1) Միշ էլի ինչ կայ : 2) Թռչուի : 3) Զանադամութին : 4) Սաստիկ :

Համա ին չալիշ դալի՝ վուր էսօր հինգ զղղդալի՝ մանէթնիրը
ճընդեցնիլ էրիտ :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Ստեփան, աբա մէ տիս կարկուտն էլի է վըպ անո՞ւմ :

ՍՏԵՓԱՆ.

(Վուրդունից դուրս մօտիկ տալով) Ել վո՞ւնց կարկուտն է դալի ու
անձրիվէ էլ էնէնց քիչ քիչ կաթ կթոււմ է :

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Փա՛ռ քիզ Աստուճ, մեռնիմ Գու օղորմութե՛ն ին, վուր քու
քրիստոնիւն չիս կորցնի :

ՆԻՆՈ.

(Վուրդունից դուրս է մօտիկ տալի) Քա՛ թէլէթի բաղերու վուր~
քին էլ հասանք. ուրախ չի՞ք, էլ ի՞նչ ճամփայ է մնացի, վուր
ուզենամ վուտով էլ կէհամ . . . քա՛ . . . քա՛ . . . քա՛ . . . Էն ո՞վ է
դալի հիւուհմէն ձիով շէնի ճիլիմէ՛թ . . . իմ բիճէն է . . .

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Քա՛ ղը ըթ իմ ախպէրն է . . . քա՛ն ծափ տուէք ախչիլիք իս
սլիտիմ խաղայ . . . (ուրախութեան, շնորհակալութեան և ծափահարու-
թեան ձայնները բարձրանում են) . . . տա՛շի տաշի . . . տա՛շի տաշի
(ասելով Քեթեվանը տասը բոպէի չափ խաղում է վուրդունի մէջ) :

ԴԻՊՈՒԱԾ Է.

Առաջինը և Ետգոր սերգէյիչ :

ԵԱԳՈՐ ՍԵՐԴԷՅԻԶ.

Վ ո՞ւնց իք, վո՞ւնց պրծաք, անձը վեմէն . . .

ԱՄԵՆԵՔԵՄԱՆ.

(ուրախութեամբ) Փա՛ռք Աստուճու . . . վա՛ռք Աստուճու,
դիփ լաւ էլաւ . . .

ՔԵԹԷՎԱՆ.

Ղու՛ն վո՞ւնց էկար դէնացուալոս քու քուրը , քու դար~
դեմէն էլ չըկէինք . . .

ԵԱԳՈՐ ՍԵՐԳԵՅԻՉ.

Փառք Աստու . . . լսւաւ սրծայ . . . շատ փութեանքնիր
անց կացայ . . . մաղրամ վերջը բարրի էլաւ . . . փառք Սուփ
Գէուրքի զօրութեանն . . . ուշ էլաւ բաներուս, համա նուշ
էլաւ . . . բնա արի՛ աղչկիրք, խօսմ էս է հասիլ ինք տեղը,
դիւի կէս սահաթուայ ճամնայ չի ըլի մնացի . . . զէվէր է-
կէք նստոտինք էս սիրուն լուացած կանանչ խուտի վրայ ու-
մի լուա զաղուսկայ անինք . . . իմ փայի հէստիկ իմ, վուր
քաղցածութեանմէն չիմ գիդի ի՞նչ անի . . .

Բոյորեքնան վէր են գալի փութեանք, առաջ փաթաթուում են Եա-
ղոր Սերգէյին, յետոյ տալի վրայ գցում են մէկ սալիկով, վրէն դար-
սում են ձուղը, շահմայի, խիղիւղայ, կարմիր ձուաներ, պանիր, սիպտակ
հացեր և սկսում են հայ ուտել :

ԵԱԳՈՐ ՍԵՐԳԵՅԻՉ.

(Վեր կանխորդինին) Փառք քիզ Աստուծ, փառք քիզ իմ
զատու Սուփ Գէուրք, ճամնին երբեքիս քարաւի՛ մօդ վուր
իս թուլերու ձեռքնդայ, դանա էլի փիքր կօնէի, թէ իմ
օղլուշաղը սաղ սալամսթ կու տեհնիմ՝ մեռնիմ քու ողոր-
մութեանն . . . էն Հայ տղերքը վուր չէին ուստ էկի, հիմի
իս վուրդի կուլէի . . . (դառնալով դէպ իամենեան) դուք էլ ա-
սումիք, շատ չարչարանք ու տանջանք քաշեցինք . . . բնա
դուք էլ լըրէք մէ ստաքան ու նգնի՛նք էստի բերանքս ի վէր
ու միաբերան աղաղակինք . . . իմ Սուփ Գէուրք, փոխ էհամ
քու ողորմութեանն, վուր քու դուռն էկողներուն չիս կորցնի,
ամէն փութեանքեմէն կու թափիս ու կու աղատիս : Խօսուայ
տեսած ձախարդութիւննիրը չէ . . . վուր հաղար էսղըդամի
ուփրո բեթարնիրը տեհնինք . . . էլի քիզ չինք մօռանա . . .
ամէն տարի հէնց էս օրը դուքանք քու դուռը, համ իր-
դըրպաքութին կու տանք քի, համ էլ էս օրուայ տեսած օրը
միաներուս բերելով, ծիծաղու չինք կշտանայ . . . :

Գէորգ Տէր Աղէքսանդրեան :

«ԿՌՈՒՆԿ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ

ԵՒ ՆՈՐԱ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ 1861 ԹՈՒԱԿԱՆՈՒՄԸ

Ի գլխաց Հրատարակչին

Հայոց աշխարհին «Առունկը», մօտենում է իր առաջին շրջանի վերջին սահմաններին ու ահա այս տեղ դեռ վերջին թռիչք չարած՝ մի քանի լողի գարձնում է ուշադրութիւնը իր անցելոյն և ապագային վերայ։ Երբ ձգում է աչքերը իր մօտալուտ անցելոյն վրայ, ահա տեսնում է, որ ինքը իր այս մանկութեան անմեղ հասակումը իրան միմիայն մայր ճանաչել է Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցին և իրան միմիայն հայր՝ մեր ազգի անցած գնացած և ներկայ կեանքը։ Իսկոյն՝ երբ մատաղ «Առունկը», լոյս աշխարհ է ընկնում, իր փափուկ ջղացք ամբողջիւն, իր նորափետուր թևերուն ուժ և իր մատաղ հասակին զարգացումն տալու համար դէպի նրանց գիրկն է դիմում փորի սող և բերանաբաց՝ նրանցից կեր և ջամբ ստանալու համար։

Զօրանում է «Առունկը», օր աւուր հարազատ ծընողաց խնամոց տակ և հետ զհետէ նրա պահապան հրեշտակը՝ ոգին Հայաստանեայց ազգում է նրան շնորհք իր կոչումը և իր պարտքերը ճանաչելու, իր եղբայրակիցների բոլորելուրջը պատող պաշարող և գալիք չարքները դուշակելու, Հայաստանի որդւոյմէն մտքով և սրտով բաժանածներին միաբան լուսաւորութեան դրօշակի տակ ժողովելու և բարոյապէս քնածներին սթափեցնելով՝ նոյն դրօշակի տակ հրաւիրելու։ Այս նպատակիս համներու համար «Ար-

ռունկը,, իրան միջոց և կանոն ընդունած է լսել և տարածել, քննել և վիճել հանդարտ և խաղաղ միտօք կամ համոզելու և կամ համոզուելու համար : Ուրեմն «Առունկը,, իր գլուխը ոչ վարժապետ է ճանաչում մի ամբողջ տղգի և ոչ բժիշկ՝ մի ամբողջ տղգի վէրքերին ճար անող . այլ այս ամենամեծ դատաւարակութեան և այս ամենամեծ բժշկութեան համար ինչ որ աղգային կարծիքը խորհում, մտածում և յառաջ է բերում, սա ինքը յանձն է առնում իբրև մի պատգամաւոր և իբրև մի միջնորդ նոյն աղգի բանագէտներից առնուլ և նոյն աղգին հաղորդել : Ահա «Առունկ Հայոց աշխարհին,, օրագրի իր առաջին տարեկան հրատարակութեան երևոյթը, նրա բռնած շաւիղը և նրա որոշիչ դրօշակը :

Իսկ երկրորդ և ապագայ տարիներումը (եթէ վերին Մախախնամութիւնը նրա արեւն այնքան երկար ժամանակ որոշել է փայլեցնելու Հայոց լուսաւորութեան կամարումը) «Հայոց աշխարհին Առունկը,, հաստատ կամքով և ջերմ եռանդով այժմէն որոշում է շարունակել իր հրատարակութիւնը, նոյն իսկ սկզբնական նշաններին հաւատարիմ մնալով : Իր աշխատութեանց կէտը պիտի լինի նոյնպէս հայկական աղգայնութեան տաճարի շինութիւնը և սորա անկեան վէմը՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ լուսաւոր վարդապետութեանց սկզբունքը, հայկական ընտիր վարուց և բարուց աւանդութիւնքը, գլուշաւոր յամարութեամբ և զուգակառնութեամբ մեր ժամանակի ընդհանուր լուսաւորութեան կամ երրորդական քաղաքակրթութեան հետ, կամ, որ մի և նոյն է, «Հայոց աշխարհին Առունկը,, պիտի արծարծէ և տարածէ մեր աղգային բանագիտոց այն հաստատուն

և խորին համալմունքը, թէ մենք Հայերս մեր ինքնուրոյն ընկերութիւնը ընդհանուր մարդկութեան ազգակուլ ովկիանոսումը և մեր հոգեւոր և բարոյական կապը՝ մեր ցար ու ցրիւ վիճակումը կարենք պահպանել միմիայն մեր սեպհական եկեղեցւոյ և լեզուի դրօշի տակ և մի և նոյն ժամանակ մէկի շնորհած ազատութեամբը և միւսի մեզ տուած յարմարութեամբն և հարստութեամբը ջանանք պիտի մասնակից լինիլ այն ընդհանուր մարդկային մտաց լուսաւորութեանը, որ մեր երջանիկ օրերումը **Եւրոպայից** հսկայաքայլ դուրս է տարածուում դէպի աշխարհիս չորս կողմը : Այսպէս է **“Առունկի”**, գաղափարը Հայոց ազգայնութեան զարգացման վրայ, այսպէս է վկայում և ազգի ձայնը, այսինքն՝ այսպէս են մտածում, խօսում և գրում մեր ազգի բոլոր խոհեմագոյն մասը, թէ՛ **Ռուսաստան** և թէ՛ **Տարեկաստան** և թէ՛ այլուր :

Ուստի “Հայոց աշխարհին **Առունկը**”, այս նըպատակին հասնելու համար իր աշխատասիրողաց փոքրիկ խումբը որքան աճի և զօրանայ թուով և հանճարով, այնքան և ինքը վստահ և հաստատուն քայլերով պիտի կարենայ յառաջ խաղալ մեր ազգի շինութեան հանդիսումը : Իր յաջողակ կամ ձախողակ, իր պայծառ կամ աղօտ վիճակը կախում պիտի ունենան մեր կողմի ազգայնոց Հայկական լուսաւորութեան հանդիսումը արած եռանդուն կամ թոյլ գործունէութենից . որովհետեւ **“Առունկը”**, իբրեւ օրագիր մեր ուսումնական ազգայնոց ազնիւ գաղափարաց և հասկացողութեանց հայելին է ճանաչում ինքն իրան :

Ասացինք ազնիւ գաղափարաց և ազնիւ զգա-

ցողութեանց . որովհետև մեր օրագիրը չէ արձագանք մի քանի մասնաւոր անձանց թշնամական և վրէժխնդրութեան կրքերուն , մեր օրագիրը չէ և հանդիսարան եղեռնադործութեանց և չարութեանց : Եւ ինչ օգուտ մեր ազգի բարոյական զարգացման համար մասնաւոր անձանց վրայ օրագրերումը քրտտմանի և ծանր երգիծաբանութիւններ հրատարակելից , որոց նմանները մեր օրերումը ազգային հրատարակութեանց մէջ , ցաւումենք , որ տեղի դրտան : «Առունկը» բաց աչքով տեսաւ , թէ այսօրինակ գրուածներն ինչպէս մեր ազգի բարոյական զարգացման ալիւ արդէն սկզբումը չարաչար պղծտորում են : Արդացող ժողովուրդը փոխանակ ազգային յառաջադիմութեան համար զարթուցիչ և աշնիւ զգածմունքներ սեպհականներու իրան օրագրաց ընթերցանութեամբ , ընդհակառակն այնտեղ հանդիպելով թունալի նկարագրութեանց , անամօթ վարուց և բարուց պատկերներու իրանց զբօսանք են չինում այլոց չարութիւնը , զուարճանում են իրանց նմանեաց կատակերգութեանց տեսարանի վրայ և հակառակ ալիւնկարութեան գուցէ և անհեռատես չարադրողին , ոչ միայն չեն զղրում և չեն դիմադրաւ յարձակումով նոյն չարութեանց դէմ , այլ իրանց ականջները վարժուում են չարութիւն լսելու և այլոց չարութիւնը պատմելու և յաճախ սյսպէս անելով՝ յոյսն անդամ կտրում են բարութեան յողթանակը տանելուց , ուստի և իրանք յուսահատուած՝ բարոյապէս մեռնում են : Թող ազգային հրատարակութիւնը և նրանց հետ ևս «Առունկը» մեր ազգի յառաջադիմութեան և տեւականութեան համար մեր մէջ ծլած ու ծաղկած մտքերն ընդարձակեն , արծարծեն , տարագրութեան

քուրայի մէջ հալին և դռնն հիմնաւոր և ավելի խորհրդածութիւններով և յանձնան կրկին անգամ նոյն աղբին, որ և սիրով և երախտագէտ սրտիւ կընդունի հրատարակութեանց գրկիցը իր մտաց հարազատ և ավելի ծնունդներն այնպէս, ինչպէս ծնողները ընդունում են իրանց որդիքը մի բարեմիտ և բարեխիղճ դատախարակի ձեռից :

Այս կերպիւ, կարծում ենք մենք, աղբային խընդրոց լուծումը և շինութիւնը առաւել յաջողակ յառաջ կգայ, այս կերպիւ մեր յառաջագիմութեան համար մեղանից խորհած և առաջարկուած հնարքներն քննութեան տակ ընկնելով, անյարմար դատուածներն կհերքուին և օգտակարներից մի մի ճշրուղ և մի մի առաջնորդ կազմուելով, նոյն ժողովրդեանը կյանձնուին : Այս եղանակաւ բարի և շահաւոր համոզմունքներ տարածելուց յետոյ ամէն ուրիշ հաճառակ շարժմունքներն և չարաբարոյ անձանց դործողութիւնքը սրանց առաջւեր հալածական լինելով՝ ծակամուտ կլինին, իսկ նախապաշարմունքներն իրանք իրանց առանց աղմկի, սուս ու փուս կվերանան և կհալուին, ինչպէս ձիւնը կամ սառոյցը դարնան արևի ճառագայթներից :

“Հայոց աշխարհին Վրունիք, հաստատապէս որոշում է իրա հրատարակման շարունակութիւնը և 1861 թուին սոյն այս սկզբանց վրայ և մեծ յոյս ունի, որ Ռուսաստանիոյց հայաբնակ քաղաքներումը և թէ Հայաստանումը նոյն համակրութիւնը և նոյն պաշտպանութիւնը կգտնի և այս յաջորդ տարումը, որով մեր ուսումնասէր Համադգիքը նրա ըկրդբնաւորութիւնը խրախուսեցին բաղմաթիւ բաժանորդագրութեամբ և սիրով դործակից հանդի-

սանալով նաև իրանց դրաւոր աշխատութեամբ ետմը :

Ուրեմն ինդրում եւմ ներկայ տարւոյս «Աւրն-
կան», բաժանորդներից նոյնպէս և այլ ուսումնասէր
համազգիներից, որպէսզի եթէ կամենում են դաւ 1861
թուին շարունակել օրագրոյս ստացումը, բարեհա-
ճին յայնել հրատարակչի իրանց ցանկութիւնը կամ
անձամբ և կամ նամակաւ :

Դրսի քաղաքներումը բաժանորդագրութիւն ըն-
դունուում է նոյն ուսումնասէր և բարենախանձ ան-
ձանց մօտ, որոնք անցեալ տարի ազգասիրաբար յօ-
ժարեցան հրաւիրել բաժանորդներ մեր «Արուսիկ
Հոյոց աշխարհի», օրագրոյն համար :

Տարեկան բաժանորդագրութեան դինը մնում
է անփոփոխ ըստ առաջին տարւոյն, Թիֆլիզումը՝ 8
ռուբլի, իսկ Թիֆլիզից դուրս ուրիշ տեղերից պա-
հանջողներու համար՝ 8 ռուբլի 50 կոպէկ փոշտի
ծախսովը* :

Յիշեցէք ուրեմն յարգոյ և ուսումնասէր Հա-
յազգիք, որ նոր գաղափարներն և լուսաւոր առա-

* Սոյն 1860 տարւոյ տեղաթիւների կազմի երեսին հրատարակուած պայմաններումը
խոստացած էի օրագրոյս բաժանորդագրութեան դինը պակսեցնել, եթէ բաժա-
նորդաց թիւը հասանէր մինչև 500 և աւելի : Ուստի 1861 թուին, երբ ամէն տե-
ղից բաժանորդների ստորագրութիւններն հաւաքուին և կրբ նրանց դուստն ը-
րացնէ նոյն պայմանաւ որոշուած թիւը, խոստանում եմ վերադարձնել յարգոյ
բաժանորդաց աւելորդ դրամն, համաձայն նոյն հրատարակուած առաջարկու
թեան : Բայց քանի որ առկաին յայտնի չէ դալ տարւո օրագրոյս բաժանորդաց
ճիշդ թիւը, նոյն պայմանը և ոչ մէկին իրաւունք չէ տալիս օրագրոյս արժէքը
պակաս վճարելու կամ վճարումը այս պատճառաւ յետաձգելու :

Խոստացած էի նաև ամէն մի տասն բաժանորդագրութեան դիմաց մի օրինակ
ձրի ընծայել նոյն բաժանորդներին քաղաքի ուսումնարանաց, չքաւոր հոգևորակա-
նաց, եկեղեցեաց միարանից և ուսումնասէր Հայ մանկանց : այս խոստմանքս կա-
տարել եմ այս տարւում և յանձն եմ առնում և 1861 թուին ամէն մի տասն բաժին
ստորագրութեանց չլիմացը նոյնպէս մի օրինակ ընծայ տալ : Յաջորդ Գեկուսե-
րերի ամատեստորակի վերջիցն առանձին տպուած կլինին Օրագրոյս յարգոյ բա-
ժանորդաց, նոյնպէս և նրանց կորմանէ տոյն այս յիշեալ պայմանիս համեմատ,
ձրի կամ ընծայ ընդունողաց անուանքը :

առաջարկութիւններն մեր անձանց և մեր որդւոց բարեբաւութեան համար ազգային օրագրերն են ժողովում և մեզ հաղորդում, ազգային օրագրերն են, որ մեր տեղով և վիճակաւ բաժանուած Հայ սրբաւորն մի և նոյն զգածմունքով վառելու և մի և նոյն հասկացողութեամբ մեր հոգիներն միմեանց հետ կապելու պաշտօնը կատարում են. ուստի սիրով ենք մեր ազգը, կամ ուզում ենք ազգային կապ, թող ուրեմն պաշտպանենք և կարդանք օրագրերն : Յիշեցէք, իվ Հայ բանագէտներ, որ ազգի կարօտութիւնը ձեզ հրաւիրում է գրաւոր բանախօսութեանց հանդէսը . բաղմաթիւ Հայ հրատարակութեանց սպիտակ թերթերը ձեր ճարտար գրիչը հրաւիրում են, որ ձեր սիրելի ազգի որդւոցը հաղորդէք և ընդհանրացնէք այն լուսաւոր մտքերն, որոնք ուսմամբ, փորձով, քննութեամբ և ընթերցանութեամբ ձեր մտաց շտեմարանումը ամբարած ունիք :

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ Հ. ԿՅՅԻԱՃԵԱՆՅ :

ՅՈՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Մեր տպարանի մամուլի տակից դուրս եկաւ և ծախուում է Օրադրիտ Հրատարակչի՝ Համբարձում Էնֆիաճեանցի մօտ 1861 ամի ՕՐԱՅՈՅՏ և ԴՌՈՇԱԿՈՒԹԻՒՆՔ ՕՂՈՅ, սպիտակ և բարակ թղթի վրայ տպած փոքրիկ դիրքով . վերջիցն դրած են աղիւսակներ արեգական ծաղկոյ և մլտանկոյ և ճիշդ կէտօրէի միջին ժամանակը զիտենալու համար մեր կողմերի այլևայլ քաղաքներուսը : Գինն է :

Ա. Ոչ պակաս քան զ100 հատ խմբաւորն գնողներու համար՝ 12½ կոպէկ :

Բ. Ոչ պակաս քան զ25 հատ խմբաւորն գնողներու համար՝ 15 կոպէկ :

Գ. Մի մի կամ քանի մի հատերով գնողներու համար՝ 20 կոպէկ :

Դրանք քաղաքներից ուղղողներուն կուղարկուի փոշտով, առանց փոշտի ծախքը նրանց վրայ հաշուելու :

Печатать позволяется, г. Тифлисъ. 30го Ноября 1860 года.

Ценсоръ Н. Капмазовъ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԿՅՅԻԱՃԵԱՆՅ :